

PRAŽSKÝ SBORNÍK HISTORICKÝ

THE PRAGUE HISTORICAL
REVIEW

XLIX

Archiv hlavního města Prahy
Praha 2021

Šéfredaktorka: doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.

Výkonní redaktoři:

Nina Lohmann, M.A., Ph.D. – PhDr. Marek Ďurčanský, Ph.D.

Redakční rada:

PhDr. Zdeněk Dragoun, doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.,
doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D., Mgr. Hana Gutová Vobrátilková, Ph.D.,
doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., Mgr. Petr Jíša (předseda),
doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc., Dr. Robert Luft,
prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.,
prof. PhDr. Lubomír Slavíček, CSc., PhDr. Martin Svatoš, CSc.,
prof. Dr. Janusz Tandecki, Prof. Dr. Karl Vocelka

Tento svazek lektorovali:

doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc., doc. PhDr. Olga Fejtová, Ph.D.,
Mgr. Jan Hrdina, Ph.D., doc. PhDr. Petr Kreuz, Dr.,
doc. PhDr. Václav Ledvinka, CSc., PhDr. Marie Malivánková Wasková,
prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., prof. PhDr. Roman Prahel, CSc.,
prof. PhDr. Ing. Jan Royt, Ph.D., DSc., Mgr. Ing. Marcela Rusinko, Ph.D.

© Archiv hlavního města Prahy, 2021

ISSN 0555-0238

ISBN 978-80-86852-95-9

*Pražský sborník historický je zařazen na European Reference Index
for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS)*

OBSAH

Studia et commentationes

- Jiří Smrž, Konířské právo na Novém Městě pražském
(Příspěvek k dějinám městské správy v 16.–18. století) 13
- Petr Uličný, Pašije, znovuzrození minulosti
a druhý Kristův příchod ve Svatováclavské kapli
katedrály sv. Víta v Praze 73

Materialia

- Jaroslava Mendelová, Správa Nového Města pražského
v letech 1547–1602 175
- Lubomír Slaviček, Julius Singer a umělecký obchod
v meziválečné Praze 273

Ex archivo metropolis Pragae

- Zora Damová, Dámský kruh 417

Recensiones librorum

Recensiones complexivae

- Jiří Pešek, Praha plánovaná, navrhovaná a nepostavená 429

Pragensia

- Pavel Sládek, Jehuda Leva ben Besal'el – Maharal.
Obrana uzavřeného světa v židovském myšlení
raného středověku (*Petr Sláma*) 448
- Jana Doktorová, Malostranský graduál a jeho donátoři.
Renesanční iluminovaný rukopis jako nástroj
měšťanské reprezentace (*Jiří Smrž*) 451

Klára Woitschová – Libor Jůn, Národní muzeum v éře Československa (<i>Ivana Ebelová</i>)	457
Hradu a obci. Sto let Archivu Pražského hradu 1920–2020, (ed.) Martin Halata (<i>Daniela Brádrlová</i>)	461
Josef Sudek. Topografie sutin, (ed.) Katarína Mašterová (<i>Jiří Pešek</i>)	468
Město naruby. Vágní terén, vnitřní periferie a místa mezi místy, (ed.) Radan Haluzík (<i>Ondřej Hojda</i>)	471

Urbana

Marie Tošnerová – Miroslava Květová, Paměť měst. Narativní prameny k dějinám Prahy, Českých Budějovic a Litoměřic do roku 1800 (<i>Ivana Ebelová</i>)	477
Ivo Štefan, Čí je ta krajina? Rozhovory s Janem Klápště o středověku a našem světě (<i>Jiří Pešek</i>)	481
Středověké město. Politické proměny a sociální inovace, (ed.) Martin Nodl (<i>Jan Hrdina</i>)	488
Philipp Höhn, Kaufleute in Konflikt. Rechtspluralismus, Kredit und Gewalt im spätmittelalterlichen Lübeck (<i>Petr Kreuz</i>)	493
Extra muros. Vorstädtische Räume in Spätmittelalter und früher Neuzeit. Espaces suburbains au bas Moyen Âge et à l'époque moderne, (Hrsg.) Guy Thewes – Martin Uhrmacher (<i>Martin Nodl</i>)	501
Das zweite Kolberger Stadtbuch 1373–1436, (Hrsg.) Dietrich W. Poeck (<i>Ivana Ebelová</i>)	503
Das dritte Leipziger Ratsbuch 1501–1512. Edition, (Hrsg.) Jens Kunze (<i>Ivana Ebelová</i>)	507
Hana Jordánková – Ludmila Sulitková, Předbělohorské Brno. Hospodářský potenciál města a sociální situace jeho obyvatel (<i>Jiří Smrž</i>)	510
Josef Kadeřábek, Nerovný boj o víru. Páni z Martinic a rekatolizace města Slaný (1600–1665) (<i>Olga Fejtová</i>)	516

Jaroslav Šůla – Ondřej Tikovský, Ve městě a na zámku. Dobrušští měšťané kontra opočenská vrchnost za třicetileté války (<i>Marek Ďurčanský</i>)	520
Christina Schmitz, Buchbesitz und Buchbewegungen im Mainz der Frühen Neuzeit. Eine exemplarische Studie zu Akademikerbibliotheken aus den Jahrzehnten um 1600 (<i>Olga Fejtová</i>)	524
Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši. Katalog výstavy, (edd.) Kateřina Bobková-Valentová – Petra Hnilicová; Knihovna jezuitské koleje v Telči. Katalog výstavy, (edd.) Kateřina Bobková-Valentová – Jarmila Hlaváčková – Hedvika Kuchařová (<i>Markéta Krejčová</i>)	528
Lucie Rychnová, František Josef Šlik a česká barokní krajina. Život šlechtice na východočeském venkově (<i>Marek Ďurčanský</i>)	535
Josef Grulich, Migrační strategie. Město, předměstí a vesnice na panství České Budějovice ve druhé polovině 18. století (<i>Josef Kadeřábek</i>)	539
Dějiny Brna IV. Modernizace města 1790–1918, (edd.) Lukáš Fasora – Jiří Malíř (<i>Martina Maříková</i>)	542
Sönke Friedreich, Monumente (in) der Region. Denkmäler als Zeugnisse städtischer Erinnerungskultur in Sachsen (1871–1914) (<i>Zdeněk Hojda</i>)	547
Aleksandra Nadkierniczna-Stasik, Theaterpraxis im Spiegel der Presse. Eine Fallstudie zur Rezeption des Breslauer Theaters zwischen 1890 und 1913 (<i>Jitka Ludvová</i>)	553
Thomas Höpel, Frauenwahlrecht und Demokratisierung in Leipzig 1900–1933 (<i>Johana Jonáková</i>)	559
Steffi Brüning, Prostitution in der DDR. Eine Untersuchung am Beispiel der Städte Rostock, Berlin und Leipzig von 1968 bis 1989 (<i>Petr Kreuz</i>)	563
Aleš Vyskočil – Zbyněk Sviták, Křenová. Příběh brněnské ulice (<i>Marek Ďurčanský</i>)	570

Archeologica

Zdeněk Dragoun a kol., Archeologický výzkum v Praze v letech 2019–2020	577
Seznam vyobrazení	815
Seznam autorů	821
Contents	823
Inhalt	827

RECENSIONES LIBRORUM

PRAHA PLÁNOVANÁ, NAVRHOVANÁ A NEPOSTAVENÁ

Jiří Pešek

V posledních letech se objevila řada výpravných publikací, které na základě archivně dochované plánové dokumentace tematizují architektonické a urbanistické koncepty, projekty a debaty o jednotlivých pražských objektech, úpravách stávajících architektonických areálů a veřejných prostor i o koncepčních vizích pro celé město.¹ Vzhledem k tomu, že početné alternativní návrhy patří ke každé architektonické i urbanistické soutěži, resp. že i moderní městské urbanistické instituce vytváří své koncepční vize, z nichž vždy jen část je hodna a způsobilá naplnění a další část pak i přes prokazatelnou užitečnost neumožní realizovat nevládnost doby, dochovaly se mnohé materiály tohoto typu. Samozřejmě, nemalá část z nich byla již publikována v knihách a studiích o reálně postavené architektuře nebo o koncipování a realizaci výstavby Prahy a jejích areálů. Nicméně dosud nevytěžené „dokumentace nepostaveného“ zůstává nadále mnoho.

Při publikování těchto – výtvarně většinou atraktivních – produktů architektonické a urbanistické práce nejde jen o zveřejnění alternativ nebo nerealizovaných koncepcí, nýbrž (ideálně nahlíženo) i o porozumění širšímu procesu architektonického a urbanistického myšlení té které historické epochy, o zřejmení cest prosazování se modernizačních trendů a o náhled do koncepčních proměn konstruování

1 Souborně jsou recenzovány knihy: KRYŠTOF DRNEK, *Nerealizovaná Praha*, Archiv hlavního města Prahy – Scriptorium, Praha – Dolní Břežany 2018; KLÁRA BRŮHOVÁ, *Praha nepostavená. Vltavské břehy jako urbanistické téma moderní metropole*, Česká technika – nakladatelství ČVUT, Praha 2017; TÁŽ, *Pražské vize. Fantastické stavby, které nikdy nevznikly*, Paseka, Praha 2018; MARTINA KOUKALOVÁ ET AL., *Plánování Prahy. Historie Útvaru hlavního architekta 1961–1994 = Prague urban planning. History of the Office of the Chief Architect of the City of Prague 1961–1994*, Institut plánování a rozvoje hlavního města Prahy, Praha 2021; RADOMÍRA SEDLÁKOVÁ, *Nereálný socialismus. Praha 1948–1989 = Unreal Socialism. Prague 1948–1989*, Národní galerie, Praha 2018.

městského zastavěného a tedy žitého prostoru: Co vlastně bylo pro architektky a urbanisty té které doby dominantní rolí jednotlivých objektů, stavebních celků nebo dokonce částí měst, případně celých urbánních komplexů? Kdy, do jaké míry a jakým způsobem dominovala umělecká, prestižní, funkční, uživatelská nebo třeba též ekologická komponenta projektů, resp. za jakých okolností vůbec docházelo ke komplexnějšímu, vyváženému uvažování o mnohostrannosti „působení a užívání“ produktů architektonické a urbanistické práce?

Kniha Kryštofa Drnka má jako hlavní motiv regulaci výstavby Velké Prahy doby meziválečné. V centru pozornosti tak stojí činnost Státní regulační komise a práce na regulačním plánu velkoměsta, vyvrcholivší představením jeho „předběžné“ verze předsedou komise, ing. Eustachem Mölzerem, v ústředním zastupitelstvu hlavního města Prahy 4. června 1928 (vydán tiskem roku 1931 pod názvem *Regulační plán Velké Prahy s okolím*). Tím bylo završeno desetileté úsilí o koncepční vytyčení klíčových urbanistických struktur Prahy... Ale nutné práce na konkretizacích a sladění strategického plánu s plány dílčími a se zájmy jak velkých subjektů (Ministerstvo železnic, které odmítalo brát návrhy na regulaci města v úvahu), tak jednotlivých majitelů nemovitostí samozřejmě běžely ještě po léta.

Kniha je rozdělena na tematiku nastiňující úvod, sedm meritorických kapitol, závěr, poněkud povrchní a zejména pro uživatele nepřehledný soupis pramenů a literatury, seznam tabulek a německé shrnutí. Kniha vybavená více než bohatě reprodukcemi plánů staveb a urbanistických projektů má i šestnáctistránkovou barevnou obrazovou přílohu za s. 112. Většina obrazového materiálu však, bohužel, postrádá hlubší komentář. (Popisky typu: „Prodloužený most“, Archiv IPR Praha, f. FMU, i. č. 001107, čtenáři opravdu mnoho neřeknou.)

Výklad otevírá krátká kapitola o regulačním plánu, následována kapitolou „Město na rozcestí“ o vzniku Velké Prahy a o problémech velkoměsta na počátku dvacátých let. Velmi podstatná následující kapitola (s. 31–40) se věnuje klíčovému tématu práce: vzniku, působení a „chybám“ Státní regulační komise pro Prahu a okolí (dále SRK). Spíše než o chyby SRK šlo však o „chyby“ zákona o zřízení SRK, již byla podle původní představy z jara 1919 svěřena rozhodovací „moc“ nad vším stavebnictvím Prahy – představa samozřejmě nereálná, nerealizovatelná a stojící v rozporu s majetkovými právy

majitelů nemovitostí. Je škoda, že se Drnek obírá diskusemi provázejícími přípravu zákona, ale zákon sám neanalyzuje. Kapitola „Základní podoba regulace“ pak soustavně probírá jednotlivé sektory Prahy a komentuje záměry urbanistů i problémy, s nimiž se setkávali.

Velkou centrální pasáží knihy je kapitola „Bytová otázka“. Bylo to jedno z klíčových témat (nejen) meziválečné komunální politiky. S regulací města však nemělo v podstatě nic společného. Snad jen, že tu jako v mnoha jiných stavebních podnicích hrála roli pozemková spekulace. Autor ovšem opomněl sdělit, že proti ní město poměrně velkoryse bojovalo již ve dvacátých letech. Více než polovinu kapitoly pak zabírají témata, která s bydlením sice souvisí, do bytové otázky však přímo nepatří: projekt nové čistírny odpadní vody, problém zásobování rostoucí Velké Prahy pitnou i užitkovou vodou. Navíc autor nemohl k těmto tématům přinést mnoho nového: Vše zásadní už obsahují moderní a cenné publikace Jaroslava Jáaska a jeho spolupracovníků.²

Nejrozsáhlejší kapitola („Dopravní otázka“, s. 173–284) probírá z různých úhlů pohledu pražský dopravní systém a jeho klíčové fragmenty. Autor se soustředil zejména na soutěže na řešení klíčových problémů nebo na principiální reformu celého systému pražské dopravní a návazně silniční situace. Snad nejlépe je způsob Drnkovy práce vidět na případě řady soutěží i nesoutěžních (firemních) návrhů na přemostění Nuselského údolí: Autor v kapitole zpřístupnil ohromné množství dochovaného obrazového, tj. projektového materiálu a v textu pak i rozpočtové tabely a další dokumentaci. Jeho komentář je však povšechný, až na výjimky nikdy není konkrétně hodnotící. Čtenář si má uvědomit množství návrhů, jejich odbornou hierarchizaci a vysvětlení míry realizovatelnosti mu však Drnek zůstal dlužen. Zmínil pouze, že část návrhů, zejména z první poloviny dvacátých let, nebrala finanční limity stavby vůbec na vědomí. Je zřejmé, že řada architektů se soutěže zúčastnila jen s ohledem na honorování soutěžních návrhů (s. 270).

2 Exemplárně uvedme JAROSLAV JÁSEK, *Klenot města – historický vývoj pražského vodárenství*, Praha 1997, a JAROSLAV JÁSEK – ALENA VRBOVÁ – JAN PALAS, *Pražské kaly*, Praha 2009, ostatní srovnej moje recenze v Pražském sborníku historickém (dále PSH) 43, 2015, s. 401–407, a PSH 48, 2020, s. 424–427.

Klíčovým problémem pak zůstává povrchnost autorova přístupu k bohatému materiálu. Konkrétně v případě významné soutěže na „všeobecný dopravní program Velké Prahy“, vypsané (městskými) Elektrickými podniky (dále EP) roku 1930, autor komentoval slovy: „Další rozvoj dopravní sítě v Praze tak pod svůj patronát převzal de facto městský podnik a vyřadil sám sebe z kompetence v dané chvíli ochromené Státní regulační komise“ (s. 270). Jenže ředitelem EP byl též ing. Eustach Mölzer, který současně (v budově Nové radnice) předsedal i SRK. Takže v podstatě šlo pouze o to, v jakém institučním kontextu bude možno uvolnit (městské) peníze na provedení soutěže. Potvrdil to i sám autor: „Jisté bylo, že soutěž ve své podstatě podala důkaz životaschopnosti původního regulačního plánu, který se opíral o okružní systém, protože z něj řada projektů sama vycházela“ (s. 283). Je symptomatické, že tato velká a závažná kapitola zůstala bez jakéhokoliv facitu.

Jestě horší je situace v následující kapitole „Regulace za Protektorátu a po válce“: Po půlstránce textu, v němž se praví, že roku 1940 založená Plánovací komise pro hlavní město Prahu a okolí měla za úkol „připravit plány na přestavbu Prahy jako plně germanizovaného města ... s výrazně monumentalizovanou zástavbou v nacistickém duchu“ (s. 285), následuje již jen patnáct stran skic a jednotlivých plánů (půdorys Wilsonova nádraží nebo Návrh druhého vyšehradského tunelu). O situaci po válce však informuje celých deset řádek...

Závěr knihy má tři stránky a pojednává v principu pouze o regulačním plánu a Státní regulační komisi. Autor tu sdělil, že „popisovaný regulační proces nebyl úspěšně dokončen [...] a připravované plány tak nebyly nikdy uskutečněny“ (s. 303). Poté následuje kritika SRK, resp. povzdech, že se nestala všemocnou exekutivní centrálou, již by byly „podřízeny všechny orgány, činné ve vytváření upravovacích plánů města“ (tamtéž). Dodejme, že něco podobného by jistě bylo možno provést v Sovětském svazu, kde respekt k soukromému majetku a řadě práv nebyl na pořadu dne. V hlavním městě demokratického státu to však nepadalo v úvahu a takto interpretovatelné části původního statutu SRK byly včas eliminovány. Autor nakonec uznal historicky dlouho doznívající význam regulačního plánu z roku 1931 a připomněl, že v dopravní výstavbě nakonec komunistický režim normalizační epochy sáhl (v již zcela

změněné a k jiné perspektivě zaměřené dopravní situaci) po nerealizovaných návrzích dvacátých až třicátých let a takřka bez odchylek podle dávných plánů vystavěl „vnější okruh“ včetně již kdysi plánovaných destrukcí v cestě ležících staveb.

Drnek se tím vrátil k představě z úvodu (s. 7), že „podoba tehdejší a díky tomu i současné Prahy je zformována spíše tím, co se nikdy nerealizovalo. Projekty byly zdlouhavě připraveny a následně předloženy odborné i laické veřejnosti, ale nakonec nikdy nevznikly, totiž město v konečném důsledku ovlivnily spíše než to, co skutečně postavilo.“ Dodejme, že tato nesrozumitelná věta je stejný nesmysl jako autorovo tvrzení (opřené zřejmě o zpětný pohled do poslední čtvrtiny 19. století v nevydaných pamětech dlouholetého tajemníka SRK Maxe Urbana),³ že mezi masou meziválečných (!) erudovaných architektů a urbanistů „chyběl zde někdo, kdo by je dokázal sjednotit a plán vysvětlit tak, aby se na něm všichni, nebo aspoň většina, shodli a byli pro jeho prosazení“ (s. 305). Kdo někdy sledoval dlouhou a mnohaúrovňovou aktivitu pražskými politiky i architekty respektovaného Eustacha Mölzera, ten ví, že realizovaný urbanistický funkční koncept Velké Prahy byl právě jeho dobře se rozvíjejícím „dítěm“. Drnkova kniha nicméně přináší pro výzkum Velké Prahy v nejednou velmi komplikovaných dvacátých až čtyřicátých letech 20. století bohatství nových dílčích zjištění a zejména materiálů.

Bohatství na světlo vynesných obrazových i dobových odborně publicistických materiálů je silnou stránkou také knihy Kláry Brůhové o „Praze nepostavené“. Historička architektury sice v podtitulu své disertace/monografie charakterizovala téma knihy jako urbanistiku vltavských břehů v moderní metropoli, ale ve čtyřech velkých, na kapitoly dále členěných oddílech de facto sledovala proměny pražského urbanismu od poslední čtvrtiny 19. století do konce první

3 MAX URBAN, *Dějiny plánování a výstavby hlavního města Prahy*, nepublikovaný strojopis z roku 1949, uložený ve spisovně Institutu plánování a rozvoje hlavního města Prahy: „Tato doba budování je, bohužel bez dirigenta a bez partitury, staví se náhodně, zbylá místa ve městě zastavují se s největším využitím, nová města plánují se od bloku ke bloku a nastavováním bez konce, bez výškopisných plánů, s ulicemi bědně položenými.“ Tamtéž II./4., s. 51.

republiky. Brůhová pro knihu vytěžila především plánovou dokumentaci oddělení architektury a stavitelství Archivu Národního technického muzea v Praze a fond Maxe Urbana, resp. důkladně také fond Státní regulační komise ve spisovně Institutu plánování a rozvoje hlavního města Prahy (dále IPR). Vedle drobnějších materiálů z dalších archivů (např. z archivu Klubu Za starou Prahu) pak autorka opřela svůj výklad o bohatou dobovou publicistiku (nejednou se zajímavými plánovými přílohami) a samozřejmě o dnes už relativně bohatou českou historicko-architektonickou a historicko-urbanistickou literaturu. Je ovšem překvapivé, že v knize nebyly recipovány prameny ani práce k architektonicko-urbanistické problematice pražských proměn 19. a 20. století, byly-li jazykově německé: Zejména se to týká knih Michaely Marek o architektuře v procesu utváření moderního českého politického národa a o univerzitních budovách v Praze časného 20. století jako politicky instrumentalizovaných monumentech.⁴ Tam by totiž – při vši úctě k českojazyčným pracem – autorka získala jak faktografickou, tak koncepční oporu pro úvahy o Praze přinejmenším 19. a první třetiny 20. století. To, co však z mého pohledu její knize chybí nejvíce, je solidnější opření o (nejen) pragensiální literaturu městsko-historickou, a postrádám také nabídnutí mezinárodního kontextu srovnatelného s pražským vývojem.

Prvý oddíl knihy je věnován „reprezentativní urbanistické tendenci v obraze města druhé poloviny 19. století a cestě k uchopení Vltavy jako monumentální osy Prahy“. Prvá kapitola pak diskutuje

4 MICHAELA MAREK, *Universität als „Monument“ und Politikum. Die Repräsentationsbauten der Prager Universitäten 1900–1935 und der politische Konflikt zwischen „konservativer“ und „moderner“ Architektur*, München 2001, a zejména *TÁŽ, Kunst und Identitätspolitik. Architektur und Bildkünste im Prozess der tschechischen Nationsbildung*, Köln – Weimar – Wien 2004. Obě knihy byly recenzovány v časopise *Umění*: první JIŘÍM PEŠKEM, *Umění* 49, 2001, s. 592–595, druhou, pro Brůhovou obsahově zcela zásadní recenzi napsal ROMAN PRAHL, *Umění* 49, 2001, s. 629–631. Ale kdo ještě čte akademický časopis *Umění*? Autorka zná (možná jen z druhé ruky: není v její bibliografii) jen článek: MICHAELA MAREK, *Nationale oder universale Geschichte? Historismen in der Staatsarchitektur der Ersten Tschechoslowakischen Republik*, *Architectura* 32, 2002, s. 73–88.

„neuskutečněnou ideu Ringstraße“. Autorka zahájila tezí, že poté co Praha „přistoupila“ na erární nabídku výkupu vojskem odepsaných městských opevnění po prohrané prusko-rakouské válce, se nezbytnost vynaložit značnou finanční částku „později zdatelně odrazila v omezení velkorysosti urbanistického konceptu získaných území“ (s. 15). Autorka, opírající se o texty architektonických diskusí raných sedmdesátých let 19. století či o jejich interpretaci Maxem Urbanem a Jiřím Hružou, především postrádá bulvár, táhnoucí se z Poříčí na dnešní náměstí I. P. Pavlova: „Tvůrci sice pracovali s několika parky, náměstími, s předprostorem nového železničního nádraží Františka Josefa. Ba i s prostorem pro stavbu ‚velkolepé budovy muzejní‘, vše bylo nicméně propojováno poněkud křečovitě, bez nutného nadhledu a celkové vize, patrné například z jen o několik let dříve projektované přestavby Paříže nebo Vídně“ (s. 16). Obdobně problematické je autorčino tvrzení: „Praha se sice na jednu stranu chtěla vymanit z dlouholetého vídeňského područí, nicméně v otázkách územního plánování řada urbanistů odkazovala k příkladu vídeňské Ringstrasse...“ (s. 19).

Nechme stranou snad již vyčpělé strašidlo „vídeňského područí“. Čtenář by však od absolventky architektury očekával alespoň argumentační zdůvodnění, proč jí připadá (nikoliv však dnešní, komunistickou výstavbou drasticky redukováný a degradovaný) rozsáhlý a vysoce kultivovaný parkový pás mezi Bulharem a Čelakovského sady s působivou dominantou Václavského náměstí v podobě monumentální muzejní budovy „křečovitý a bez nutné vize“? Srovnávat více než pětikilometrovou vídeňskou Ringstraße (Okružní třídu), obtáčející historické Vnitřní město (Innenstadt), tedy obdobu pražského Starého Města (konec konců na hranici k Novému Městu již od konce 18. století vybaveného promenádním korzem) s potenciální – ovšem jen asi dvoukilometrovou – promenádní třídou kdesi na periferii Nového Města, je samo o sobě nesmysl. Bylo by třeba jasně a konkrétně definovat, co pražské dobové urbanisty na vídeňském projektu opravdu zaujalo.

A opravdu nevím, jak rozumět větě: „Podíváme-li se však na změt ulic, alejí, parků a veřejných prostranství utvořených kolem muzejního objektu, bere celá monumentalita a urbanistická velkorysost za své“ (s. 17). Ještě podstatnější je však lapsus s autorčinou

tezí o jen nevelkém odstupu plánování nové pražské zástavby na prostoru vykoupených a zbořených hradeb a dosavadní glacis od údajně koncepčního plánování nové Paříže a od koncipování vídeňské Ringstraße. Ludvík Napoleon započal (ostatně politicky účelově) připravovat zásadní proměnu Paříže jak projektově, tak finančně již jako prezident II. republiky v letech 1850–1852. V roce 1853 pak už jako císař pověřil právníka G.-E. Haussmanna komplexní (devastační) přestavbou Paříže podle císařova vlastnoručního plánu.⁵ Nic podobného se Praze (zaplat' Bůh) nepřihodilo. Ve Vídni pak impulz k zbudování Ringstraße vyšel od císaře Franze Josefa a jeho nejvyššího rozhodnutí z 20. prosince 1857.⁶ V obou případech šlo o státní iniciativu a rozkaz, proti němuž sice městská samospráva věcně správně, leč marně protestovala, ovšem posléze musela zaplatit podstatné části realizace projektů, na jejichž zpracování se nepodílela. To se s popisovanou pražskou, nejméně o celé dvacetiletí pozdější situací nedá srovnávat opravdu v ničem. Inspirace velkolepými bulváry tu ovšem jistě byla a naplnilo ji nově koncipované a dobově moderní výstavbou obklopené Václavské náměstí, jemuž dominuje zmíněná muzejní budova. O tom, proč se změnila koncepce jejího umístění z Karlova náměstí na místo po Koňské bráně, pojednala již bezmála před dvaceti léty velmi podrobně a s oporou v rozsáhlých pramenech výše uvedená Michaela Marek.⁷

Pokusil jsem se na první kapitole ukázat problémy, s nimiž se čtenář setkává průběžně v celé knize. Klíčovou potíží je autorčin minimální zájem o pragmatické aspekty dobových urbanistických řešení, o finanční, ale i právní a politicko-správní možnosti městské rady (mnohé projekty či jejich úvěrové financování bylo nutno dlouze schvalovat v zemské i říšské politické správě a samosprávě), jakož i skutečnost, že autorka nerozlišuje mezi komunálními, státními a privátními záměry, investicemi a stavebníky. Platí to jak o kapitole věnované v první části pražské asanaci a jejím kognitivním dohrám

5 Srovnej JIŘÍ PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850–1920*, Praha 1999, s. 55–62.

6 Tamtéž, s. 63–67.

7 M. MAREK, *Kunst und Identitätspolitik*, s. 321–385.

či následkům (zde nadto připomeňme dobovou úroveň státní památkové péče: od sedmdesátých let zprovozněná vídeňská Ústřední památková komise nedokázala ani na počátku 20. století pod vedením velké osobnosti Aloise Riegla politicky prosadit památkový zákon...), tak o „objeveném“ potenciálu pražských nábřeží. Hovořit o „obratu“ pravobřežní Prahy od historicky centrálních ploch k řece a dosavadní periférii a nezmínit přitom namnoze rozhodující problematiku dramatických proměn cen stavebních pozemků v nově zastavovaných polohách je z hlediska historika lapsus.

Druhá část knihy je věnována městskému plánování na prahu nového věku a kontextu stavebních soutěží pro pražské obvody. Probírány jsou pak případy Starého Města a novoměstské petrské čtvrti, otázky architektonického ztvárnění prostor pod Emauzy, koncepční debaty o Malé Straně a Petřínu v relaci k Hradu, jakož i debaty o letenské komunikaci, resp. konkrétně „letenském průkopu“.

Třetí a zřejmě nejpodstatnější část publikace se zaměřila na ne-realizované projekty doby meziválečné. Hned první kapitola tematizuje vznik Velké Prahy a v kontextu s tím otevírá téma Státní regulační komise. Autorka, bohužel, zahájila kapitolu notoricky nepravdivým tvrzením: „Sloučením Prahy s předměstskými obcemi tak konečně po desetiletích tužeb ustoupily administrativní překážky dosud bránící uchopení hlavního města Prahy jako urbanistického celku, po kterém volaly různé iniciativy už od 19. století“ (s. 112). Že těmi „administrativními překážkami“ byl zarytý a zájmově egoistický odpor skupiny předměstských měst (zejména Královské Vinohrady a Karlín) vůči sloučení, je přitom po desetiletí známou skutečností.⁸ V druhé kapitole se Brůhová podrobně a s důkladnou dokumentací věnuje především „letenskému problému“, tedy otázkám komunikačního propojení celku Velké Prahy. Otázka dopravního napojení historického centra s návrším v meandru Vltavy ovšem nezaměstnávala pražské urbanisty až od vzniku Československa (s. 122), nýbrž již v předválečných desetiletích.

Podobně „horkým“ tématem bylo ve dvacátých letech prestižní a zároveň estetické dopravní „zhodnocení“ Petřína serpentinou,

8 Srovnej J. PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu*, s. 189–194.

kteřá by jako významná dopravní tepna propojila oblast severozápadně od Hradu se Smíchovem a odtud s Novým Městem. Debata byla naštěstí vedena tak vášnivě a rozsáhle, že k tomuto katastrofálnímu znehodnocení cenných levobřežních partií staré Prahy nakonec v důsledku světové hospodářské krize nedošlo. Obdobný osud čekal i řadou soutěžních projektů „posvěcenou“ letenskou pláň, kde měl být postaven parlament, budova Národní galerie (dále NG), resp. tehdy Státní sbírky starého umění, a vládní čtvrtí. I zde jsou nejceněnější reprodukce soutěžních návrhů, doprovázené autorčinými komentáři, shrnujícími dobovou kritiku. Osobně mne vždy nejvíce fascinoval návrh Jaromíra Krejčara, který pro Letnou zkoncipoval cosi, co nutkavě připomíná vzorný koncentrační tábor (srovnej vyobrazení s. 179).

Následují kapitoly o nově (příkladně Plečnikem na Hradě) uchopeném historickém rázu města („Hradčany jako pražská akropole“) i o snahách redefinovat roli historických čtvrtí po obou březích Vltavy – v tom rámci i zelených ploch v centrální Praze – v novém konceptu vnitřních částí metropole. Tento oddíl knihy končí kapitolou o programové modernosti, usilující o etablování mrakodrapů v pražském panoramatu, o nových asanačních plánech pro Staré Město i o plánech na supermoderní účelové, zejména dopravní stavby v meziválečné Praze (Nuselský most).

Čtvrtá část knihy – de facto rekapitulační závěr – přináší ohlédnutí za dosavadním textem s důrazem na v návrzích pravidelně uváděné (cíleně přehnané) reprezentační, symbolické, historizující, nacionalistické, ideově republikánské aspekty a významové roviny dobovou publicistikou i ex post autorkou sledovaných projektů. V poslední podkapitolce „Relativita a kontext“ formulovala autorka sumarizující stanovisko: „Z příběhů architektonických vizí, které popisuje tato kniha, vyplynuly jak zřetelné názorové posuny, tak tendence k návratům a opakování určitých myšlenek. Zřejmě nejvýrazněji však vyvstalo poznání relativity jednotlivých záměrů upomínajících na nutnou opatrnost při interpretačním zobecňování. Jen stěží je proto možné konstatovat jednu vývojovou linii pražského urbanismu, nýbrž je nutné přihlížet k ideologickému zakotvení projektů, praktikám scény i konkrétním historickým okolnostem“ (s. 321). Věčná škoda, že prakticky nic z toho autorka nerealizovala.

Na text knihy navazuje mimořádně komplikovaný a nepřehledný soupis pramenů a literatury, abecedně vedený po kapitolách a mísíci literaturu, archivní prameny a internetové zdroje do jedné masy. Následuje jmenný rejstřík, obsahující ale i některá věcná hesla (Klub Za starou Prahu, Soupisná komise, Spolek architektů a inženýrů) a soupis zdrojů vyobrazení s odkazy ke stránkám knihy. Kniha je vybavena krátkým anglickým a německým resumé.

Druhá kniha Kláry Brůhové je (přiznaným) populárním derivátem knihy první. Je soustředěna k vybraným (státním, městským, ale i soukromým) projektům, jejichž společným jmenovatelem „je téma reprezentace města jako moderní metropole“ a představení „širšího kontextu debat, které se kolem popisovaných představ rozpředly.“ Kniha je strukturována do úvodu a sedmi „regionálních“ kapitol o územích, která „se nejčastěji dostávala do hledáček architektů a urbanistů coby prostory pro novou a reprezentativní výstavbu, která by korunovala proměnu Prahy z dříve provinčního města v metropoli evropského formátu“ (s. 11).

V úvodu se pak autorka vrací ke své utkvělé vizi „transformace rušeného fortifikačního pásu ve velkorysý okružní parkový bulvár, obklopený výstavnými veřejnými budovami“ a soudí: „Byť se tento záměr z řady důvodů nepodařilo uskutečnit, stal se jedním z důležitých momentů pro budoucí utváření Prahy“ (s. 13). Škoda, že alespoň nepředložila nějaký dobový projekt takového bulváru, probíhajícího dosavadní pražskou periferií, nadto vedoucího odnikud nikam. . . , protože – jak doloží pohled na dobové plány města – parcely snesených hradeb dosavadní historické město opravdu neobkružovaly. Jednotlivé kapitoly jsou věnovány Starému a Novému Městu, pravobřežnímu nábřeží, Vyšehradu, Petřínu, Malé Straně a Letné. Seznam literatury a pramenů je drasticky redukován, nezmysel však soupis zdrojů obrázků ani jmenný rejstřík.

Opakovaně mne nad oběma knihami napadlo, jak užitečné by pro porozumění pražskému vývoji bylo ediční zpřístupnění klíčových programových textů: jak pamětních spisů Spolku inženýrů a architektů, tak pro tu kterou dobu klíčových individuálních koncepčních studií. A nepochybně by poznání pražského vývoje prospěla kritická edice rukopisných *Dějin plánování a výstavby hlavního města Prahy*, završených tajemníkem Státní regulační komise

a projektantem Havlova Barrandova Maxem Urbanem v roce 1949. Rukopis je uložen ve spisovně IPR a bývá citován nejednou jen prostřednictvím knih Jiřího Hruzy.

Graficky zajímavě koncipovaná, paralelně česko-anglická kniha Martiny Koukalové, Milana Kudyma a Evy Novotné o dějinách pražského Útvaru hlavního architekta v letech 1961–1994 má v principu populární charakter a dvě kvalitativně odlišné části: poměrně problematickou vstupní kapitolu o „počátcích plánování Prahy do roku 1960“ a tři zajímavé kapitoly o vývoji, problémech a osobnostech institucionalizovaného pražského urbanistického plánování i konkrétní výstavby do přelomu 20. a 21. století.

V prologu se autoři ohlédli do hlubší minulosti před rokem 1900 a dali na odív svoji hlubokou neznalost pražské geografie a dějin. Opět jednou se tu objevuje teze o původní „ideji o zřízení sadově upravené okružní třídy“ po vojenském rozhodnutí o zrušení pražských hradeb a glacis po roce 1866 (s. 16). Slova o „rezignovanosti veřejné správy na koncepční a plánovité vyřešení prostoru“ jaksi nevzala na vědomí, že vojenská správa nabídla počátkem sedmdesátých let hradby Praze k odkupu za nepřiměřený několikanásobek „v místě obvyklé“ ceny nemovitostí, přičemž město si na odkup a zbourání, resp. následné úpravy muselo (nadto s nutným „požehnaním“ zemské správy a samotného císaře) půjčit sumu mnohonásobně přesahující jeho dosavadní hospodářský horizont. To nešlo učinit obratem – zejména ne v situaci, kdy na jaře 1873 vypukla celoevropská hospodářská krize, následovaná recesí, táhnoucí se až do konce tohoto desetiletí. Do této situace se nešťastně střelil i – nerozsáhlý, ale tematicky komplexní a mj. na rozšíření Prahy cílící – *Pamětní spis* Spolku českých architektů a inženýrů, otištěný ve Zprávách spolku roku 1873, ale evidentně zkoncipovaný ještě před počátkem krize.⁹ Praha si nakonec vzala na „hradební projekt“ na podzim 1874 pětimilionovou půjčku, jejíž dlouholeté splácení však nutně implikovalo realistické nakládání se získanými pozemky.

U autorů, pracovníků IPR, zaráží i další neznalost. Zcela nesmyslně totiž prohlásili, že Praha na přelomu 19. a 20. století byla chudé

9 Srovnej J. PEŠEK, *Od aglomerace k velkoměstu*, s. 140n.

město: „K poměrně chudé Praze se ale docela bohatá předměstí nechtěla z nejrůznějších (a často malicherných) důvodů připojit“ (s. 17). Praha však přesně naopak úspěšně využívala svoji finanční sílu, a nejen že roku 1901 inkorporovala Libeň, ale zejména v letech 1908–1911 uzavřela řadu slučovacíh smluv s městskými předměstími i předměstskými obcemi, v nichž přejímala jejich dluhy a závazky. Stranou zůstaly především Vinohrady a Karlín, ale nikoliv z důvodu „chudoby hlavního města“.

Překvapivě pochybná je pak i autorská znalost pražských plánů. Při oprávněné chvále *Plánu polohy a výšek královského hlavního města Prahy* z roku 1889 historikové urbanismu úplně zapomněli na stavebním radou Hurtigem zpracovaný „Polohopisný plán královského hlavního města Prahy“ z roku 1884 v měřítku 1 : 4 000. Bez významu pro již předválečné koncipování Velké Prahy nebyl ani geometrickým oddělením Stavebního úřadu hl. města Prahy v letech 1909–1914 zpracovaný *Orientační plán královského hlavního města Prahy a obcí sousedních*.

Kapitolka o počátcích moderního urbanismu se hrdinsky vymezila proti Státní regulační komisi. Skutečnost, že SRK formálně podléhala Ministerstvu veřejných prací, jí údajně „umožnila jistou nezávislost na samosprávných orgánech a vnesla do plánovací činnosti prvek leckdy až idealistické velkorysosti, s jejímiž důsledky se můžeme setkat na několika místech Prahy“ (s. 22). Autoři bohužel své tvrzení o „důsledcích velkorysosti“ nekonkretizovali. Ovšem také nezmínili, že komise sídlila na Nové radnici a více než úzce spolupracovala se stavebním odborem magistrátu.

Čtenáře zaujmou i další autorské kritické šlehy na adresu meziválečného urbanismu (zejména když si vybavíme striktně funkční tón výroků a textů např. předsedy SRK Eustacha Mölzera, opakovaně referujícího o pokrocích i dalších záměrech budování Velké Prahy): „Východiskem meziválečného urbanismu se stalo především estetické hledisko, kdy městská struktura byla chápána nejen z praktické užitné stránky, ale rovněž z hlediska výtvarných účinnů. Plánování se proto spíše než s ohledem na funkčnost a ekonomičnost odvíjelo od pozdně wagneriánských principů symetrie, osovosti a ‚malebnosti‘ [...] urbanistické snahy SRK zůstaly pevně zakotveny v jistém chladném akademismu a podle dobové a zejména pozdější

kritiky nemohly patřičně reflektovat dynamický rozvoj města“ (s. 22). I zde samozřejmě chybí konkrétní doklady, o něž by tuto kritiku bylo lze opřít. Dodejme pak, že architektura, rezignující „rovněž“ na svůj výtvarný účín, je hnusná. Viz stavby období socialismu.

Ve výkladu zaujme hodnotově nečekaně neutrální pasáž o protektorátní nástupkyni SRK, nacistické Plánovací komisi pro hlavní město Prahu a okolí (*Planungskommission für die Hauptstadt Prag und Umgebung*), která měla připravit podklady pro poválečnou proměnu Prahy ve „vzorné německé říšské město“. Autoři připomněli kontinuitu této komise, vedené říšskými architekty Reinholdem Niemeyerem a poté jeho zástupcem Hermannem Wunderlichem (autoři je začlenili do řady „hlavních architektů Prahy“ – s. 28), jak směrem do meziválečné doby (Max Urban), tak směrem do komunistické epochy (Jiří Novotný).¹⁰ Za připomenutí by stála i účast velké osobnosti, profesora Vysoké školy uměleckoprůmyslové (dále VŠUP) Jana Sokola v této komisi. Jako cenný impuls pro reflexi návaznosti komunistického urbanismu Prahy na urbanismus nacistický lze v této pasáži chápat slova: „Z dílny komise nicméně vzešlo několik kontroverzních nerealizovaných projektů, jichž se později chopilo poválečné plánování: především to byl projekt severojižní transversály (magistrály), realizované v sedmdesátých letech“ (s. 25).

V kapitolách o poválečné epoše se výklad vysloveně pozitivně zvěcnil a konkretizoval. Popis proměn statutu plánovacích pracovišť tu sice není provázán s proměnami správy města, ale podává spolehlivý přehled institucionálního a přinejmenším rudimentálně i personálního vývoje (biogramy vedoucích představitelů) klíčových městských urbanistických útvarů. Ukazuje a slovem i obrazem charakterizuje také „ikonické“ návrhy i realizace té které doby. Text je v podstatě velmi kritický k poměrům a vývoji v době nejhoršího stalinismu („Do nové Kanceláře pro územní plán byli již jmenováni zejména odborníci mladší generace s vhodným kádrovým profilem. . .“;

¹⁰ Oporou je tu objevná, byť ne zcela „dotažená“ práce MILOŠ HOŘEJŠ, *Protektorátní Praha jako německé město. Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu*, Praha 2013. Srovnej NINA LOHMANN, *Nacistický urbanismus v hlavních městech střední Evropy ve světle literatury* (Varšava, Vídeň, Praha), PSH 45, 2017, s. 339–369.

s. 45). Tam, kde se jedná o klíčové vedoucí představitele (Jiří Novotný, Jiří Hruza, Blahomír Borovička) proměňující se plánovací organizace, přešli však autoři okamžitě do laskavě vstřícného, zcela nekritického, resp. omlouvajícího tónu. Nejfrapantnější je to v případě Jiřího Voženíka, vysokého komunistického funkcionáře (1956 náměstka ministra výstavby), který od svých čtyřicátin a od přechodu z Baťova Zlína do Prahy už nikdy nic neprojektoval, jen řídil.

Po válce, jak vzpomínal Jiří Novotný, „dynamický rozvoj metropole, který architekti v analogii s rokem 1918 očekávali, nakonec vůbec nenastal“.¹¹ Podnětem rozvoje podle nových konceptů funkcionálního plánování se nestal ani Směrný územní plán Prahy, předložený roku 1948 Plánovací komisí pro Prahu a okolí, vedenou rektorem VŠUP Adolfem Benšem, a roku 1949 zamítnutý pro „nedostatečnou ideologičnost“ (s. 30).

Plánovací komise byla roku 1949 (dodejme po de facto zrušení pražské samosprávy a postavení Prahy pod diktát středočeské stranické organizace) rozpuštěna, výkonné pravomoci měl plánovací referát stavebního úřadu. Náměstek (v podstatě titulárního) primátora Vacka Václav Chamrád usiloval o drastickou „přestavbu Prahy na moderní socialistickou metropoli pracujícího lidu“ podle moskevského vzoru (s. 36n). Je zajímavé, jak koncepčně blízko ležely nacistické a komunistické koncepty likvidace dosavadního vnitřního města a jeho nahrazení „gigantickými ústředními prostory“ (náměstí Budovatelů). Jejich výhodou bylo, že na opravdu rozsáhlé akce tohoto typu v Praze nikdy nebylo dost prostředků.

Již roku 1951 byla založena Kancelář pro územní plán (vedoucí Jiří Novotný), která roku 1953 předložila Návrh územního směrného plánu, do roku 1964 se vyvinuvší v Směrný územní plán hl. m. Prahy – podřízený stranické politice a centrální ekonomice. Roku 1961 byl „po vzoru dlouholetých sovětských zkušeností s výstavbou Moskvy a dalších významných měst“ (s. 52) založen Útvar hlavního architekta hlavního města Prahy (dále ÚHA). Jeho vedení se ujal Voženílek

¹¹ Citováno podle M. KOUKALOVÁ ET AL., *Plánování Prahy*, s. 26. Citát není blíže specifikován, ale zjevně pochází z knihy Jiří NOVOTNÝ, *Prahou posedlý*, Praha 2002.

s Jiřím Hrůzou, přišedším z Ministerstva pro místní hospodářství (s. 90). V ÚHA byly „sloučeny odborné a výkonné složky územního plánování města do jednoho orgánu“ (s. 53). Na dalších bezmála třech tuctech stránek (s. 56–89) jsou pak předvedeny a komentovány ukázky z jednotlivých sektorů činnosti ÚHA šedesátých let.

Další velká kapitola sleduje činnost ÚHA za normalizace, kdy politicky „zdiskreditované“ dosavadní vedení (až na Jiřího Hrůzu) muselo vyklidit přední pozice a vedení roku 1971 převzal (obavy z čistek nenaplniv) Blahomír Borovička, který pracoviště zreformoval a vedl až do roku 1988. Autoři opět poskytli řadu typových případů projektů z ÚHA (s jistým překvapením jsem zjistil, že autorem podkladů pro „první pokusnou přestavbu“ Žižkova z „výlupku kapitalistického stavebnictví“ v sídlištní „soliterní budovy v zeleni“ byl mj. Ivo Oberstein... a sklídl tedy počátkem osmdesátých let onu „vlnu nevole“ žižkovského obyvatelstva).¹² Obecněji významným konstatováním je: „Územní plán z roku 1986 nicméně také ukázal až propastný rozdíl v pojmání města urbanisty a dopravními inženýry. Zatímco urbanisté deklarovali svůj obrat k tradiční městské struktuře, byť ve skutečnosti převážně v textové části plánu, dopravní inženýři se stále zastávali funkčního zónování s velkými tepnami vedoucími přes asanovaná území. Koncepce Základního komunikačního systému (ZÁKOS) se v roce 1984 rozšířila na tři okruhy a jedenáct radiál a takto se propjala do územního plánu“ (s. 134). V osmdesátých

12 Je to překvapivé proto, že Oberstein již od roku 1971 nepracoval v ÚHA, nýbrž v Projektovém ústavu výstavby hlavního města Prahy, kde až do roku 1989 vedl Atelier 7 a plně se soustředil na výstavbu jím samým roku 1968 navrženého Jihozápadního města, při níž se usilovně a do nemalé míry úspěšně snažil „polidštit“ panelovou výstavbu. V interview z roku 2014 k tomu říká: „A to souvisí i s vaším dotazem, jak jsem bral paneláky: já je nenáviděl, protože to byl degenerovaný produkt totalitní doby. Ale udělal jsem se svým týmem maximum, jak je polidštit a co nejlépe vyřešit veřejné prostory ulic, náměstí i klidných obytných prostor uvnitř bloků. Naštěstí nám do toho nikdo už moc nemluvil, protože v 80. letech už mnoho architektů nechtělo dělat sídliště, vyhledávali jiné úkoly – hotely, stranické domy.“ Srovnej JAN ŠTĚTKA, *Panely, můj osud*, Dotyk, 30. listopadu 2014 [online], [cit. 28. prosince 2022], <<https://www.dotyk.cz/publicistika/panely-muj-osud.html>>.

letech se ukázala „jasná převaha a zároveň důvěra strany v expertní řešení“ dopravních projektantů (s. 138). Jen veřejnost tento koncept plošných asanací města a jeho náhradu mimoúrovňovými křížovatkovými kolosy odmítala akceptovat.

Stručná závěrečná kapitola pak líčí vývoj po revoluci 1989, kdy se – široce uznávanou – klíčovou osobností ÚHA stal Ivo Oberstein. ÚHA přiznal v roce 1990 svoji „přílišnou závislost na politických rozhodnutích a ztrátu odborného vlivu“ (s. 142). „ÚHA a architekti všeobecně pro veřejnost ztělesňovali mnohé nešvary minulého režimu: rozpínání města do krajiny, monotónní sídliště, zbytečné demolice a chátrání historického fondu, nekvalitní modernizace, preferování dopravy atd.“ (tamtéž). Dodejme, že ÚHA a ostatní projekční instituce sdílely se starým režimem i minimální schopnost komunikace s občany.

Roku 1994 byl publikován Plán stabilizovaných území, tedy oněch, kde se nepředpokládala další výstavba. Po jeho schválení (nikoliv již vládou, nýbrž městem Prahou) ÚHA zanikl, resp. prošel komplikovanou a dlouhou proměnou, na jejímž konci stál roku 2013 Institut plánování a rozvoje hlavního města Prahy.

Ohlédneme-li se za úhlednou, pro poválečné období chytře napsanou a cennou knížkou, zamrzí jednak absence poznámkového aparátu, minimalizace seznamu pramenů a literatury, jakož i proměna velké většiny zajímavě vybraných, ale silně zmenšených a bez řádných popisek ponechaných plánových materiálů v pouhé „pestré ilustrace“.

Historička a kritička moderní architektury Radomíra Sedláková, emeritní pracovnice Národní galerie v Praze, se v knize o „nereálném socialismu“ let 1948–1989 nezaměřila na urbanistické koncepty, nýbrž na neuskutečněné architektonické návrhy. Její základnou byly projekty, resp. plány, skici, modely či fotodokumentace, uchovávané ve sbírce architektury NG. Tyto namnoze velmi fragmentární celky (autorka připomíná, že většinou bez průvodních zpráv a někdy i bez popisek) sem přišly jako odkazy, „darované celky životního díla“, nebo v rámci pozůstalostí jednotlivých architektů. Jde tedy o pestrý náhodný soubor, jehož těžiště leží v projektech pro Prahu 7 a Prahu 2, částečně též Prahu 4 a Prahu 6. Autorka se soustředila na projekty z let 1943–1989.

V prezentovaném souboru šlo velmi často o projekty významných budov či areálů, jejichž realizace předpokládala likvidaci velkých ploch dosavadní výstavby: Kupříkladu Josef Havlíček předpokládal v návrhu univerzitního a nemocničního komplexu v prostoru Karlova likvidaci prakticky veškeré zástavby mezi Vyšehradem a Ječnou ulicí. „Měly zůstat zachovány jen některé kostely a kláštery, vše ostatní měla nahradit zcela nová zástavba...“ (s. 8). I když řada jiných projektů neformulovala podobné devastační předpoklady, měly se navrhované objekty stát výraznými dominantami a svým způsobem formovat své okolí.

Platí to o soutěži, resp. posléze vítězném návrhu Jana Sokola na centrální kostel pro Nusle a Pankrác, resp. zároveň památník za války umučených vězňů pankrácké věznice, situovaný na hranu plošiny nad Nuselským údolím, projekty v soutěži z roku 1947 na náhradu Nobileho křídla Staroměstské radnice, resp. v témž roce na budovu parlamentu na Letné. Až do roku 1948 navrhované stavby stylově navazovaly na funkcionalistické koncepty meziválečné doby. Sedláková ovšem připomíná i přetrvávající vliv protektorátních diskusí o potřebě monumentálního umění, v nichž byl funkcionalismus pro tyto v jádru reprezentační účely deklasován. (Dochované návrhy, např. Jaroslava Fragnera a Vincence Makovského na budovu parlamentu 1947, s. 14, ukazují, že už zde šlo o syntézu funkcionalismu s imperiálním velikášstvím, nadto sochařsky doladěným zhruba ve fašistickém stylu.)

Ovšem teprve komunistický puč rázem převedl českou architekturu do světa stalinistického neoklasicismu či historismu. Nadto nově, podle sovětských příkladů (do jisté míry ale i v návaznosti na představy urbanistických radikálů první čtvrtiny 20. století, toužících např. po reprezentačním bulváru od Národního muzea až na Letnou), ožily koncepty nacistických plánovačů pro poválečnou germánskou Prahu, kde bude třeba velkých ploch pro stranická defilé a parády. Nyní Jiří Kroha plánoval „quasileningradské“ reprezentační nábřeží, kde v ústí Kaprovy ulice vedle Sakařovy budovy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy měl stát mrakodrap moskevského stříhu (s. 16).

Z roku 1954 pocházely návrhy týmů Bareš – Kadeřábek – Kándl – Prager, resp. konkurenčního týmu Přáda – Kodera – Schráníl, na dokonale stalinský Ústřední dům armády na Vítězném náměstí. Roku 1955 byla pro deset vybraných týmů vypsána soutěž na „monumentální

komplex Vysoké školy stranické při ÚV KSČ“ (alias Vysoké školy politické, dále VŠP), situovaný na hranu Pankráce vedle vyústění plánovaného Nuselského mostu. Sedláková s gusem cituje z podmínek vypsání soutěže: „Účinek architektury má být hluboký, vzrušující a inspirující. [...] Požadované vysoké ideologické nároky nemohou být vyjádřeny prostředky funkcionalismu, to dnes už nepotřebuje žádných důkazů...“ (s. 48). Autorka vysvětluje, že gigantická stavba se měla stát „ideologickým centrem celého státu, největší monument své doby, protiváha Pražského hradu.“ Je nabíledni, jak by se následně funkčně i stavebně proměnilo široké okolí takové budovy. Vítězný návrh Jiřího Albrechta a Jiřího Gočára však již realizován nebyl, VŠP se skromně usadila do komplexu vybudovaného podle projektu Pavla Bareše ve Veleslavíně¹³ (s. 50).

Knížka Sedlákové, z níž jsem tu glosoval jen několik pasáží, vázaných zejména k prvému poválečnému desetiletí, si neklade vyšší interpretační ambice, opět je to hlavně prostředek zpřístupnění cenného materiálu. Snad více než práce předchozí však inspiruje k úvahám o roli významných architektonických projektů pro významovou strukturu a možná i prestižní hierarchii regionů velkoměsta a o tom, jak (realizované) architektonicko-urbanistické projekty definují „úhrnný urbanistický koncept životního prostoru, v němž se pohybujeme a který představuje základní rámec pro naše vnímání bližšího i širšího okolí.“¹⁴

Všechny recenzované publikace dokládají význam a hodnotu dochované projektové – urbanistické i architektonické – dokumentace

13 V tomto místě je text nejasný: Čtenář má za to, že Bareš – po roce 1955 – budovu ve Veleslavíně postavil pro VŠP. Až další text Sedlákové objasní, že šlo o objekt, resp. komplex, zbudovaný již v letech 1949–1953, přičemž o původním účelu stavby autorka neinformuje: „08016 José Martího 31 (6 Veleslavín 269), Pavel Bareš: Vysoká škola politická (nyní FTVS UK), 1949–1953, Klasicismus protisocialistického realismu.“ Srovnej RADOMÍRA SEDLÁKOVÁ, *Územně analytické podklady hlavního města Prahy. Téma 14. Architektonicky cenné stavby a soubory. 1. Textová část*, Praha 2007, s. 45, [online], [cit. 20. prosince 2021], <https://iprpraha.cz/uploads/assets/uap_pdf/UAP_prihlohy_k_jevum/14_architektonicky_cenne_stavby_a_soubory_text.pdf>.

14 N. LOHMANN, *Nacistický urbanismus*, s. 369.

a význam poznání dobové projektové a plánovací praxe. Je zřejmé, že nestačí „pouhé“ zdokumentování soutěží a publicistiky, která je provázela. Bude potřeba jednak edičně zpřístupnit celou řadu klíčových materiálů, jednak provázat výzkum tvůrčí (mnohdy pouze účelově projektové) činnosti s poznáním finančních, politických, hospodářských i kulturních předpokladů té které projektové aktivity. Od sedmdesátých let 19. století až do doby porevoluční trvá kontinuita různě motivovaného „projektování do zásoby“, tedy mimo soutěže nebo městem či státem zadané úkoly. Po celou sledovanou dobu také v nabídkách projektantů i v zájmu zadavatelů a stavebníků (město, stát, strany, soukromé subjekty) nalezneme konkurenci funkčních principů s těmi ideologickými, reprezentačními a propagačními. Objasnit toto zázemí realizovaných i nerealizovaných projektů bude úkolem dalších výzkumů. Ideálně nahlíženo: měly by probíhat v kooperaci historiků, architektů i dějepisců výtvarného umění, ale snad i právních a finančních nebo hospodářských odborníků. Jen tak můžeme porozumět tomu, co bylo v Praze navrhováno, co stavěno a jaký to mělo význam pro tehdejší Pražany.

**Pavel Sládek, JEHUDA LEVA BEN BESAL'EL –
MAHARAL. OBRANA UZAVŘENÉHO SVĚTA
V ŽIDOVSKÉM MYŠLENÍ RANÉHO STŘEDO-
VĚKU, Academia, Praha 2020, 496 stran.**

Sládkova práce představuje nejvýznamnější badatelský počin české judaistiky od jejího nového rozjezdu po listopadu 1989. Zaplňuje mezeru, kterou v domácím prostředí představovala absence syntetického představení pozdně renesančního židovského učence a náboženského vůdce Jehudy Levy ben Becalela (1525?–1609), v tradičních židovských textech uváděného akronymem Maharal a široké veřejnosti známého v silně stylizované podobě jako tvůrce pražského Golema,

rabi Loew. Práce vychází z recentního maharalovského bádání doma a především v zahraničí, kriticky reflektuje dosavadní závěry a na základě vlastní analýzy primárních textů (Maharalových hebrejských spisů i dobové korespondence – zčásti dosud nepublikované a přístupné pouze v archivech) nabízí učencům nový obraz. Tento obraz autor sprádá v rámci detailně prokresleného kontextu soudobého intelektuálního rozhovoru židovských proudů i v rámci evropského myšlení 16. a 17. století. Plánovaná anglická verze knihy tak bude platným příspěvkem do mezinárodní debaty o tomto pražském mysliteli.

Po životopisné kapitole Sládek představuje Maharalovo dílo, a to tak, že nejprve stručně charakterizuje formativní židovské spisy, které tvoří východisko jeho myšlení. Na tomto pozadí uvádí jeho spisy (s. 94–178). V další kapitole autor sleduje Maharalův vztah ke třem myšlenkovým světům jeho doby – k agadě, filosofii a halaše (s. 179–230). Odtud pak formuluje Maharalovu antropologii a z ní plynoucí „etiku“ (příznačně nadepsanou jako *Cesta k sebezdokonalení*). Poslední čtvrtinu monografie tvoří přílohy. Nejprve stručný glosář teologicko-filosofických termínů Maharalovy argumentace (s. 367–382), poté komentovaný překlad Maharalova traktátu *Zákony vína* a několika dalších textů. Závěrečné drobničky dokládají Maharalův mýtotvorný potenciál.

V kapitole skromně nadepsané *Zlomky biografie* autor stručně shrnuje zčásti fragmentární informace o životních peripetiích učenec: narozen spíše až v roce 1525 nežli 1512, jak tvrdilo dřívější bádání, ordinován po roce 1546, v letech 1553–1573 hlavou rabínského soudu Moravy, od sedmdesátých let pak jako soudce a učitel (s přestávkou poznaňského a snad také moravského pobytu v letech 1584–1587) v Praze. Již zde Sládek předkládá několik plauzibilních řešení bílých míst Maharalovy biografie (dokládá, že jeho učitelem byl lublinský Šalom Šachna, s. 31n.; kromě Poznaně působil Jehuda Leva během svého mimopražského intermezza v osmdesátých letech také v Prostějově; příčiny odchodu z Prahy roku 1584 považuje autor za méně kontroverzní, než dosud udáváno).

Specifický rys Maharalova pojetí židovství (který je poněkud v rozporu s rozšířenou představou Maharala jako hilelovsky otevřeného renesančního myslitele) se projevil v jeho sporu o nežidovské víno. Maharal jeho konzumaci, na Moravě zřejmě všeobecně přijatelnou,

příkře odmítal, a to i za cenu sporu a ztráty pozice. Jak Sládek ukazuje (a na s. 383–398 dokládá komentovaným překladem Maharalova traktátu *Zákony vína* z roku 1582), Maharalův postoj vycházel z obavy před asimilací Židů v relativně tolerantním období 16. století. Kauza je tak nejen pozoruhodnou sondou do postavení židovských obcí v rámci většinové společnosti této doby. Symptomaticky se v ní projevilo i Maharalovo nejhlubší ideové přesvědčení, které bylo směrodatné také v řadě dalších oblastí, v nichž se tradiční židovská praxe a myšlení setkávaly s podněty nastupujícího novověku. Podle něj byla asimilace nepřijatelná především proto, že Židé jsou – exkluzivně, díky své známosti Tóry – nadáni plným lidstvím (Maharal tuto tezi výslovně rozpracoval ve spise *Beer ha-gula*, viz s. 138nn.).

Sládek ukazuje, jak Maharal s detailní znalostí jevové stránky určitého dobového fenoménu, zvykové praxe nebo myšlenkového konceptu, ale také jeho předpokladů a především jeho možných důsledků, tedy na základě strukturního pochopení tohoto fenoménu, zaujímá konzervativní, o tradiční rabínské zdroje opřené stanovisko, jehož cílem je ochránit komunitu před dezintegrací. To ostatně Sládek naznačuje v podtitulu monografie: v Maharalově díle se setkáváme s maximálně poučenou a promyšlenou „obranou uzavřeného světa“. Tento postoj ovšem Maharalovi zajistil specifické postavení v rámci mnohaúrovňové komunikace židovství 16. a 17. století.

Opatrně kritický byl Maharalův vztah k sefardskému velikánovi vrcholného středověku Maimonidovi (12. století), který se kromě halachické tvorby pokusil interpretovat židovství v kategoriích aristotelovské filosofie. O poznání přejícnější byla jeho recepce kabaly (ostatně osnovu jeho šesti velkých děl tvoří šestice nižších *sfirot* kabalistické desetice, s. 112) a naopak zcela odmítal náznaky historické kritiky a racionalistické interpretace, jak mu ji představil především jeho o málo starší současník Azarja dei Rossi, autor „proto-osvícenského“ spisu *Meor ejnanjim* (Světlo očím, s. 192nn.). S většinovou společností Maharal polemizoval, vzhledem k dobovým mocenským poměrům, spíše implicitně (Řím jakožto představitel katolictví se skrývá pod postavou biblického Ezaua; jinde kódoval křesťany – a zde by bylo možno spekulovat o tom, že vzhledem k deklarované orientaci na Bibli tím možná myslel především protestanty – jako karaity).

Kromě příloh, které uvádějí několik menších Maharalových textů, se rozsáhlé úryvky jeho prací objevují i v hlavním textu monografie. Sládkovy překlady teologických a filosofických hebrejských textů představují samostatný výkon hodný ocenění: jsou to překlady navzájem terminologicky konzistentní a ve svém celku srozumitelné, což při specifické problematice agadických a halachických diskusí 16. století vůbec není samozřejmost. Vlastní rozprava monografie je psána kultivovaným, čtivým jazykem, který své teze formuluje strážlivě, ale přesvědčivě. Kniha obsahuje řadu vyobrazení rukopisů nebo prvotisků probíraných prací.

Petr Sláma

**Jana Doktorová, MALOSTRANSKÝ GRADUÁL
A JEHO DONÁTOŘI. RENESANČNÍ ILUMINO-
VANÝ RUKOPIS JAKO NÁSTROJ MĚŠŤANSKÉ
REPREZENTACE, Academia, Praha 2020.**

V roce 2020 byly v rámci speciální edice nakladatelství Academia – *Studentské práce* – vydány tři diplomové práce, které vyhrály sedmý ročník studentské soutěže pořádané tímto nakladatelstvím. Mezi vydanými publikacemi zaujme pozornost badatelů z řad historiků, archivářů a zástupců dalších historických oborů zejména studie Jany Doktorové o Malostranském graduálu a jeho donátorech. Tato vítězná práce nás totiž překvapí nejen po obsahové stránce, ale také vysokou úrovní zpracování zvoleného tématu, která dalece přesahuje rámec pouhé kvalifikační práce. Na pozadí pramene, jenž je známý zvláště pro svou ikonografickou výzdobu, vykresluje autorka sociální svět raně novověkého města, a to na příkladu konkrétních měšťanů, kteří byli v době vzniku graduálu součástí městských elit. Ponecháme-li stranou atraktivitu studia městských elit jako takových, je práce Jany Doktorové o to větším přínosem, že je zaměřena na dosud málo prozkoumanou část pražského souměstí, a sice na Malou Stranu.

Malostranský graduál tvoří dva svazky, které jsou dnes bohužel uchovávány odděleně. První díl se nachází v rukopisné sbírce Národní

knihovny České republiky, druhý díl je uložen ve stejné sbírce Archivu hlavního města Prahy. Oba díly vznikaly souběžně v šedesátých a sedmdesátých letech 16. století a byly určeny pro literátský kůr při farním kostele sv. Mikuláše na Malostranském náměstí. Kolem tohoto chrámu, který byl oficiálně utrakvistický, však již v této době byla soustředěna významná luteránská komunita. O tom ostatně svědčí jedno z vůbec nejznámějších vyobrazení Malostranského graduálu, jež zachycuje trojici Jana Viklefa, Jana Husa a Martina Luthera. Jedná se o alegorický výjev zrodu reformace, neboť prvně jmenovaný vykřesává jiskru, český kazatel již drží svíčku a německý reformátor konečně osvětluje davy hořící pochodní.

Jana Doktorová, ač sama vystudovaná historička umění, záměrně ponechává ikonografickou výzdobu rukopisu stranou a věnuje se zejména rozboru osob, které stály u jeho zrodu – donátorům jednotlivých písní graduálu a jejich výzdoby. Na tyto „zpěvníky“ literátských bratrstev bývá totiž tradičně nahlíženo pouze optikou čtyř vědních oborů – kodikologie, historie umění, muzikologie a teologie. Jana Doktorová se však rozhodla zhodnotit tento pramen historiograficky. Jakoby nahlédnout skrze notové zápisy, rostlinné rozviliny a zdobené kartuše se jmény donátorů do historické reality Malé Strany ve druhé polovině 16. století. Graduál samotný, ač je i nadále hlavním protagonistou výzkumu, tak spíše vytváří jeho rámec. A nezbyvá než konstatovat, že v této své snaze byla autorka úspěšná.

Knihu lze rozdělit do několika tematických částí. První z nich nám v souladu se strukturou kvalifikační práce představuje autorčiny cíle a cesty, jakými jich chce dosáhnout. Již zde se dozvídáme, že hlavním cílem analýzy pramene je poznat graduál coby nástroj reprezentace určité skupiny měšťanů. Popsaná metodologie výzkumu přitom vychází ze současných tuzemských, ale zejména pak zahraničních trendů, což jen podtrhuje již řečené, a sice že v české historiografii dosud nebyla graduálům a rozboru jejich donátorů věnována odpovídající badatelská pozornost. Podrobně je představena rovněž primární pramenná báze, kterou tvoří zejména městské knihy Malé Strany uložené v městském archivu. K literatuře o testamentech bych měl pouze malé doplnění novější literatury,

kteřou nejlépe reprezentuje sborník z roku 2006, věnující se podrobně tomuto typu pramene.¹

V další části knihy je věnována pozornost analyzovanému prameni – Malostranskému graduálu. Po krátkém nástinu historického kontextu jsou shrnuta základní data obou dílů graduálu. Dále následuje přehled dosavadního bádání, které často souviselo (nikoliv ovšem výhradně) s alegorickým vyobrazením zrodu reformace.

Největší část knihy zaujímají medailonky jednotlivých donátorů či v případě cechmistrů společných donací. Autorce se povedlo podrobně představit 23 donátorů z celkového počtu 38 jmen obsažených v obou dílech Malostranského graduálu. Množství prosopografických informací sesbíraných k jednotlivým osobám je ohromující a je výsledkem precizní práce s prameny a jejich správné interpretace. Zde je potřeba připomenout, že ne všichni donátoři byli mužského pohlaví. Prostřednictvím tří měšťanek tak máme zprostředkovan i pohled do postavení žen v raně novověkém městě; zpravidla se jednalo o manželky politicky aktivních osobností. I tato sonda je však velice důležitá a ukazuje nám možnosti a zároveň limity pro studium osudů konkrétních měšťanek, které se sice v pramenech vyskytují ve velké míře, málokdy se však stávají předmětem soustavnějšího studia.

Je nešvarem posuzovatelů prací, které přinášejí prosopografické informace, připomenout prameny a práce, jež zůstaly dotyčným autorem či autorkou nevyužity. Ani tato recenze však nebude výjimkou, byť Jana Doktorová provedla kvalitní heuristickou práci a nenechala mi tak mnoho prostoru k doplnění. Předně se jedná o opomenutí diplomové práce Petry Biškové o malostranských radách v letech 1547–1650.² Jana Doktorová sice využila dvě studie Petry Biškové, které z citované kvalifikační práce vycházejí, v diplomové práci se však nacházejí medailonky jednotlivých radních, které nikdy nebyly vydány tiskem. Autorka si tak mohla v případě donátorů z řad radních přinejmenším ušetřit práci, zároveň však

1 *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*, (edd.) KATEŘINA JÍŠOVÁ – EVA DOLEŽALOVÁ, Praha 2006.

2 PETRA BIŠKOVÁ, *Městské rady na Malé Straně v letech 1547–1650*, Diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2003.

měla využít rozsáhlé poznatky Petry Biškové. Jedná se především o účast dotyčných v městské radě před rokem 1572 a po roce 1580. Pamětní zápisy o obnovách městských rad obsažené v radních manuálech totiž Jana Doktorová v práci beze zbytku využila.

Za jediné vážnější pochybení autorky při heuristické části výzkumu považuji opomenutí nejstarších zápisů o přijetí městského práva z let 1545–1565, v nichž lze najít i údaje o vstupu některých donátorů mezi malostranské měšťany.³ Na druhou stranu nutno říct, že zápisy s touto agendou netvořily ve své době specializovanou knihu, nýbrž nacházejí se v radním manuálu z let 1519–1565⁴ a v tržové knize z let 1541–1555.⁵ Pokud bychom hledali nejstarší specializovanou knihu přijetí měšťanských práv, našli bychom (stejně jako autorka) pouze svazek z let 1587–1629. Na existenci starších zápisů s touto agendou tak upozornil pouze Jiří Čarek ve svém prakticky orientovaném katalogu městských knih uložených ve Sběrce rukopisů Archivu hlavního města Prahy.⁶ I když bychom význam data formálního vstupu osob mezi plnohodnotné měšťany neměli přeceňovat (dotyčný mohl před tímto právním aktem v Praze už několik let pobývat), zápisy někdy obsahují i další důležité informace, jakými může být místo původu nebo vykonávaná profese nového měšťana.

Vedle donátorů z řad měšťanstva je v této části věnována pozornost i dalším skupinám donátorů – je to malostranská obec a jednotlivé cechy. Zastavme se nyní právě u druhé zmíněné skupiny. V graduálu totiž nacházíme dva druhy cechovních donací. V prvním případě se jedná o odkaz cechmistrů, tedy donátoři jsou zde uvedeni jmenovitě; ve druhém případě je v kartuši nadepsán název cechu. V obou případech je přitom donace doplněna cechovním znakem. Vzájemný vztah obou těchto způsobů donace Jana Doktorová krásně vysvětluje

3 Konkrétně Šebestiána Nehera, Vavřince Milnera, Andrése Hewmana, Jakuba Andělského a Jiříka Ratycha z Alberndorfu.

4 Archiv hlavního města Prahy, Sběrka rukopisů, sign. 2212, manuál radní 1519–1565, f. 324r–336r.

5 Tamtéž, sign. 2213, tržová kniha 1541–1555, f. 389v–391r.

6 JIŘÍ ČAREK, *Městské a jiné úřední knihy Archivu hlavního města Prahy (Přehled)*, Praha 1956, s. 95.

odlišným přístupem k sebe prezentaci cechu a cechmistrů jednotlivých organizací.

Na této části knihy bych rád vedle již řečeného ocenil ještě jednu věc: čtenář po celou dobu neztrácí kontakt se samotným graduálem, coby ústředním motivem a námětem výzkumu. U každého donátora jsou popsány jednotlivé ikonografické prvky, které doplňují informace o donátorovi. Nezřídka totiž docházelo k tomu, že výběr vyobrazeného biblického či jiného náboženského námětu, případně stylizace okrasných prvků nějakým způsobem souvisely s osobností donátora. U donace Doroty Laštovičkové tak nacházíme vyobrazení sv. Doroty, u Vavřince Křepelky jsou zase v bordurách ptáci. Mimo jiné i na tyto vazby Jana Doktorová upozorňuje, což krásně dotváří komplexnost zpracování tohoto pramene.

Po závěrečných pasážích, ve kterých autorka shrnuje různé způsoby reprezentace měšťanů skrze jednotlivé donace v Malostranském graduálu, nalezneme obsáhlé textové a obrazové přílohy. Edice celkem čtrnácti testamentů a pozůstalostních inventářů malostranských měšťanů, o nichž jsme se v hlavní části knihy dozvěděli další životopisné informace, jsou vhodně zvoleným materiálem pro celkové vykreslení historické fresky. Výčet prosopografických údajů propojují s jazykem pramenů, a kromě toho umožňují čtenáři vytvořit si představu o majetkových poměrech vybraných donátorů. Opět zde nalezneme vedle dokumentů týkajících se měšťanů i testamenty žen, v obou případech vdov. Tři vybrané veduty nám pak přinášejí pohledy na Malou Stranu v době vzniku Malostranského graduálu (tzv. Vratislavský prospekt z roku 1562) a krátce poté (tzv. Sadelerův prospekt z roku 1606 a mědiryt Vpád pasovských z roku 1611). Jmenný rejstřík dělá z knihy i praktickou příručku, v níž lze vyhledávat jednotlivé malostranské měšťany ze druhé poloviny 16. století.

Ať už budeme mít ke knize jakoukoliv výtku, žádná z nich není natolik závažná, aby znehodnotila její celkový přínos. Tento přínos spatřuji především v představení Malostranského graduálu jako historiografického pramene. Ten pro historiky nabízí tři základní roviny využití. V první řadě se jedná o prosopografické informace k měšťanům, kteří byli donátory jednotlivých částí graduálu. Vedle jmen, zastávaných úřadů a cechovní příslušnosti jsou to rovněž jejich osobní erby a ve výjimečných případech i portréty. Druhou

rovinu představují důležité a v mnoha ohledech nezastupitelné informace o městských ceších. Jména osob stojících v jejich čele spolu se znaky jednotlivých organizací jsou jen jednou skupinou informací, kterou tento pramen nabízí. Každá donace totiž dokládá význam té které organizace v rámci městské společnosti a rovněž nabízí unikátní pohled na způsob cechovní reprezentace v raném novověku. V případě Malostranského graduálu však vzpomeňme ještě dva další důležité momenty. Na versu folia 22 druhého dílu nacházíme krásnou iluminaci, na níž pražští řezníci pomáhají vojsku Jana Lucemburského prorazit městské brány.

Jedná se o unikátní vyobrazení jedné z pražských cechovních legend, o níž podrobně pojednal Petr Čornej.⁷ Druhým prvkem je pak znak cechu zvonařů, o jehož existenci máme prozatím pouze několik málo dokladů. I takovou výpovědní hodnotu pro rekonstrukci cechovního vývoje lokality mohou graduály mít. Poslední rovinou výpovědní hodnoty graduálu jsou vazby donátorů na konkrétní farnost či přímo literátský kůr některého z městských kostelů. V případě kostela sv. Mikuláše jsou tyto vazby o to důležitější, že se jednalo ve své době o hlavní malostranský utrakvistický kostel v centrální části města. Výzkum Jany Doktorové prokázal, že mezi donátory byla vedle utrakvistů i významná skupina luteránů.

Jsem přesvědčen (a práce Jany Doktorové mne v tomto přesvědčení utvrzuje), že je načase přehodnotit naše dosavadní vnímání některých typů pramenů. Některé druhy liturgických knih, jejichž hodnota bývá tradičně spojována výhradně s teologickým či ikonografickým (případně muzikologickým) rozbořením, nám mohou nabídnout nečekanou sondu do společenských poměrů středověké a raně novověké společnosti. Je úkolem nás historiků a archivářů rozšířit spektrum využívaných pramenů i na tyto typy knih a vnímat je jako jiný historický pramen. Pravda, graduály a další podobné prameny mají svá specifika, Jana Doktorová nám však svou knihou dává jasný návod, jak s nimi lze pracovat a naplno je využít k poznání dobové reality.

Jiří Smrž

7 PETR ČORNEJ, *Kočíčka, Kurvička, Kokot a Múdrá hlavička aneb staroměstští řezníci v husitské revoluci*, Pražský sborník historický 40, 2012, s. 7–129.

**Klára Woitschová – Libor Jůn, NÁRODNÍ MUZEUM
V ÉŘE ČESKOSLOVENSKA, Národní muzeum,
Praha 2019, 366 stran a 96 nečíslovaných stran
obrazové přílohy.**

Rok 2018 byl rokem, v němž se připomínalo nejen sté výročí vzniku samostatného Československa, ale i dvě stě let, jež uplynulo od založení Národního muzea. Zatímco znovuotevření historické budovy muzea, které se uskutečnilo po bezmála deseti letech rozsáhlých rekonstrukcí u příležitosti prvního z uvedených výročí, se po zásluze dostalo výrazné mediální pozornosti, stejně jako některým dalším doprovodným akcím spojeným bezprostředně s muzejním výročím, stranou zájmu médií se poněkud nezaslouženě ocitla publikace mapující dějiny muzea v éře Československé republiky.

Jejími autory jsou dlouholetí pracovníci Archivu Národního muzea. Chtělo by se hned na začátku napsat, že pro zkušené archiváře, kteří jsou bezprostředně u zdroje, spravují v muzejním archivu písemné fondy k dějinám této instituce, se nejedná o nic obtížného. Opak je však pravdou. Perfektní znalost materiálu skýtá široké možnosti jeho využití, současně ale hrozí i určité nebezpečí, že pisatele, zvláště je-li s danou institucí takto úzce svázán, zahltlí natolik, že nebude schopen zachovat patřičný odstup a nadhled při výběru toho nejpodstatnějšího, nebo toho bude schopen jen s největšími obtížemi. Toho si ostatně byla plně vědoma i naše autorská dvojice.

Hlavním impulzem k sepsání dějin muzea v daném období byl, jak uvádějí autoři v samém úvodu knihy, vedle dvoustého výročí jeho založení především mimořádný archivní nález, a to osobního deníku Josefa Volfa, knihovníka a v letech 1928–1937 ředitele knihovny Národního muzea. Jak vyplynulo z deníkových záznamů, Volf zamýšlel napsat dějiny této ctihodné instituce. To se mu sice nepodařilo realizovat, ale jeho líčení poskytla autorům cennou studnici informací, dosud neznámý pohled do jejího barvitého zákulisí.

Autoři zvolili netradiční, ale v každém případě účelný a ze čtenářského hlediska především atraktivní způsob členění textu. Kniha sestává z devíti tematicky koncipovaných kapitol, pokrývajících – s výjimkou úvodní kapitoly – jednotlivé etapy v dějinách muzea ve sledovaném období. První kapitola je koncipována jako sled příběhů,

kteří spojují snahy a více či méně úspěšné pokusy o zpracování dějin této instituce, počínaje již padesátým výročím jejího založení.

Následující kapitoly se již plně drží jednotného schématu a čtenář je postupně seznamován s proměnou muzea z instituce soukromé v zemskou a posléze státní a s jednotlivými aspekty odborné muzejní práce (sbírkotvorná činnost, výstavní aktivity, vědecká práce atd.). V samostatné části je pojednán symbolický význam Národního muzea, zvláště jeho Pantheonu. Ke každé z těchto kapitol jsou připojeny vždy čtyři drobné medailonky více či méně obecně známých osobností, jež byly svou činností úzce spojeny s dějinami a osudy muzea a podílely se na utváření jeho podoby – čelných představitelů (např. Bedřich Schwarzenberg, Zdeněk Nejedlý, Vladimír Denkstein) a významných odborníků (numizmatička Emanuela Nohejlová-Prátová, antropolog Emanuel Vlček a řada dalších). Mnozí z nich dokázali svého muzejního angažmá využít jedinečným způsobem při přednáškách na pražské univerzitě. Mezi vybranými nechybí však ani některé z dalších zajímavých osobností (nezřídka širokých zájmů a mnohostranného talentu, jako byl např. Otto Janka, skaut a muž s nesporným literárním talentem), včetně těch, již působili na nižších úrovních a jejichž obětavá činnost je žel v dochovaných pramenech zaznamenána zpravidla pouze marginálně (příkladem nad jiné ilustrativním je muzejní laborant Stanislav František Hlavsa). Slouží ke cti autorů, že připomněli i podíl těchto pracovníků na rozvoji muzea.

Podívejme se nyní blíže na hlavní témata, jimž je v jednotlivých kapitolách věnována pozornost. První z nich, zcela příznačně nazvaná *Najít svou tvář*, vypráví o hledání místa muzea v nové samostatné republice, kdy vedle osvětové a vědecké činnosti náležel k jeho hlavním úkolům zejména boj o charakter této konzervativní, na zemském principu organizované instituce, který by odpovídal nové československé myšlence. V této době (počínaje rokem 1923) tak byl zahájen zdoluhavý přechod muzea ze soukromé správy do správy zemské, završený po více než jednom desetiletí, v roce 1935.

Nebyl to ale jen proces hledání tváře muzea, který se nezastavil ani po roce 1935, ale pokračoval i v letech následujících, poznamenaných (jak uvádějí autoři) totalitními a autoritářskými praktikami. Budova Národního muzea již svým umístěním v čele Václavského

náměstí jako by byla od samého počátku předurčena k tomu, aby stála v centru historických událostí, ať již jako svědek lidového shromáždění a vyhlášení samostatného Československa 28. října 1918, či naopak slibu věrnosti Říši 3. července 1942. Dodnes jsou na budově patrné stopy, jež za sebou zanechala sovětská vojska po invazi v srpnu 1968.

Samostatnou kapitolu, nazvanou *Zrcadlo velkých dějin*, věnovali autoři odrazu všech zásadních dějinných mezníků minulého století v postavení, správě a činnosti muzea – od vzniku Československé republiky v roce 1918, přes krátké období tzv. druhé republiky a dobu protektorátu, další „osmičkové“ roky – 1948, 1968 – až po listopad 1989 a rozpad Československa o tři roky později). Zatímco ve výše referované kapitole (*Najít svou tvář*) se autoři zamýšleli nad otázkami týkajícími se komplikovaných cest hledání a nalézání tváře muzea v různých politických režimech, v *Zrcadle* představili, jak se tyto zlomové okamžiky zapsaly do jeho fungování. Muzeum bylo nuceno opakovaně se vypořádávat s rozsáhlými zásahy státní moci nebo neblahými vlivy ideovými a ideologickými, včetně řešení složitých česko-německých vztahů v prvních desetiletích existence mladé republiky. Kromě toho ještě nebyly vyjasněny otázky vztahu Národního muzea a státu v době první republiky a financování nejen jeho, ale celého muzejnictví a bylo potřeba řešit postavení Národního muzea nanovo – nejprve po Mnichovu a poté zvláště s koncem druhé světové války a především se změnou politických poměrů po únoru 1948. Postátnění muzea v roce 1949 bylo na straně jedné skutkem vpravdě zakladatelským, vítaným řadou zaměstnanců i předních historiků a badatelů, včetně Václava Vojtiška, jak autoři dokládají, na straně druhé však předznamenalo mnohé problémy, spojené mj. se zapojením muzea do služeb nastupujícího nedemokratického režimu, nutnost vyrovnat se se zásahy státní moci do činnosti pracovníků muzea i s neblahými ideologickými vlivy jak v době nacistické okupace, tak komunistického režimu.

To, že Národní muzeum není zakonzervovaným bezživotným monolitem, ale naopak živým organismem, procházejícím v průběhu minulého století (a zvláště pak v posledních letech v souvislosti s jeho rozsáhlou rekonstrukcí) výraznými změnami, je barvitě vylíčeno v části nesoucí příhodné pojmenování *Živý organismus*. Čtenáři

se dostává výkladu o konstituování jednotlivých odborných oddělení a budování sbírek a současně je seznamován s genezí hledání co nejvhodnějších a nejefektivnějších řídicích mechanismů a s vytvářením a postupným rozrůstáním administrativního aparátu. Samostatná pozornost je v rámci této části věnována muzejní knihovně a archivu, včetně samostatného Literárního archivu. Správní strukturu a její proměny v průběhu let ilustrují připojená schémata, zahrnující období od roku 1918 až do poslední změny správy muzea v roce 1991.

Samotné budování muzejních sbírek a péče o ně vždy šly ruku v ruce s budováním domácího a zvláště zahraničního renomé rozvíjením vědeckých kontaktů, výměnou zkušeností, hledáním inspiračních zdrojů. Ne vždy to bylo jednoduché, jak autoři dokládají. Chyběly finanční zdroje, čas a nejednou i skutečný zájem aplikovat získané postřehy a znalosti do praxe na domácí půdě. Obraz, jak se dařilo vztahy se zahraničními partnery budovat a rozvíjet a nakolik se do těchto aktivit promítala aktuální společensko-politická situace, představuje kapitola *Z muzea až na konec světa*. Je téměř zázrakem, že i přes mnohé turbulence minulého století se dařilo udržet příznivý obraz muzea ve světě, a to v řadě aspektů zvláště díky osobním kontaktům a nasazení odborných pracovníků. Mnohým z nich se podařilo dosáhnout respektu na mezinárodním vědeckém poli, jak ostatně ilustrativně dokládají konkrétní příklady některých osobností, připomenutých v připojených medailoncích.

Ruku v ruce s činností muzea a aktivitami jeho pracovníků na poli vědeckém, kulturním i společenském šlo i o budování mediálního obrazu. V podstatě poprvé zde autoři výrazněji upozornili na problematiku, jíž byla v souvislosti s muzeem věnována dosud jen minimální pozornost. Rozvoj médií během 20. století byl do té doby nevídaný. Zvláště v prvních letech po vzniku republiky náležela významná role fotografii a filmu. A byla to právě budova muzea, slavnosti a řada nejrůznějších akcí, které byly na těchto médiích zachycovány. V souvislosti zvláště s fotografií poukazují autoři také na její propagační i dokumentární význam, s nímž šel souběžně rozvoj fotografických prací v muzeu, vedoucí ve dvacátých letech ke zřízení místa muzejního fotografa. Vedle fotografie a filmu se autoři zabývají i rozhlasem a televizí a zvláště pak spoluprací s novináři při vytváření mediálního obrazu instituce.

Představení instituce by bylo neúplné bez zaměření na všední realitu, na problémy, jež provázely její existenci prakticky od samého počátku, ať již šlo o nedostatečné prostory, technické vybavení nebo finanční zajištění. Je až s podivem, že i přes veškerá úskalí si muzeum dokázalo nejen vybudovat, ale především udržet a dále rozvíjet pověst špičkové kulturní a vědecké instituce.

Jestliže záměrem autorů bylo představit Národní muzeum v období sta let jeho existence, od rozpadu monarchie a vzniku samostatného státu, v době provázené zásadními společenskými a politickými zvraty, lze s potěšením konstatovat, že tento cíl se podařilo naplnit. Výsledkem je vytvoření skutečně pestrého a plastického obrazu instituce, jež je právem považována za symbol české státnosti. Rozhodující roli v tom hraje patřičný časový odstup a badatelské a publikační zkušenosti autorů, kteří, byť pracovní s muzeem dlouhodobě spojeni, si dokázali zachovat náležitý odstup a zdravý nadhled. Díky skvělé kritické práci s prameny, příhodnému začleňování citací z dobových materiálů do textu a v neposlední řadě i díky kvalitnímu literárnímu zpracování se čtenářům dostává do rukou kniha, která by neměla uniknout pozornosti žádného z příznivců této instituce z řad odborné i poučené laické veřejnosti. Bohatý obrazový doprovod, zachycující nejen mezníky v dějinách této instituce, ale představující i některé pražské i mimopražské historické objekty, v nichž byly nejen umístěny depozitáře, nýbrž i vystaveny sbírky některých muzejních oddělení, může zvědavému čtenáři zároveň sloužit i jako inspirace na procházkách za architektonickými památkami hlavního města.

Ivana Ebelová

HRADU A OBCI. STO LET ARCHIVU PRAŽSKÉHO HRADU 1920–2020, (ed.) Martin Halata,
Scriptorium, Dolní Břežany 2020, 218 stran.

Recenzovaná publikace byla vydána u příležitosti 100. výročí existence Archivu Pražského hradu. Na vzniku knihy se autorsky podíleli jak pracovníci Archivu Pražského hradu a odboru památkové

péče Kanceláře prezidenta republiky (současní i emeritní), tak pracovníci renomovaných vědeckých a kulturních institucí (Akademie věd ČR, Univerzity Karlovy, Vysokého učení technického v Brně, dále pak Slovanské knihovny, Archivu Národní galerie a Architektonického studia v Praze). Role editora se ujal pracovník Archivu Pražského Hradu Martin Halata.

Knih je rozvržena do tří různě velkých tematických celků. První část, *Budování archivu*, obsahuje tři studie věnované historii Archivu, resp. jeho předchůdcům, od počátků až do roku 2001. Úvodní kapitola *Budování archivu* (Martin Halata) pokrývá „zakladatelské“ období let 1918–1946. Přestože je výchozím časovým bodem rok 1918, prostřednictvím předchůdcovských institucí, jejichž registry a archivní fondy vytvořily základní kameny Archivu Pražského hradu,¹ je reflektováno i období tomuto roku předcházející. Následně je poutavě popisována proměna Pražského hradu jako centra sídla nového samostatného státu a s tím související snaha o rychlou delimitaci správních a archivních fondů ústředních úřadů z rakouských, případně maďarských institucí a archivů. Souběžně je věnována pozornost problematice složitého procesu formování československého archivnictví, včetně jeho odborných a kompetenčních sporů a nejasností (tzv. boje o supremacii), s čímž souvisela i otázka uložení delimitovaných „vídeňských“ archivních fondů.

Archiv Pražského hradu však nebyl tvořen pouze fondy získanými ze spisové rozluky mezi Československem a Rakouskem, ale též fondy bývalých dvorských úřadů, které nebyly odvezeny v rámci tzv. extradikce roku 1910, a fondy či archivními dokumenty získanými akviziční činností Archivu, jejichž přebírání a následnému archivnímu zpracování se autor věnuje. Dříve než autor přistoupil k představení „zakladatelské osobnosti“ Archivu Pražského hradu PhDr. Jana Morávka, uzavřel první část své kapitoly popisem dobudování Archivu nejen z hlediska organizačně prostorového, ale též z hlediska odborně vědeckého a studijního.

1 Nejvyšší hofmistrovský úřad, Dvorní stavební úřad, Zámecké hejtmanství, Zámecká inspekce a Metropolitní kapitula.

Druhá část kapitoly je věnována právě osobnosti a odborným aktivitám Jana Morávka, jehož zásluhou Archiv v meziválečném období plnil i ambiciózní odborné a vědecké cíle. Článek uzavírá popis tíživého období nacistické perzekuce, která znamenala výrazné utlumení odborné činnosti Archivu nejen kvůli restriktivním opatřením protektorátních úřadů, ale též z důvodu úmrtí nejdůležitějšího Morávka spolupracovníka Františka Horálka.

Druhá kapitola, *Nová doba: Hradní archiv v letech 1946–1964* (Martin Halata a Petra Ponzerová), podává analýzu poválečného období chronologicky uzavřeného rokem 1964, i když z textu není patrné, čím je právě tento rok pro autory natolik zásadním, že jej uvedli jako časový předěl. Určitým vodítkem je informace v následující kapitole, že v roce 1963 došlo v čele Archivu k personální výměně. Autoři přibližují poválečnou aktivizaci otázky reformy stávající organizace československého archivnictví a přetrvávající kompetenční spory mezi ministerstvem školství a ministerstvem vnitra. Poté obracejí pozornost ke konkrétním záležitostem Archivu, jako bylo navrácení archiválií odevzdaných v rámci říšské spisové odlučky a s tím související kompletní revize archivních fondů a sbírek, včetně revitalizace činnosti a funkčnosti Archivu. Vzhledem k tomu, že v roce 1946 začal fungovat tzv. politický archiv Kanceláře prezidenta republiky, autoři nechávají prostor popisu jeho činnosti, funkce a vztahu k Archivu Pražského hradu. Součástí kapitoly je opět téma akviziční činnosti, výstavnictví a odborné činnosti Jana Morávka v napjatém ovzduší gottwaldovské éry.

Autorka poslední kapitoly prvního tematického celku, nazvané *Roky v Archivu Pražského hradu 1963–2001* (Věra Malá), svůj text oživila osobními vzpomínkami a reflexemi. Nejdříve zaměřuje pozornost na otázku stavebních úprav a památkové péče Pražského hradu, prováděných v gesci Ideové rady pro úpravy Pražského hradu, která rozhodovala o rekonstrukci památkových objektů a jejich vhodném využití. Autorka v textu přibližuje činnost rady v průběhu sledovaných let, její návrhy na nové využití historických budov Pražského hradu a reálné výsledky těchto více či méně ambiciózních projektů. Z nich uvádím například návrhy na vybudování Muzea československého revolučního dělnického hnutí v Ústavu šlechtičen, Paláce práce v Lobkovickém paláci, Aleje socialismu nebo Památníku

dějin československého lidu v klášteře sv. Jiří; z těchto návrhů byla realizována přestavba Starého purkrabství na Dům československých dětí a stálá expozice stavebního vývoje Pražského hradu ve Starém královském paláci. Poté se autorka soustřeďuje na téma badatelské využitelnosti spravovaných archivních fondů, včetně procesu získávání nových přírůstků a jejich odborného archivního zpracování a zpřístupňování. Autorka se směle vyjadřuje též k nelehké době normalizace a jejímu dopadu na odbornou a personální situaci Archivu, s níž kontrastuje tzv. „Havlova éra“, která znamenala výrazné navýšení návštěvnosti Archivu, korespondující se vzrůstající atraktivitou celého hradního komplexu. Archiv se v té době zapojil jak do restitucí soukromých budov nacházejících se v hradním komplexu, tak do řešení právních a památkových úprav zámku a statku v Lánech a v neposlední řadě přispěl ke znovuoživení zájmu o dílo slovinského architekta Josipa Plečnika.

Druhý a největší tematický oddíl nazvaný *Ad fontes* obsahuje celkem sedm příspěvků věnovaných konkrétním pramenům institucionální nebo osobní povahy. První článek, *Počátky stavební správy na Pražském hradě: spor o kompetence* (Tomáš Zubec), se soustřeďuje na zajímavou a složitou otázku stavebních úprav hradního komplexu v období 1918–1921, přičemž si všímá otázek nejen architektonických, ale zejména organizačně legislativních. Ústředním tématem kapitoly je spor o kompetence mezi Kanceláří prezidenta republiky (KPR) a ministerstvem veřejných prací nad komplexem Pražského hradu. Z kompetenčního sporu vyšla vítězně KPR, které byly na to konto zřízeny dva pomocné úřady, Stavební správa Pražského hradu a Hospodářská správa Pražského hradu, jejichž kompetence autor stručně popisuje včetně otázky státního dozoru nad agendou stavební správy.

Stať *Veřejné soukromí: archiválie Byt prezidenta republiky* (Ladislav Zikmund Lender) se věnuje konkrétnímu archivně zpracovanému spisu z fondu Stavební správa Pražského hradu nazvanému „Byt prezidenta republiky“, obsahujícímu dokumentaci stavebních úprav v Novém paláci Pražského hradu v období let 1922–1947. Převážná většina dokumentů ve spise uložených pochází z období druhého a třetího volebního období prezidenta T. G. Masaryka. Autor se ve svém příspěvku zaměřuje na otázku, proč byl tento spis dosud

opomíjen odbornou veřejností, a pokouší se tak o rehabilitaci spisu jako fundamentálního východiska pro budoucí výzkum.

Poté přistupuje k analýze jednotlivých odborných prací a jejich autorů, v první řadě k ambiciózní monografii věnované Plečnickovým úpravám Pražského hradu.² Autor představuje nejen hlavní architekty podílející se na úpravách Pražského hradu: Kamila Hilberta, Jana Kotěru, Jože Plečnika, Pavla Janáka, ale i jednotlivé badatele včetně jejich odborné reflexe. Následně popisuje ostatní „neprávem opomíjené“ architekty podílející se na úpravách prezidentova bytu: Karla Fialu, Otto Rothmayera, Stanislava Suchardu, Karla Kalvodu. Autor svým příspěvkem „boří“ dosud cíleně budovanou představu „Plečnikova Hradu“ a snaží se připomenout „otisk“ ostatních architektů podílejících se na úpravách Pražského hradu v meziválečném období.

Studie *Svědectví archivů k počátkům archeologického výzkumu Pražského hradu* (Jan Frolík) se věnuje problematice archeologického výzkumu, resp. realizaci památkové péče v tomto hradním komplexu od jejího počátku v roce 1925. Autor již v úvodu svého článku uvádí, že kontinuálnost vědeckého archeologického výzkumu na Pražském hradě nemá v České republice obdoby. I v tomto případě autor uvádí krátkou retrospektivu archeologických výzkumů před rokem 1925, jako např. otevření hrobky knížete Břetislava II. (1824), odhalování stavebních pozůstatků předchůdců katedrály sv. Víta, včetně otevření hrobu sv. Václava (1871–1911), a v neposlední řadě výzkum v bazilice sv. Jiří (1888–1919).

Poté autor analyzuje dochované archivní dokumenty k archeologickým výzkumům Pražského hradu, přičemž konstatuje, že nejkompletnější dokumentace se nachází právě v Archivu Pražského hradu. Dále pak pojednává o iniciátorech hradních archeologických výzkumů – prof. Luboru Niederlovi a tehdejším hlavním staviteli Pražského hradu Karlu Fialovi –, kteří prosadili nutnost systematických archeologických výzkumů, úzce souvisejících s nutností reprezentativních stavebních úprav Pražského hradu v roce 1925.

2 *Josip Plečnik – architekt Pražského hradu*, (edd.) ZDENĚK LUKEŠ – DAMJAN PRELOVŠEK – TOMÁŠ VALENTA, Praha 1997.

Následně autor analyzuje někdejší metodologické postupy Státního archeologického ústavu a konfrontuje je s postupy současnými. Nedílnou součástí této analýzy je závěrečný rozbor dochované archivní dokumentace v Archivu Pražského hradu a kritické shrnutí archeologických výzkumů v tomto hradním komplexu.

V kapitole *Staroslovanské a církevněslovanské památky v rukopisném fondu knihovny Metropolitní kapituly u sv. Víta na Pražském hradě* se její autor Václav Čermák nejdříve věnuje obecnějším otázkám počátků staroslověnského písemnictví v Čechách a na Moravě – historickému kontextu cyrilometodějské mise, centrům staroslověnské vzdělanosti a jednotlivým staroslověnským písemným památkám (První staroslověnská legenda, tzv. Proložní legenda o sv. Ludmile či Druhá staroslověnská legenda apod.). Následně jsou z hlediska historického, kodikologického, paleografického a filologického podrobněji analyzovány dvě významné písemné památky staroslověnského písemnictví. V první řadě tzv. Pražské hlaholské zlomky – dva hlaholské rukopisné zlomky z 11. století pocházející ze skriptoria Sázavského kláštera – a tzv. Paterovy (svatořehořské) glosy psané v bohemizované staroslověštině a staré češtině. Poté se autor věnuje období vlády Karla IV. a jeho snahám o obnovení staroslověnské liturgie a vzdělanosti, s čímž souviselo založení kláštera Na Slovanech, analyzuje písemné staroslověnské památky z té doby a plynule navazuje stručným nástinem vývoje tzv. cyrilometodějské úcty.

Název studie *Svatovítské stavební účty a kapitulní archiv: vznik a osudy dvou rukopisů* (Marek Suchý) přesně charakterizuje obsah textu a záměr autora. Svatovítské stavební účty, datované lety 1372–1378, představují významný pramen k dějinám středověkého stavebnictví a budování svatovítské katedrály. Studie je ukázkou precizní kritické analýzy středověkého písemného pramene z hlediska pomocných věd historických. Autor se v ní zamýšlí nad faktory, které je třeba při analýze stavebních účtů zohlednit, a poté přistupuje k jejich konkrétnímu popisu a hodnocení (pramennému, paleografickému, numizmatickému, chronologickému apod.). Dalším předmětem autorova zájmu je historie dalšího praktického využití těchto účtů pro stavební účely a údržbu katedrály sv. Víta, ale též historie jejich badatelského využití nebo archivního zpracování v průběhu staletí.

Studie *V Archivu Pražského hradu jsou i cenné prameny k dějinám hudby* (Milada Jonášová) se zaměřuje nejen na nejstarší dochované notované liturgické knihy bohemikálního původu (např. Svatovítský tropář, Antifonář, Graduál a Sekvenciář arcibiskupa Arnošta z Pardubic), ale i na početnou sbírku hudebnin svatovítské katedrály, která vznikala od konce 17. století do první poloviny 19. století. Autorka poté mapuje vznik a budování sbírky v průběhu času a čtenářům prezentuje též významnější ředitele svatovítského kůru, jako např. Christopa Karla Mayera, Johanna Antona Thaddäuse Görbiga, Jana Františka Nováka. Z osobností, které výrazně ovlivnily obsah hudební sbírky, autorka vyzdvihuje houslistu a dlouholetého zástupce J. Fr. Nováka – Josefa Antona Sehlinga (1710–1756), který sbírku obohatil 93 vlastními skladbami a řadou opisů chrámových kompozic italských a německých autorů. K jeho osobě se váže evropské unikum – tzv. kontrafakta, což jsou duchovní skladby, jejichž líbivé melodie jsou převzaty ze světských děl, v případě českého duchovního prostředí převážně z italských oper.

Kapitola *Ředitel Národní galerie Vladimír Novotný v deníkových záznamech hradního architekta Pavla Janáka* (Radka Heisslerová) je věnována osobní reflexi architekta P. Janáka obnovení činnosti Národní galerie po roce 1945 a její kooperace s Kanceláří prezidenta republiky v souvislosti s využitím prostor Pražského hradu a Hradčan pro výstavní účely (Jízdárna, Šternberský palác) v letech 1945–1956. Autorka uvádí jak návrhy nerealizovaných projektů (výstava gotického umění v Jízdárně), tak projekty zrealizované (Československý lid a jeho kraj v životě, práci a zápasu nebo České umění 19. století ze sbírek Národní galerie a Pražského hradu) a podrobně popisuje Janákovy deníkové záznamy věnované stavebním a architektonickým úpravám výše uvedených prostor, přičemž text ožívují výňatky z těchto deníků.

Kapitola *Obrazárna* z pera Elišky Fučíkové začíná popisem „konce“ téměř čtyři století trvající existence Obrazárny Pražského hradu, souvisejícího s předáváním vybraných obrazů do trvalé péče Památkového úřadu, jenž je následně deponoval do českých a moravských hradů a zámků (1961). Tato akce ale prakticky ihned vyvolala protireakci usilující o rehabilitaci významu Obrazárny a udržení celistvosti jejích unikátních sbírek. Iniciátorem těchto snah o revitalizaci

a systematické vědecké zkoumání obrazových sbírek Pražského hradu byl doc. Jaromír Neumann, který dokázal sjednotit příslušné oborové instituce ve společném postupu záchrany hradní Obrazárny. Poté autorka prezentuje jednotlivé archivní památky (soupisy, katalogy, popisy) dokumentující obsah, úbytky a přírůstky obrazové sbírky pražského Hradu v průběhu staletí.

Třetí tematický okruh nazvaný *Dvě archivní decennia (2000–2020)* obsahuje dva příspěvky. Stať *Archiv Pražského hradu v letech 2000–2020: rekonstrukce pracoviště, odborné úkoly* (Martin Halata, Pavel Kolíbal, David Mareš, Petr Tej, Michal Šula) je věnována jednak historii prostorové situace Archivu a jeho rozsáhlým stavebním úpravám v letech 2003–2008, jednak otázce odborného a vědeckého směřování ve sledovaném období. Závěrečná studie *Bibliografie pracovníků Archivu Pražského hradu za období 2000–2020* svým tématem navazuje na předcházející stať a čtenářům představuje publikační činnost pracovníků Archivu, jejíž bohatost vypovídá o jejich vysoké odborné i vědecké úrovni.

Závěrem lze konstatovat, že kniha *Hradu a obci* patří mezi velmi zdařilé publikační počiny a vyznačuje se nejen vysokou kvalitou a poutavostí příspěvků, ale i citlivou volbou témat, takže celkový výsledek výborně ilustruje historii Archivu Pražského hradu. Poutavost a informativnost publikace zvyšuje bohatý poznámkový aparát a obrazový materiál doplňující jednotlivé kapitoly.

Daniela Brádlarová

**JOSEF SUDEK. TOPOGRAFIE SUTIN /
THE TOPOGRAPHY OF RUINS, (ed.) Katarína
Mašterová, Artefactum, Praha 2018, 218 stran,
123 fotografií.**

Podstatná kniha o Sudkově vidění fatálních dopadů války na Prahu v roce 1945 vyšla jako katalog, resp. doprovodný svazek výstavy v Domě fotografie Galerie hlavního města Prahy i jako výstup projektu NAKI „Josef Sudek a fotografická dokumentace uměleckých děl: od soukromého archivu umění k reprezentaci kulturního dědictví“, realizovaného

v Ústavu dějin umění Akademie věd ČR. Projekt soustředil 367 Sudkových negativů a 179 pozitivů. Na výstavě a hlavně v knize pak ve vysoce kvalitních reprodukcích zprostředkoval především výborný výběr 77 fotografií ze Sudkova díla k tématu Prahy zasažené bombardováním a boji Pražského povstání. Tento základní soubor byl – již mimo základní „ediční část“ – doplněn výběrem ve většinou drobných formátech reprodukováných snímků celé řady dalších autorů, reportážně nebo dokumentačně podchyťtivších tutéž problematiku, resp. početnými Sudkovými snímky, kontextualizujícími autorské texty.

Úvodní obrazová kapitola reprodukuje Sudkovy fotografie z (polygraficky nekvalitní) publikace vydané roku 1945 nakladatelstvím V. Poláčka *Pražský kalendář. Kulturní ztráty Prahy 1939–1945*, kam texty napsal Zdeněk Wirth. Reprodukce, nyní vytvořené z původních negativů, dávají vyniknout nejen technické kvalitě Sudkových snímků, ale také dovolují uvažovat o jejich umělecké hodnotě a koncepci. Následují čtyři tematické kapitoly: Emauzy, protektorátní skladiště kovových soch a zvonů na Maninách, historické centrum Prahy těsně po konci povstání a vyhořelá Staroměstská radnice.

Sudkovy snímky nejsou ani dramatickou reportáží (nepronikal do hořících domů a oblaky prachu zahalených sutin ani mu nešlo o celek a detaily přehledně zachycující, deskriptivně dokumentární fotografie), počkal si a hledal své „pohledy“ s drobným odstupem od událostí s podobným postojem k tématu, jako když třeba i hodiny čekal na „správné“ nasvícení tématu sluncem při fotografování Prahy, Hukvald nebo pralesů. Ty fotografie jsou tedy Sudkovou promyšlenou interpretací situací zkázy. A velký fotograf ve zvolených tématech cíleně akcentoval zkázou vyvolanou „artistnost“ situace či detailu (č. 71. Velké okno historické budovy Staroměstské radnice s vyraženými tabulkami a s vlajícími cáry krycích textilií), ale také absurditu či surrealistické „nadreálno“ dílčích situací (č. 36. Zlobné tváře sousoší alegorie Útisku ze Suchardova pomníku Palackého, ležící před stěnou boudy v trávě na Maninách), ba dokonce komiku zachycené situace (č. 45. Bronzová socha F. L. Riegra od Myslbeka, se skeptickým odstupem nákupčího pohlížející na trojici litinových kamen v depu na Maninách). Série fotografií datačně pokrývá období od nešťastného amerického náletu na Prahu 14. února 1945 do léta 1945, resp. v posledních snímcích až po rok 1948 (snímky

oprav Staroměstské radnice, stojící v lešení – i s postupně odbourávaným vyhořelým Nobileho křídlem).

Následuje pět textových příspěvků, z neznámých důvodů střídavě tištěných na celé zrcadlo stránky a ve dvou sloupcích. Zahajuje stručná informace Adama Havlíka o historickém pozadí Sudkova souboru, tedy jakési čtyřstránkové heslo o okupaci, protektorátu, povstání a osvobození. Následuje stař Mariany Kubištové, *Reportáž o zničeném městě. Sudkova „Zbořená Praha“ 1945* (s. 128–138). V centru pozornosti tu stojí projekt Václava Poláčka na dokumentaci lidských i uměleckých ztrát Prahy za okupace – záměr, z nějž se podařilo realizovat jen výše zmíněný Pražský kalendář na rok 1946. Text je zajímavý, jen si čtenář uvědomuje, jak neskonale těžké je napsat něco, co již kdysi precizně v početných „sudkovských“ publikacích zformulovala Anna Fárová.

Text, o kterém to opravdu neplatí, napsal přední český historik umění Vojtěch Lahoda: *Sudek v troskách. Ruiny, chaos a fragment*. Položil Sudkovy fotografie následků běsů války do kontextu celého Sudkova díla doby okupace, jeho obratu k „Oknu mého ateliéru“ i fotografova uchopení „magična v chaosu zkázy, kde dominuje fragment a ruina.“ Lahoda vyložil, že „tyto snímky lze směle zařadit do Sudkovy ‚surreálné‘ polohy, do konceptu, v němž se vidění milostné proměňuje ve vidění brutální, ostré a magické současné“ (s. 142). Lahoda ukázal, že Sudkovo (v jádře romantické) „vidění zkázy a devastace směřovalo od celku k odhalenému detailu“ (s. 147).

Amy Hughes teoreticky nahlédla *Sudkovy afektivní krajiny války*. Upozornila mj., že Sudek, který z (samozřejmě nepotréných) fotografií již od konce dvacátých let v podstatě eliminoval lidskou stafáž, v sérii pražských snímků (na 60 záběrech Staroměstského náměstí a pěti fotografiích Václavského náměstí) ze dní bezprostředně po povstání lidské postavy či dokonce masy akceptoval (s. 152).

Cenná je kapitola Kataríny Mašterové *Paradoxně krásná. Praha v archivech fotografií války* (s. 162–177), která přináší přehled fotografií a jejich namnoze principiálně i motivačně odlišných tvůrčích přístupů k zachycení okupační, bombardované i povstalecké a povstáním poznamenané Prahy. Autorka se věnuje i bezprostředně poválečným obrazovým publikacím. Jen na okraj autorčina vysoce užitečného textu formulujme několik drobných výhrad. Nelze zaměňovat „okupační“, tedy nacistické úřady a vše, co podléhalo převážně české

protektorátní vládě (dokonce i obrazová předtisková cenzura byla v rukou české protektorátní správy – ač zejména v závěru války víme o řadě brutálních zásahů nacistů proti dílům, autorům i cenzorům). Druhou poznámkou je odkaz na skutečnost, že velká většina dobových válečných (i velmi dějových) fotografií byla „inscenovaná“, přičemž hranici mezi inscenováním (případně opakováním akce pro fotografa) a momentkou je velmi nezřetelná.

A konečně problematizujme autorčin výrok: „V kontextu záměrně estetizovaných a výtvarných fotografií se nepodařilo najít žádného fotografa bez zjevného primárního závazku, který by trosky Prahy snímal jako svůj umělecký projekt. K takovým lze snad řadit jen početné nadbytečné fotografie Josefa Sudka z Emauz či Manin“ (s. 171). Ovšem již v předchozích textech je opakovaně upozorněno, na fakt, že Sudek opíral svoji existenci v zásadě o komerční ateliérové portréty, jakož též využíval válečné konjunktury zájmu o fotografické publikace na téma Praha, Karlův most, sv. Vít. Profesionální fotograf prostě fotografuje tehdy a to, kdy a co mu právě poměry (včetně povolení ke vstupu a k fotografování) dovolí. Lze předběžnou přátelskou rámcovou domluvu nakladatele a fotografa považovat za „primární závazek“? A co se týče Sudkových „nadbytečných“ pozitivů fotografií Emauz, tam zřejmě šlo o použití vhodného dávného negativu jako báze pro sérii symbolických fotografických odpovědí na blahopřání k narozeninám v roce 1972 (viz č. 26a, b).

Celkově vypráví recenzovaný svazek s ohledem na Sudka cenou, dosud jen málo a zlomkovitě známou kapitolu jeho velkého a mnohostranného díla. Zároveň jde o zajímavé rozšíření spektra fotografických pramenů k dějinám Prahy válečných let.

Jiří Pešek

MĚSTO NARUBY. VÁGNÍ TERÉN, VNITŘNÍ PERIFERIE A MÍSTA MEZI MÍSTY, (ed.) Radan Haluzík, Academia, Praha 2019, 399 stran.

Město naruby – vnitřní periferie – místo mezi místy – rub města, vágní terén: nová objemná publikace autorského kolektivu sdruženého

okolo Centra pro teoretická studia AV ČR a Univerzity Karlovy ve svém titulu nabízí hned čtyři možnosti pojmenování svého tématu. Povědomě může čtenářům znít „vágní terén“: *terrain vague*, pojem vžitý ve francouzštině, jenž má už za sebou tradici promyšlení, kterou představuje například stejnojmenný esej španělského architekta a myslitele Ignasi de Solà-Moralese z roku 1995, citovaný v recenzované knize opakovaně.¹ Ostatní pojmy jsou nicméně výsledkem vlastního ohledávání a průzkumu nového teritoria, do nějž se devatenáctičlenný autorský tým vedený Radanem Haluzíkem opakovaně vydával. Nešlo tu jen o metaforu vytyčování nového předmětu zkoumání v akademickém smyslu, ale také doslova o výpravy do neznámého terénu. I s tímto procesem autoři čtenáře seznamují.

Autorský tým *Města naruby*, tvořený výhradně Čechy, se ponejvíc obracel k Praze. Vágní terén je ovšem obecně fenoménem velkoměst a metropolí. Městský prostor se v dějinách rozvrhoval různě a téměř každému plánu nějaké území zbyde jako nezamýšlený důsledek, jeho „slepá skvrna“, píše Radan Haluzík v úvodu. Tam, kde se střetává například urbanistický řád prvorepublikové vilové čtvrti s řádem socialistického panelového sídliště, vzniká „místo mezi místy“, „šance pro vágní terén“ (s. 41). Jde tedy o „vylučovaný prostor,“ nejobecnější pojmenování, k němuž autoři dospěli. Je patrné, jak pro téma hledali nový slovník, definici tématu ovšem najdeme v knize nanejvýš nepřímo. Definovat vágnost je ostatně do jisté míry protimluv.² Asi nejsystematičtější přístup volí ve svém příspěvku spisovatel a fenomenologický filosof Michal Ajvaz. Rozlišuje 1. prázdné prostory, které vznikly po ústupu organizace; 2. prostory, které jsou prázdné, protože k nim proud organizace dosud nedosáhl; 3. prostory vnitřních hranic města; 4. prostory vnějších hranic města. Vágní terén je podle autorů *mezerou v prostoru*, která se „vzpírá organizaci města povahou terénu“: například „zarostlé proužky džungle podél Vltavy, strmé zarostlé svahy mezi čtvrtí činžáků a plání nad

1 IGNASI DE SOLÀ-MORALES RUBIÓ, *Terrain vague*, in: *Anyplace*, (ed.) CYNTHIA DAVIDSON, Cambridge 1995, s. 118–123.

2 Jak píše v knize Cyril Říha: vágní terén „není samostatnou vyhocenou entitou, nýbrž je v jádru víceznačný, rozpolcený a rozepjatý ve vztahu různých řádů, relativní.“ *Město naruby*, s. 126–127.

řekou, pásy křovin a podivných lesíků mezi opuštěným lomem (jenž je dnes přírodní památkou), parkem a vilovou čtvrtí.“ Vágní terén může být ale i *mezerou v čase*, jež vypadá třeba jako „zarostlá stavební parcela s cedulkou „na prodej“, náletovou zelení zarůstající parkoviště, buldozerem srovnaný brownfield čertví po čem, čekající na další výstavbu“ (s. 28). Jde tedy o obrat v pohledu na město, pro nějž autoři razí pojem „inverzní urbanismus“. Metafora „rubu města“ vysvětluje i titul celého svazku: *Město naruby*.

To, že tato místa postrádají delegované funkce, ovšem neznamená, že nemají význam. Naopak pocit prázdnoty ve vágním terénu „nevyplyvá z absence kódů, ale z jejich mnohonásobné přítomnosti.“³ Zdánlivě bezvýznamné území se při bližším průzkumu začíná jevit naopak jako nabitě překrývajícími se vrstvami významů. „Ještě mocnější je pak tento fenomén, pokud se v místě setkávají nedokončené koncepce nebo realizované fragmenty“ (s. 41). Rozkrývat významy vágních terénů pak lze různými nástroji – své téma zde najde archeolog, antropolog, historik urbanismu, sociolog i botanik. Protože ale „vágní terén žádná disciplína nevlastní“, zapojila se do výzkumného projektu široká škála tvůrců nejen z akademických disciplín, ale i dalších oborů lidské činnosti, včetně umění.

Kniha *Město naruby* je rozčleněná na devatenáct kapitol, seskupených do pěti částí: po hledání a vymezení pojmů (1. část) následuje „stručná historie městské vágnosti“ zkoumající fenomén z historické perspektivy. Třetí část, „ošetmetné útočiště“, přináší perspektivu jeho obyvatel, lidských („Bydlet v ošetmetných místech“ – Karolína Pauknerová a Petr Gibas) nebo mimolidských („Jak šneci a ptáci zabydlují město“ – Lucie Jiríčková a David Storch). Ve čtvrté části se prostor stává předmětem uměleckého zkoumání a v páté části se pak autoři zamýšlejí nad možnostmi, jak s těmito územími nakládat.

Vágního terénu je dnes hodně. Důvodem podle autorů není jen prostý fakt, že stále přibývá urbanizovaného území, ale hlavně způsob urbanizace v posledním půlstoletí: modernistický urbanismus území dělí na funkční zóny a ty pak vyžadují vlastní „ochranná pásma“. Archeolog Petr Meduna ve svém příspěvku shledává historické analogie

3 Italský architekt Stefano Boeri, in: *Město naruby*, s. 36.

dnešních vágních terénů v prostorech kolem hradeb, případně hřbitovech. Cyril Říha, filozof zaměřený na architekturu a urbanismus, fenomén ale jednoznačně spojuje s modernitou. Vrací se k Descartesovi a ukazuje, jak Le Corbusier vlastně do důsledku rozvinul představu karteziánského města. Dochází k závěru, že „vágní terén se neobjevuje mimo [modernistický urbanismus] a vzdáleně od něj, ale naopak v přímé souvislosti s ním“, a zobecňuje, že „vágní terén není protikladem urbanismu, ale jeho věrným souputníkem“ (s. 126). V knize opakované tvrzení, že vágní terén je „slepou skvrnou moderního urbanismu“, by však bylo lepší doložit podrobnějším pohledem do dějin architektury a urbanismu v druhé polovině 20. století. Nalezli bychom zde i odlišné myšlení: architekt Ladislav Žák například ve svých pozdních projektech navrhoval plánovitý vstup divoké přírody do měst. Dalším faktorem přispívajícím k rozsáhlému vzniku vágních terénů je rychlý odliv průmyslu z evropských měst, který zanechává rozsáhlé brownfieldy, a současný urbanismus neoliberální, který řídkou urbanizaci rozlévá do volné krajiny.

Nesporným pozitivem knihy je její mezioborovost. Ta tu není jen deklarovaná, ale skutečně praktikovaná. Ač je celý výzkum rámován akademicky a knihu vydalo nakladatelství Academia, akademické zvyklosti do značné míry překračuje; tématu, zdá se, nejlépe vyhovuje žánr eseje. Hlavní editor knihy Radan Haluzík sám v minulosti pracoval jako novinář, mimo jiné válečný reportér. V publikaci zaujímá také roli průvodce, který jednotlivé kapitoly uvádí a propojuje. Knihu uvádí jeho osobně laděný text o zkušenosti s objevováním „přírody“ po přistěhování do pražských Dvorců; v dalším eseji o panelových sídlištích pak čerpá z vlastních vzpomínek na dospívání na zlínském sídlišti. I další přispěvatelé jsou rozkročení mezi několika disciplín. Petr Pokorný, paleoekolog a ředitel Centra pro teoretická studia, se v knize představuje také jako autor velmi dobrých fotografií, které jsou s celkem i jednotlivými tématy skvěle provázány. Jiří Sádlo, botanik a esejista, je průkopníkem prolamování bariér mezi literaturou a přírodními a společenskými vědami, a to právě skrze zaměření na téma vágního terénu, jak ukazuje jeho esej *Krajina jako interpretovaný text*, publikovaný už v roce 1994.

Ignasi de Solà-Morales ve svém eseji *Terrain vague* připsal objev vágního terénu jako předmětu fotografům. Radoslava Schmelzová

pak v *Městě naruby* mluví o možnosti vágní terény „analyzovat s pomocí přesně volených nástrojů umělecké tvorby“ (s. 177). A jsou to skutečně trochu nečekaně umělci, kdo v kontextu převážně teoreticky zaměřeného výzkumu přinášejí exaktnější postupy. Tvůrce vystupující pod jménem Epos 257 mluví o „testování vágnosti“: nelegální graffiti, z nichž jeho tvorba původně vzešla, mohou sloužit jako indikátor zanedbanosti místa (s. 265). V projektu *50 m² veřejného prostoru* autor vágní terén dočasně i vytvořil: v roce 2010 plotem ohradil a zpřístupnil část pražského Palackého náměstí. Kolemjdoucí začali místo obcházet a plot zde stál nepovšimnut úřady 54 dní až do chvíle, než na něj autor sám upozornil. Jeho *Útočiště* pak přímo poskytlo přístřeší bezdomoveckému páru. Geo- a etnobotanik a zároveň umělec Jan Albert Šturma pak v knize vysvětluje vlastní koncept *křovinářství*, činnosti kombinující výpravu do městského a příměstského terénu s uměleckými akcemi, a hovoří o „testování přespávání“. „Křovinář hledá místo k přespání. A přitom vlastně definuje, co je vágní terén (lze zde spát) a co už ne (nelze zde spát)“ (s. 293).

Pokud bychom trochu rozšířili záběr, neměl by v dějinách mapování městské vágnosti chybět esej amerického umělce Roberta Smithsona *Památky města Passaic v New Jersey* z roku 1967, autory *Města naruby* kupodivu opomenutý. Smithson zde přijíždí do turisticky zcela nezajímavého místa, fotografuje objekty jako zanedbané pískoviště nebo rouru s vytékající vodou a komentuje je se směsí ironie a fascinace coby místní památky. Píše: „Passaic se zdá být plný ‚děr‘ ve srovnání s New Yorkem – ten se zdá být napěchovaný a pevný, a tyto díry jsou v jistém smyslu monumentálními prázdnými místy, která definují, aniž by se o to snažila, paměťové stopy opuštěných představ budoucnosti.“⁴

Otevřenou otázkou zůstává místní – česká či středoevropská – specifičnost fenoménu vágních terénů. Vylučované prostory vznikají všude na urbanizované planetě. Důležitou praktickou podmínkou jejich zkoumání je jistě poměrně vysoká míra bezpečí, navzdory

4 ROBERT SMITHSON, *A Tour of the Monuments of Passaic, New Jersey*, in: TÝŽ, *The Collected Writings*, Berkeley 1996, s. 72.

pocitu neznáma a „ošemetnosti“ – pojmu, který autoři s oblibou užívají – pražských vágních terénů. Jak Haluzík přiznává, například v Mexiku by podobný terénní výzkum byl v podstatě nemožný kvůli vysoké míře ozbrojené kriminality. Jeden z mála vhladů mimo Prahu vede čtenáře do kulturně i zeměpisně bližšího Berlína. Krajinářský architekt Štěpán Špoula tu píše o parcích vzniklých právě z někdejších vágních terénů způsobených rozdělením města na dvě a smrštěním ve druhé polovině 20. století: vznikly tak rozsáhlé plochy městské prerie, které jsou dnes základem pro Park am Nordbahnhof, Park am Gleisdreieck a další. Vágní terény se v Berlíně stávají „živoucí pamětí traumatu města, ale zároveň pamětí jeho postupného hojení a zapominání“. Některé z těchto nových parků se pak „dokonce stávají novou urbanistickou osou spojující znovusjednocené a zahojené město, alternující předešlou osu Berlína triumfálně-imperiálního. (...) [t]o, co bylo ve stínu a na okraji, se převrátilo naruby, aby se *inverzně urbanisticky* samo stalo centrem.“⁵ Špoulův text je pohledem zasvěceného návštěvníka, mohl by živou berlínskou debatu českému čtenáři lépe zprostředkovat aspoň v bibliografii, která je však u této kapitoly velmi chudá.⁶ Praha sice nemá místo s tak silnými historickými stopami jako prostor po bývalé berlínské zdi, je ale jasné, že berlínská cesta může být v mnoha ohledech velmi inspirativní.

Téma je v každém případě živé: vágní terény jsou v posledních letech čím dál častěji tematizovány. Vyšel průvodce *Divoká příroda Prahy a blízkého okolí* s podtitulem *Průvodce tou částí pražské přírody, o kterou se nikdo nestará, málokdo ji zná a skoro nikdo ji nemá rád* (2015).⁷ Nezávisle na autorském kolektivu *Měst naruby* téma uchočila – s širším geografickým zaměřením – architektka a básnířka Anna Beata Hábllová v knize esejí *Nemísta měst* (2019).⁸ I málo

5 Zde Špoulův text shrnuje Radan Haluzík. *Město naruby*, s. 303.

6 Jako úvod jmenujme aspoň (v textu necitovanou) publikaci JENS LACHMUND, *Greening Berlin. The Co-Production of Science, Politics, and Urban Nature*, Berlin 2013.

7 RADEK MIKULÁŠ – JAN ŠTURMA, *Divoká příroda Prahy a blízkého okolí*, Praha 2015. Jeden ze spoluautorů, Jan Albert Šturma, přispěl i do *Měst naruby*.

8 ANNA BEATA HÁBLOVÁ, *Nemísta měst*, Praha 2019.

strukturovanou městskou přírodu berou už někde místní obyvatelé za svou a vágní terény se stávají přijímanou součástí místní identity a záhy i předmětem aktivismu v případě jejich ohrožení, jak v knize dokumentuje příspěvek Martina Veselého. Z pohledu aktuálních potřeb adaptace měst na klimatickou krizi je třeba přehodnotit funkčnost území: i dodnes opovrhovaná náletová „nekvalitní“ zeleň město ochlazuje, zachycuje vodu a prach a v souvislejších páslech může sloužit jako biokoridor. Že je „Praha příliš zelená“, tvrdí dodnes někteří architekti, jak ale poznamenává Jiří Sádlo, „říkají to zvláště hlasitě ti, kteří si přírodu v čisté podobě mohou kdykoli dovolit třeba v Alpách“ (s. 347). Když se v *Měště naruby* Sádlo v závěrečné kapitole zabývá možnými strategiemi nakládání s pražským letenským svahem, píše: „Nepotřebujeme navyklou formu, tedy ‚park‘ nebo ‚přírodu‘, ale *prostředí*.“

Ondřej Hojda

**Marie Tošnerová – Miroslava Květová, PAMĚŤ
MĚST. NARATIVNÍ PRAMENY K DĚJINÁM
PRAHY, ČESKÝCH BUDĚJOVIC A LITOMĚŘIC
DO ROKU 1800, Praha, Masarykův ústav a Archiv
Akademie věd České republiky, v. v. i., 2019, 430 stran.**

Přestože narativní prameny představují jeden z nejvýznamnějších zdrojů informací k dějinám českých měst, jejich studium stálo donedávna zcela nezaslouženě stranou pozornosti domácí historiografie, a to i přes obecně se zvyšující zájem badatelů o raně novověkou urbánní problematiku. Jednu z nemnoha výjimek představuje dlouholetá badatelka na poli městské historiografie, Marie Tošnerová, působící donedávna v Oddělení pro studium a soupis rukopisů Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR a zaměřující se především na městské kronikářství období předbělohorského. Zatímco základní

údaje o velké části pramenů z této doby byly zpřístupněny právě její zásluhou,¹ pramenům pobělohorským byla dosud věnována nesrovnatelně menší pozornost, byť i zde se začíná situace postupně obracet k lepšímu, jak dokládají i relativně nedávné edice kronik či pamětí měšťanů jednotlivých měst (např. Pelhřimov, Roudnice nad Labem, Chomutov).

Zatím poslední kniha Marie Tošnerové, při jejímž zpracování spojila síly s Miroslavou Květovou, kolegyní z nejmladší badatelské generace výše jmenovaného oddělení, zaměřuje pozornost na dochované narativní prameny k dějinám tří královských měst – Prahy, Českých Budějovic a Litoměřic, a to do roku 1800, přičemž hlavní pozornost je zaměřena právě na období pobělohorské. Zásadním faktorem výběru uvedených měst byl, jak autorky uvádějí v úvodu knihy, nejen obdobný institucionální vývoj těchto měst, majetková situace, ale především bohatě dochovaná pramenná základna pro celé sledované období raného novověku. Nemenší roli hrálo i velmi solidní zpracování městských archivů, skýtající na základě analýzy rukopisů i starých tisků potenciál umožňující bližší seznámení s obecným vývojem a proměnami městské historiografie v raně novověkých Čechách na příkladu uvedených lokalit.

Práce je logicky rozvržena do tří oddílů, od obecného představení městské historiografie v Čechách přes seznámení s dějepiscetvím zvolených tří měst až po soupis jejich narativních pramenů. Závěrem je připojen obsáhlý seznam pramenů a literatury, internetových zdrojů, nechybí ani jmenný a zeměpisný rejstřík vztahující se k úvodním dvěma textovým oddílům.

Podívejme se na jednotlivé části podrobněji. V první, zaměřené na městskou historiografii v Čechách, je podán její vývoj od skromných počátků ve středověku přes období předbělohorské až do počátku 19. století. Součástí této kapitoly je podání uceleného pohledu na využití narativních pramenů nejen jako zdroje zábavy a poučení, ale především jako zásadního východiska pro čerpání informací uváděných v dějepisných pracích českých a moravských historiků již od

1 MARIE TOŠNEROVÁ, *Kroniky českých měst z předbělohorského období. Úvod do studia městského kronikářství v Čechách v letech 1526–1620*, Praha 2010.

17. století. Autorky se v této souvislosti zaměřily na několik oblastí. První spočívá v představení postupné proměny ediční činnosti (právě na příkladu narativních pramenů) od jejich prostého přepisu až po zařazení do kontextu historického vývoje a podrobení kritickému zhodnocení. Zásadní předěl v zájmu o dějiny měst autorky spatřují v období po roce 1989, což se odrazilo i ve zpřístupňování pramenů městské proveniencie – jak diplomatických, tak narativních. Druhá oblast se týká stavu zpracování vývoje městského dějepisectví v jednotlivých městech, třetí pak je věnována informacím z oblasti zpracování soupisů narativních pramenů, včetně evidence starých tisků. Vedle toho se autorky zaměřily na typologii těchto pramenů, jejich charakteristiku z řady aspektů (z hlediska záměru, s nímž byla díla sepisována, pro koho byla určena a jakou funkci měla, zda se jednalo o díla soukromá, polosoukromá či veřejná atd.).

Ve druhé části úvodní studie přibližují M. Tošnerová a M. Květová již konkrétní vývoj dějepisectví postupně v Praze, Českých Budějovicích a Litoměřicích. U prvního z reflektovaných měst představují ty prameny, v nichž je Praha více či méně zmiňována, a to od nejstarších z 10. století přes středověké, zejména národní kroniky, historiografická díla, ale i drobnější kronikářské záznamy humanistických autorů z období předbělohorského, pamětní knihy a další písemné prameny 17. a 18. století až po kroniky, paměti, zprávy a další texty jdoucí až do 19. století. Jednotlivé spisy jsou podrobeny v chronologickém sledu stručné, ale výstižné analýze, připojeny jsou i informace týkající se jejich edičního zpřístupňování počínaje pracemi Františka Palackého až po edice z druhé poloviny 20. století.

Text věnovaný druhému z měst, Českým Budějovicím, vychází z disertační práce Miroslavy Květové, obhájené v roce 2019 na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích. Stejně jako u Prahy jsou analyzovány prameny k dějinám města od nejstarších záznamů pocházejících z 15. století až do první poloviny 19. století, analogicky jako u Prahy je zpracována i pasáž zaměřená nejen na zpřístupňování těchto textů, ale i na publikace k dějinám této jihočeské metropole.

Celý oddíl uzavírá text věnovaný třetí z reflektovaných lokalit, Litoměřicím, jako jednomu z nejvýznamnějších severočeských měst. Stejně jako u Prahy či Českých Budějovic je čtenář nejprve seznámen se základními historickými reáliemi, poté se mu dostane exaktních

informací vážících se k místnímu dějepisectví, s počátky spadajícími obdobně jako v Budějovicích do 15. století. Analýza kronikářských a pamětních záznamů k dějinám města je zde rozšířena o informace o narativních historiografických dílech vážících se k litoměřickému proboštství a posléze biskupství. A ani u tohoto města (včetně biskupství) nechybí základní údaje o jednotlivých autorech a jejich podílu na zpřístupňování pojednávaných pramenů.

Třetí oddíl, nejrozsáhlejší, pokud jde o stránkový rozsah, tvoří vlastní soupis narativních pramenů k dějinám všech tří měst, čítající bezmála dvě stě položek. Tomu odpovídá i jeho rozdělení na tři části: prvních sto plus jedna položek se vztahuje k Praze, následujících pětáctýřicet (uvedených pod č. 102–146) k Českým Budějovicím a čtyřiačtyřicet (č. 147–191) se váže k Litoměřicím. Struktura katalogových záznamů se vyznačuje jednotnou formou. V záhlaví každého zápisu je uveden název instituce, signatura, v případě archivního uložení i název archivního fondu. Následuje základní kodikologický popis rukopisu (časové zařazení, rozsah rukopisu, psací látka, rozměry, vazba, fyzický stav rukopisu, údaje o autorovi či autorech včetně připojení informací odkazujících na podrobný popis (pokud je k dispozici) a případné zpřístupnění online (přičemž přehled internetových zdrojů je uveden v závěru knihy). U většiny děl je připojen více či méně podrobný rozpis obsahu s odkazy na foliaci či paginaci jednotlivých částí, v závěru každého záznamu se nachází soupis literatury.

Ačkoli je celá publikace zpracována velmi pečlivě, je to právě poslední, soupisová část, které nejen mohla, ale měla být věnována při finalizaci textu větší pozornost (a to i s přihlédnutím ke všem aspektům, jež provázejí zpracování publikace tohoto typu, kdy zejména vzhledem k rozsahu, množství zdrojových informací atd. je prakticky nereálné vyhnout se omylům). Zvláště pak pokud jde o odkazy na literaturu, následující za popisem jednotlivých rukopisů, působí dojmem nedokonalosti. Jejich struktura je nejednotná, ať již jde o rok a místo vydání (uváděno nepravidelně) nebo stránkové odkazy, některé práce v odkazech uvedené pak zcela chybějí v závěrem připojeném seznamu literatury. I kdyby byl uvedený způsob citování literatury na mateřském pracovišti autorek běžnou normou, u práce, jakou představuje vydání *Soupis narativních pramenů...*, by bylo vhodnější dbát na jednotný, standardní a především přehlednější způsob uvádění odkazů.

Jak konstatovaly autorky v první části úvodní studie, evidence pramenů, kvalitně zpracované a badatelské veřejnosti zpřístupněné soupisy, které jsou pomyslným odrazovým můstkem pro další výzkum, představují u nás stále velký dluh nejen v oblasti městské historiografie. Spolu se soupisem raně novověkých narativních pramenů pro moravská města² tak předkládaná práce představuje významný krok na cestě ke zpracování soupisu tohoto typu pramenů dochovaných v České republice. Současně (vzhledem k úvodní analytické studii věnované obecně městské historiografii a dějepisectví reflektovaných tří měst zvláště) by se práce M. Tošnerové a M. Květové mohla či spíše měla stát nepominutelným inspirativním zdrojem pro obdobná další bádání a studie v dané oblasti.

Ivana Ebelová

**Ivo Štefan, ČÍ JE TA KRAJINA? ROZHOVORY
S JANEM KLÁPŠTĚ O STŘEDOVĚKU A NAŠEM
SVĚTĚ, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2019,
167 stran.**

Jan Klápště je klasikem české historické archeologie. Za svůj profesní život stihl zásadním způsobem zvládnout celý vějíř podstatných archeologických témat (připomeňme jen na Zdeňka Smetánku navazující soustavný výzkum zaniklých středověkých vesnic). To, co s jeho jménem však zůstane nejvýrazněji spjato, je archeologický záchranný výzkum ve středověkém Mostě, komunistickým režimem určeném ke zničení.¹ A zapomenout nelze ani na jeho výzkumy

2 JAROSLAV MILLER ET AL., *Soupis pramenů městské historiografie do roku 1800 I. Morava*, Olomouc 2013. Webové stránky www.urbanhistoriography.cz, na nichž by měla být databáze k dispozici (viz s. 22 a citace k 19. 3. 2019), nebyly v prosinci 2021 dostupné.

1 Je symptomatické, že souhrnnou knihu o středověkém Mostě Klápště zatím nenapsal. Soustředil se na jeho kontext v podkrušnohorské krajině a věnoval městu řadu studií. Zejména důkladně zpracoval vývoj středověkých domů. Vyústilo to v publikacích o jednom z nich, a to komplexně zpracovaném: JAN KLÁPŠTĚ – JAN MUK, *Studie o středověkém domě z Mostu* (čp. 226) – Eine

středověké Prahy. Pozoruhodné přitom je, že tato zdánlivá mnohost Klápšťových témat nachází „zaokrouhlení“ v historických konceptech, kde archeolog, resp. historik (tuto dualitu nelze u Klápště rozdělit) uvažuje o městě a jeho zázemí, resp. o městě v krajině a o cestách osídlení historického prostoru.

Z inspirace postseminárních hospodských rozprav vyrostlá knížka lehce nahozených, ale důkladně promyšlených rozhovorů, šťastně zkoncipovaná a vedená Klápšťovým žákem a později kolegou Ivo Štefanem, ovšem postihuje ještě daleko více. Je to zdařilý portrét velké vědecké a občanské osobnosti, momentka člověka s ohromným porozuměním pro výtvarné i básnické umění, vědce se schopností vnímat českou krajinu jako žitý prostor, jako po staletí utvářené a kultivované, v mnoha ohledech umělecké lidské dílo, které by mělo mít právo na ochranu už jen z titulu své výpovědi a krásy.

Obsahově obdivuhodně „hustá“ knížka je rozčleněna do čtyř kapitol – ne zcela důsledně tematicky odlišených okruhů. První, *Krajina navždy ztracená*, je věnována Mostu a Mostecku, tedy velkému záchrannému výzkumu, který (jen s nevelkými prostředky – zejména poměřováno penězi – vynaloženými na likvidaci města i krajiny ve jménu hnědého uhlí) samozřejmě mohl zachraňovat jen minimum z toho, co zmizelo pod lžícemi velkorypadel. „Měřítka ničení dalece přesahovalo možnost celoplošné reakce, která by zároveň směřovala k poznání mizejících krajinných celků“ (s. 15). Mladinký (skoro)absolvent archeologie nastoupil (v naprosté personální nouzi, viz s. 53) do mostecké expozitury roku 1972 a záhy konstatoval, „že pochopení středověkého vzestupu tohoto města vyžaduje poznávání Mostecká. O tom nebylo sporu, jenže chyběly fyzické síly i vhodný poznávací přístup. Výzkum Mostecká se proto rozběhl až po zániku starého Mostu kolem roku 1980“ (s. 21).

Ovšem jak se proměňoval terén a krajina, kterou Klápště zkoumal, vyvíjel se i jeho vlastní obor, jehož program právě spoluustavoval. Začal se mu také ve výsledcích výzkumů rýsovat předěl v civilizačním

Studie über das mittelalterliche Haus aus Most (Nr. 226), Památky archeologické 79, 1988, s. 199–240; *Archeologie středověkého domu v Mostě* (čp. 226), (ed.) JAN KLÁPŠTĚ, Praha – Most 2002 (= *Mediaevalia archaeologica* 4).

vývoji kolem poloviny 13. století, tedy velké téma, jemuž Klápště později věnoval řadu zásadních studií a knih. „...prvotní budování královského města naplnilo životy zhruba dvou generací. V téže době se změnila krajina kolem Mostu, těžiště jejích změn spojujeme s druhou třetinou 13. století. Oba děje byly dlouhodobé a pro jejich srovnání jsou naše datační možnosti zcela vyhovující. V interakci těchto víceméně současných dějů potom spatřujeme základní předpoklad pro rozvoj města Mostu i jeho vesnického zázemí“ (s. 22). Klápště popisuje, jak se město ve středověku vyvíjelo, vysvětluje, že odkrytí původního městského příkopu umožnilo ukázat etapy růstu města směrem k jihu a vytváření jeho dílčích center.²

Klápště charakterizuje těžbou anihilovaný Most: „...velmi cenné město to bylo a po rekonstrukci by to bylo i krásné město. V tom ohledu byla ve starém Mostě dost výjimečná situace: od konce 19. století proběhla v jádru obkrouženém kdysi hradbami jen skromná stavební aktivita, na prvním náměstí vyrostlo několik novostaveb, jinak nic moc. [...] Jádro zůstalo do značné míry uchované a po rekonstrukci se mohlo stát vyhledávaným historickým městem“ (s. 34).

Velkým problémem zacházení se starým Mostem v sedmdesátých a osmdesátých letech, který je však v rozhovoru o výzkumech Mostu a Mostecka zmiňován jen ve vedlejších větách, bylo – v době, kdy režim rozhodl o spektakulárním a nákladném přesunu cenného gotického děkanského kostela – mizerné finanční zázemí archeologických i stavebněhistorických výzkumů. Klápště připomíná, že ke zničení města nemuselo dojít: „Srovnání map snadno a rychle ukáže, že v obludném měřítku vyuhlené krajiny znamenal celý historický Most jen malou okrajovou část“ (s. 35). Obecnější závažnost pak má jeho výrok o tom, že likvidací cenného města se prokazovala socialistická i postsocialistická „banalita ničení, které patřilo ke každodennosti, bylo všude, bylo normální“ (s. 41). O to více Klápštěho irituje kniha revizionistického historika Matěje Spurného o Mostu

2 Ke středověkému Mostu zatím souhrnné zpracování neexistuje. Do jisté míry je nahrazuje ROBERT ŠIMŮNEK ET AL., *Historický atlas měst České republiky*. Sv. 26. Most, Praha 2014, na jehož přípravě se Jan Klápště také autorsky podílel. Mnohé ovšem nasvědčuje tomu, že Klápště takovou knihu aktuálně chystá.

jako laboratoři socialistické modernity,³ kde levicový autor konstruuje mýtus o socialistické „ohleduplnosti ke stopám minulosti“. Klápště se ptá, „jak vůbec představa o rozsáhlé badatelské aktivitě různých oborů ve starém Mostě mohla vzniknout. Nejspíš vzešla z dobových proklamací“ (s. 31).

Klápště také dokládá, že „vše, co se ve starém Mostě podařilo, bylo dílem několika jedinců.“ Těm v knize neokázale, ale s láskou „staví pomník“. Jen z kontextu pak vyplývá, že centrální osobností byl dlouhou dobu právě on sám. Je možno dodat, že jeho vyprávění o bouraném městě a lidech, kteří se je snažili dokumentovat, resp. zaváti sem normalizačním osudem učinili je tématem umělecké reflexe (Eva Oubramová, Emil Juliš a vypravěčův otec malíř Jaroslav Klápště), je významnou výpovědí také o nerežimní kultuře husákovských desetiletí.

Druhá kapitola, *Cesty z ráje*, je věnována Klápšťovu rodnému Turnovsku, jeho rozvětvenému a zajímavému rodu, ale také studiím na pražské Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v letech 1967–1972 a zásadnímu vlivu Zdeňka Smetánky, jehož byl pak Klápště celý život věrným žákem, spolupracovníkem i editorem. Za zdůraznění stojí mimořádný význam Klápšťových občasných studijních pobytů ve Francii od poloviny osmdesátých let. Klíčový byl samozřejmě především půlrok na École des hautes études en sciences sociales v roce 1992, který již zkušenému archeologovi a medievistovi nabídl fundamentální seznámení s bohatou světovou literaturou a v tom rámci umožnil „přestavět nábytek, radikálně změnit poznávací východiska a postupy“ (s. 80). V kapitole se ovšem dostává pozornosti i vyprávění o středověké etapě dějin města Turnova a dvorce Markvartice Jaroslava z Hruštic.

Kapitola *Mezi archeology* je jakýmsi malými, ale velice zajímavými dějinami archeologie mladšího středověku. Začíná se Ivanem Borkovským a přes Miroslava Richtera se tu samozřejmě rychle dochází opět ke Zdeňku Smetánkovi, který spolu s Richterem obor založil a v řadě klíčových výzkumů postupně etabloval, ale jako

3 MATĚJ SPURNÝ, *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*, Praha 2016.

vlivný učitel i nemírně inspirativně navigoval. Snad bude užitečné ocitovat jednu z Klápšťových (nejen pro jeho úzký obor) zásadních vět: „Archeologie jako poznávací obor nedělá objevy, ale řeší závažná dějinná témata, přičemž řešení těchto témat začíná už získáváním primárních informací“ (s. 95). Cenné je, že i zde Klápště do výkladu o vývoji a proměnách oboru promítá také své osudy – včetně výkladu o dopadech normalizace na Archeologický ústav ČSAV i na něj osobně. „Normalizace každopádně zanechala trvanlivější dědictví, než bychom si chtěli připustit. Samotná existence ‚šedé zóny‘ vyžadovala názorovou relativizaci, dvojakost. Občanská společnost se naopak opírá o postoje jasně formulované, argumentačně zdůvodněné a veřejně obhajované“ (s. 105).

Kapitola o životě mezi archeology má i obsáhlou pasáž o bohatých a nepostradatelných kontaktech s polskými kolegy, budovaných od počátku sedmdesátých let, a následně Klápště vypráví také o svých vazbách na berlínský archeologický ústav, zaniklý po roce 1990. Pak se ale hovor stočí na Pražskou památkovou rezervaci, kde po tišíně normalizačních let nastal dramatický obrat a jen v první porevoluční dekádě tu proběhlo na 1 500 „záchranných“ výzkumů, do nichž se posunulo těžiště práce archeologů: „Náš pohled na středověkou Prahu se změnil opravdu podstatně. Poznávání středověku je i tady – nebo spíše obzvláště tady – výpravou do cizího vzdáleného světa, který nás klame svou blízkostí. [...] Středověký terénní reliéf pražské kotliny byl oproti dnešku zásadně odlišný a za druhé život v pražské kotlině a vývoj reliéfu významně ovlivňovalo soužití s Vltavou. Pro archeologii z toho vyplývá, že vývoj terénního reliéfu obsahuje záznam o interakci člověka s životním prostředím a poznávání tohoto záznamu může přinášet závažné svědectví o středověké minulosti“ (s. 117n).

A poté se hovor přesune k Pražskému hradu, k pražskému středověkému železářství, k románským domům jako fenoménu evropského významu i k renesančnímu hrnčářství. Následně se přeměruje od města k příměstské krajině metropole. Klápště „hlásí rovnou“, že „uplynulé půlstoletí tiše a nevratně smazalo nepřehledné části pražské příměstské krajiny. Za normalizace ji pohlcovala panelová sídliště, po roce 1989 asi nejvíc ze všeho další a další rozplácnuté skladovací haly. [...] Zlom v odborném zájmu o okolí Prahy přišel až v souvislosti se zájmem o Mostecko“ (s. 125). (Jako modelový

případ posloužilo Černokostelecko a záhy řada dalších sídelních lokalit a areálů.) I zde se zásadní změna středověkého osídlení, resp. proměna sítě vesnic i kvality jejich zástavby udála ve 13. století,⁴ tedy v době, kdy v pražské kotlině vznikaly městské útvary, posléze definované jako Staré Město a Malá Strana. (Na s. 152 ovšem Klápště připomíná: „Otázka, co bylo středověké město za fenomén, vyvolává mezi jinak poklidnými učenci nesmiřitelné spory. Anglický medievalista, který uslyší, že románskou Prahu nepovažujeme za město, se začne strachovat o naše duševní zdraví.“)

Poslední kapitola, *Cesty do středověku a zase zpátky*, se soustřeďuje na otázku, zda bychom si rozuměli se středověkými lidmi, resp. kolik toho středověku v nás zůstalo?⁵ Klápště je v tomto směru skeptický: „Obdivujeme středověké památky, z nichž ale dávno odešel středověký život, který by pro nás byl v řadě ohledů nepřijatelný, vnímáme prázdné kulisy“ (s. 131). A v obavě z politického zneužití zaujímá Klápště dokonce velmi exponovaný – nevím, zda plně domyšlený – názor: „Dějiny nesmějí být živou součástí dneška“ (s. 134).

A jak se dá očekávat, hovor pak důkladně tematizuje evropskou transformaci 13. století, téma, v němž Klápšťova zásadní monografie, vydaná v Čechách i v USA, hraje a asi ještě dlouho bude hrát velkou roli.⁶ Klápšťovými texty se tu výrazně projevuje jeho vidění historie jako nadřazené noetické úrovně, pod níž je archeologie jednou z platforem a způsobů přístupu k pramenům i problémům, tedy vlastně jedním z nástrojů historického zkoumání. Právě zde si ovšem čtenář trpce uvědomí, že ta nesmírně chytrá, čtivá, řadu velkých témat sumarizující a zároveň (ač jde o rozhovor dvou archeologů) nesku-tečně aktuální kniha postrádá poznámkový aparát (samozřejmě někde v závěru, aby nerušil čtenáře z širšího okruhu zájemců). Nešlo by o ověřování „správnosti“ Klápšťových výroků, ale člověk by si přál dozvědět se o tolika v hovoru nakousnutých tématech něco více...

4 Srovnej JAN KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005², Praha 2012.

5 Klápště tu přímo zmiňuje knihu MARTIN NODL, *Středověk v nás*, Praha 2015.

6 JAN KLÁPŠTĚ, *The Czech Lands in Medieval Transformation*, Leiden – Boston 2012.

Klápště zdůrazňuje, že plodem jeho porevolučního (až šokového) seznámení s bohatou světovou literaturou byl „zdůvodněný odstup od velkých, vše vysvětlujících teorií a od snah postihnout jednu určující příčinu převratných historických procesů“ (s. 141). A soudí, že „prvotní je vůle společnosti, bez ní k žádným podstatným změnám nikdy nedojde.“ Zásadní význam pak Klápště přičítá sociálním změnám, „které znova a znova stály na počátku poznávacích procesů a jejich etap“ (s. 143). A výběr chytrých myšlenek, za nimiž však nestojí spekulace nebo citáty z módních klasiků všech kategorií, nýbrž rozsáhlá zkušenost výzkumů odlišných zaměření, kombinovaná zkušenostmi z terénů, nálezů a zpracování celé Evropy, zakončíme Klápštvým sdělením: „Pokud nás v měřítku českých zemí udivuje ‚koexistence asynchronismů‘, potom Evropu jako celek charakterizuje nepřehledný mnohonásobek tohoto jevu“ (s. 160).

V závěrečné *Osobní poznámce tazatele* dává Ivo Štefan knize rozhovorů, zcela evidentně posléze Janem Klápštěm ještě doplněných o konkrétní výklady, citace básní atd., koncepční rámec. A připomíná, že mu už v době jeho studií „Jan Klápště s jistotou sděloval, že velká část odpovědi, kterou od historických pramenů dostaneme, spočívá už v otázce, kterou jim položíme“ (s. 165). Vzal si to zřejmě k srdci: Nemalá část půvabu knížky je založena na chytrých, zasvěcených a dobře formulovaných otázkách tazatele.

Tahle knížka hovorů s jednou z nejvýraznějších osobností české vědy je totiž nejen napínavá na úrovni archeologie a dějin středověku, na rovině vzpomínek na řadu pozoruhodných lidí, situací a prostředí, na proměny „společenského počasí“ od poloviny šedesátých let zhruba do přelomu století. Je to také svébytné a cenné literární dílo. Škoda, že vedle závěrečné poznámky k bohatému obrazovému doprovodu (každou kapitolu otevírá detail obrazu Jaroslava Klápště, v textu je množství fotografií, plánů náčrtů), už nezbyl papír také na jmenný rejstřík. Ale to se dá napravit při některém dalším vydání.

Zbývá se zeptat, jestli kniha přináší také odpověď na otázku formulovanou v titulu: „Čí je to krajina?“ Klápště se zřejmě názorově drží klasika z kategorie nezpochybnitelných, tedy Karla Hynka Máchy: „... tam na své pouti pozdravujte zemi. Ach zemi krásnou, zemi milovanou, kolébku mou i hrob můj, matku mou, vlast jedinou i v dědictví mi danou, šírou tu zemi, zemi jedinou.“ Ta krajina – v Klápštvě

optice především široké zázemí měst – je nám pouze propůjčena a měli bychom ji, jako vzácnou rodinnou knihu, jako dílo formované rukama generací našich předků, odevzdat následujícím v dobrém a čitelném stavu. Tedy mimo jiné bez nevratných zničení archeologických pramenů a situací.

Jiří Pešek

**STŘEDOVĚKÉ MĚSTO. POLITICKÉ PROMĚNY
A SOCIÁLNÍ INOVACE, (ed.) Martin Nodl** (ve spolupráci s Michaelou Antonín Malaníkovou a Beatou Mozejko), Centrum mediévistických studií, Praha 2019 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia*, sv. 20), 239 stran.

Jubilejní dvacátý svazek řady *Colloquia mediaevalia Pragensia*, vydávané od roku 1999 pracovníky Centra mediévistických studií (dále CMS), vděčí za svůj vznik Martinu Nodlovi, jenž se doposud zasloužil o plnou polovinu publikací této zavedené mediévistické série. V souladu se svými mnohostrannými zájmy a komparativním zacílením na středovýchodní Evropu editor ve spolupráci s historičkami Beatou Mozejko (Gdaňsk) a Michaelou Antonín Malaníkovou (Olomouc) obrátil svou pozornost na pozdně středověké město ve víru politických proměn a na (nejenom) z nich vycházející sociální dynamiku urbánních center. Kniha obsahuje část příspěvků, které byly proneseny na třech pracovních setkáních a zasedáních spolupřádaných CMS v letech 2017–2018.¹ Teritoriálně dominují země Koruny české (6×), necelý třetinový podíl připadá na polské království (3×) a okrajově je zastoupeno i království uherské (1×); přesahy do sousedství jsou ovšem poměrně časté. Obsahově lze příspěvky rozčlenit do několika tematických bloků.

¹ *Mezi bohatstvím a chudobou středověkého města. 11. sjezd českých historiků*, Olomouc, 15. 9. 2017; *Zikmund Lucemburský a Tábor. Královská moc a městské komunity v pozdně středověké Evropě*, Tábor, 2.–3. 10. 2017; *Město jako pevnost. Válka, městské komunity a společnost od pozdního středověku do raného novověku (1438–1648)*, Tábor, 26.–27. 9. 2018.

Radikální řez vyvolaný husitskou revolucí představili v případových studiích Ondřej Vodička, Robert Novotný a Martin Musílek. Ondřej Vodička podal bilanci svého dlouholetého bádání o emigrantech „pro víru“, kteří po vypuknutí revoluce roku 1419 uprchli z náboženských důvodů do katolických měst jak v Království českém i Markrabství moravském, tak především v blízké cizině. Systematický výzkum v registraturách zahraničních městských archivů (zvláště ve Vratislavi a Vídni) dovolil autorovi upřesnit odhad věroučné migrace z měst – z Prahy, Kutné Hory a Litoměřic – na přibližných 10 % a tyto emigranty ztotožnit s převážně střední a vyšší měšťanskou vrstvou. Na početných příkladech (ponejvíce pražských měšťanů) autor sleduje pokusy o jejich sociální a hmotnou integraci v novém prostředí, o uchování či vytváření nových osobních vazeb a setrvalou – a převážně neúspěšnou – snahu o uznání právních nároků na jejich konfiskovaný majetek (případně na dispozici s ním), které se na Starém Městě pražském ojediněle řešily až do roku 1454.

Robert Novotný navázal na své předchozí studie o konfesionalizaci v prostředí české a moravské šlechty husitského věku. Opíraje se o kompaktní zaručující možnost svobodné volby konfese, podnikl autor 11 sond pro vrchnostenská města v Čechách – na severozápadě, západě a jihu v konfesně smíšených regionech země – a na Moravě (Mladá Boleslav, Bílina, Teplice, Prachatice, Miličín, Jindřichův Hradec, Tachov, Volyně, Kroměříž, Přerov, Svitavy), jimž šlechtická vrchnost právně garantovala utrakvistický ritus. Před hledáním univerzálního výkladového modelu dává autor jednoznačně přednost posuzování poměrů dle konkrétní, místně i časově proměnlivé situace, která výrazně ovlivňovala modus vivendi mezi vrchností a obcí. V důležité otázce obsazování farního obročí se každá ze stran hlásila k jinému pojetí. Zatímco utrakvistické obce považovaly za primární autoritu utrakvistické konzistoře, vrchnost hájila vlastní prioritní nárok.

Martin Musílek zavádí čtenáře do husitské Prahy dvacátých až padesátých let 15. století, aby na osudech Janka Helma (+ krátce po roce 1438) ukázal, nakolik se značné dědictví (dům v Platněrské ulici, tzv. Helmovy mlýny na Poříčí a 600 kop gr.) nezletilého synka z vlivného měšťanského rodu stalo lákadlem pro uchvatitele. Spor o právoplatné dědictví, jež bylo svěřeno coby poručníkovi Janu Velvarovi (1429–1438, definitivně 1449) a Pešíkovi z Kunvaldu

(1438–1449), je věrohodně líčen na pozadí střetů mocenských skupin na Starém Městě pražském.

Na prosopograficky laděný příspěvek M. Musílka navazuje z vratislavského sousedství Hana Komárková. Svou pozornost zaměřuje na rodinu Bancků, původem z březského Banškova, která od 14. do 16. století patřila mezi přední radní rody Vratislavi. Metodologicky se autorka opírá o mikroprosopografii (tzv. small-scale prosopography), kterou ve shodě citovanými autoritami považuje za nejvhodnější „pro situace, kdy je pro určitou malou sociální skupinu dochováno jen omezené množství pramenů úřední či formalizované povahy“ (s. 96). Kariérní postup příslušníků rodu sleduje zejména na jejich zastoupení ve správních a soudních orgánech (sbor konšelů, kolegium městských přísežných, přisedící dvorského soudu vratislavského knížectví). Pro úspěšnou strategii dlouhodobě vládnoucích elit, k níž příslušelo pět generací rodiny, byla nezbytná kombinace následujících, vzájemně se podmiňujících faktorů: dostatečný majetek, postavení ve strukturách městské samosprávy a efektivní sociální vazby, opírající se o politická spojenectví a sňatky.

Druhý výrazný obsahový celek je věnován vzájemným vztahům konkrétního panovníka a měst na příkladech z Království polského a uherského. Beata Możejko analyzuje formy a obsah komunikace Kazimíra IV. Jagellonského se třemi nejdůležitějšími městy v královském Prusku, která byla Polskému království inkorporována roku 1454 a jeho trvalou součástí se stala po třináctileté válce v letech 1454–1466. Hospodářská centra, napojená na hanzu, v čele s Gdaňskem králi značnými subwencemi dopomohla k vítězství nad řádem německých rytířů a jako protihodnotu od něj získala plnou správní autonomii. Vzájemné relace jsou demonstrovány na slavnostních vjezdech a návštěvách krále, rozbořem privilegií udělených městům a rovněž přehlednými tabulkami (s. 124–132) s údaji o počtu listů posílaných králem do Gdaňska a o hlavních tématech v nich obsažených (záležitosti politické, řešení různých sporů, urgování nevyplaceného korunního platu atd.).

Marcin Starzyński zvolil při posuzování interakcí téhož vládce k sídelnímu městu Krakovu formu několika drobných sond. Z nich si zaslouží zmínky zvláště řešení konfliktu mezi městem a magnátským rodem Tęczyńských, jehož jeden příslušník (Andrzej) byl roku 1461 zabit krakovskými měšťany ve františkánském kostele. Teprve králův

rozsudek a následná finanční kompenzace pozůstalým pomohly k nastolení sociálního smíru. Panovníkův pozitivní vztah byl ovšem ze strany města „vykupován“ značnou finanční podporou a půjčkami, které padly na hrazení (dlužného) žoldu.

Zajištění pravidelných panovnických příjmů výrazně rezonuje rovněž v rozsáhlém příspěvku Martina Štefánika, který podrobně – převážně na základě dobře dochovaných pramenů kremnických – rozebírá všestranné interakce mezi uherským králem Zikmundem Lucemburským a horními městy na Slovensku, od konce osmdesátých let 14. století sdruženými ve svazku středoslovenských horních měst (Banská Štiavnica, Kremnica, Banská Bystrica, Ľubietová, Pukanec, Nová Baňa, později Banská Belá). Tyto specializované hornické lokality vystupovaly při prosazování společných zájmů (udělování privilegií, berní záležitosti, komplikované spory) ponejvíce společně a jako volná korporace byly vnímány i panovníkem. Pro Zikmunda představovala tato horní města a mincovní komora se sídlem v Kremnici (jedna z deseti v celém království) mimořádně důležitý zdroj financí, sanující jeho evropskou politiku v čase církevních a politických krizí (mj. i husitské nebezpečí). Výnosů z urbury se král nevzdal ani v roce 1424, když města postoupil královně Barboře Celjské. Pro další vývoj měst byla důležitá především panovnická privilegia, včetně záruk jejich dodržování, a Zikmundova podpora bezcelního získávání materiálu potřebného pro hornictví. V širším časovém horizontu se Zikmundova vláda jeví „jako období relativní prosperity středoslovenských měst“ (s. 186).

Zbývající tři příspěvky lze považovat za přínosné solitéry. Piotr Okniński aplikoval poznatky západoevropského bádání na téma „les lieux de mémoire“ a směru „spatial turn“ na krakovské prameny 14.–16. století. Objektem autorovy pozornosti se stala revolta dědičného rychtáře (fojta) Alberta a jeho druhů, která směřovala proti vládě krakovského knížete a pozdějšího polského krále (1320) Vladislava I. Lokýtky. Potlačení rebelie v důsledku vedlo k omezení městské autonomie. S využitím soudobých a pozdějších diplomatických i kronikářských záznamů P. Okniński dokládá vytváření dvou různých paměťových matric o této vzpouře. Zatímco historiografická tradice při katedrální kapitule na Wawelu zdůrazňovala motiv porušení přísahy vládci, městská paměť soustředěná kolem radnice se vztahovala zejména k represím, které postihly měšťany po potlačení rebelie.

Editor Martin Nodl přispěl do sborníku zamyšlením z oblasti sociálních dějin par excellence. Upozorňuje na výrazný nezájem soudobé domácí historiografie o středověké sociální dějiny – v kontrastu k zakladatelským pracím předválečného (B. Mendl) a především poválečného (marxistického) dějepisce (F. Graus, J. Macek, J. Mezník, Fr. Hoffmann). Poučen kritickým čtením zahraniční literatury, zvláště polské a německé, jednoznačně se přiklání k otevřenému výzkumu spodních vrstev městské společnosti vždy v interakci se středními vrstvami a elitou. Perspektivní bádání musí podle autora zohlednit právní i majetková kritéria chudoby včetně dalších zjištěných faktorů (klientské vazby k vyšším složkám městské society, úvěry). V návaznosti na své předchozí studie o berní populaci předhusitského Stříbra pléduje pro soustředěný výzkum domácích berních pramenů (s využitím prosopografie), které – tak i F. Graus i F. Hoffmann – „zachycují téměř všechny berní poplatníky“ (s. 203), tj. i osoby stojící na hranici majetnosti.

Pavla Slavičková přibližuje podobu uzavírání účtů v základních účetních soustavách, které byly používány v Evropě od 14. až na práh 19. století. Výstižné charakteristiky hlavních účetních systémů (účetnictví podvojně, jednoduché a kamerální) zůstaly v českých zemích téměř neznámé hluboko do 18. století. Pro formu uzavírání účtů v domácím prostředí autorka volí – dle početných sond do sirotčí a finanční agendy měst i velkostatků, se zohledněním tištěných teoretických návodů – označení správní účetnictví a jeho hlavní cíl shledává primárně v „zajištění přehlednosti hospodaření“, nikoli ve finálním zaměření „na výsledek hospodářské činnosti“ (s. 222).

Rámcem deseti příspěvků tvoří v úvodu zevrubné představení studií z pera M. Nodla a na konci záslužné anglické shrnutí a osobní rejstřík. K jubilejnímu svazku řady lze mít snad částečné výhrady pro jeho jistou nesourodost. Ta je však dostatečně vyváжена pestrostí metodických přístupů, variabilitou narativních modů a důrazem na práci s prameny. Na své si tedy přijdou jak stoupcem klasické historiografie, tak i zastánci soudobé teoretické reflexe městské problematiky. A to není rozhodně málo.

Jan Hrdina

**Philipp Höhn, KAUFLEUTE IN KONFLIKT.
RECHTSPLURALISMUS, KREDIT UND GEWALT
IM SPÄTMITTELALTERLICHEN LÜBECK,
Campus Verlag, Frankfurt – New York 2021, 429 stran.**

Problematika urovnávání konfliktů a mediace sporů se stala v uplynulých dvou desetiletích významným předmětem zájmu západoevropského bádání v oblasti sociálních a právních dějin. Zpočátku se badatelé soustřeďovali především na období pozdního středověku a raného novověku, postupně se však jejich časový záběr rozšiřoval. Zmíněné bádání přineslo do historiografie řadu nových (či alespoň nově vymezených) pojmů, jakými jsou např. infrajustice, právní pluralismus, mediace či multinormativita. Dosavadním vyvrcholením tohoto bádání se stala vloni vydaná čtyřsvazková monografie věnovaná dějinám řešení konfliktů a urovnávání sporů od antiky do 20. století, na níž se podílel početný kolektiv historiků a právních vědců pod vedením renomovaného frankfurtského profesora právních dějin Davida von Mayenburga. Monografie se pokouší nejen o celoevropské, nýbrž v náběžích dokonce i o globální uchopení tématu.¹

Recenzovaná monografie vychází z disertační práce *Kaufmännischer Konfliktaustrag im Hanseraum (1370–1470)*, kterou Philipp Höhn zpracoval pod vedením medievistky Brigitte Kasten a v roce 2020 úspěšně obhájil na Sárské univerzitě v Saarbrückenu. Třebaže monografie vychází v první řadě z výzkumu pramenů pocházejících z Lübecku, mnohá autorova zjištění se týkají i dalších hanzovních měst a té části severní Evropy, kam v pozdním středověku sahaly obchodní kontakty a vliv hanzy.

Úvodem autor připomíná, že pozdně středověká severní Evropa se vyznačovala „fragmentací práva“. Jejím charakteristickým rysem byl „přebytek“ práva v podobě překrývajících se, kolidujících a vzájemně

1 *Handbuch zur Geschichte der Konfliktlösung in Europa I–IV*, (Hrsg.) DAVID VON MAYENBURG, Berlin 2021 (*I. Konfliktlösung in der Antike*, /Hrsg./ NADINE GROTKAMP – ANNA SEELENTAG; *II. Konfliktlösung im Mittelalter*, /Hrsg./ DAVID VON MAYENBURG; *III. Konfliktlösung in der Frühen Neuzeit*, /Hrsg./ WIM DECOCK; *IV. Konfliktlösung im 19. und 20. Jahrhundert*, /Hrsg./ PETER COLLIN).

si konkurujících právních norem. Právní pluralismus přitom však Höhn nechápe jen jako pluralismus norem, nýbrž i jako pluralismus (soudních, resp. institucionálních) fór, kde byly tyto normy aplikovány. Nepochybně jen málokdo v pozdně středověké Evropě přicházel do kontaktu s tolika právními systémy a předstupoval před tolik rozličných soudních fór a hodnostářů jako hanzovní obchodníci. Z tohoto úhlu pohledu autor charakterizuje hanzu výstižně jako „ein dynamisches, in Interaktionen immer wieder neu modelliertes System rechtlicher, sozialer und politischer Beziehungen“ (s. 22).

Poté autor podává rozsáhlý kritický přehled dosavadního výzkumu problematiky urovnávání konfliktů. Upozorňuje přitom na výsledky novějšího právněhistorického bádání a na podněty z oblasti sociálních dějin (Pierre Bourdieu, Jacques Le Goff) i tradiční sociologie (zvl. Georg Simmel). Vyrovnává se též s podněty moderní ekonomie, zvláště tzv. *new institutional economics*, které se týkají např. otázek *conflict managementu*, vlivu reputace v ekonomických vztazích či odstátnění institucí rozhodujících v obchodních sporech. Síť (ekonomických, případně sociálních) vztahů nevnímá Höhn jako pouhé „rozmnožení jednotlivých vztahů“, nýbrž jako stabilnější, byť flexibilní strukturu. Ta mohla, jako tomu bylo v případě hanzy, fungovat navenek jako záruka důvěry a příznivé reputace. Velký důraz klade autor na detailní výzkum právní praxe. Poukazuje na zásadní, nicméně často přehlíženou skutečnost, že „právo neslouží k zabránění konfliktům, nýbrž vytváří stále nové konflikty“ (s. 51). V návaznosti na Simmela pokládá Höhn konfliktní jednání za formu sociálního jednání. Jako dva základní způsoby ukončení konfliktů označuje vítězství (výhru) a kompromis. Součástí kompromisu je smír (smíření), který má stěžejní význam pro stabilitu tohoto způsobu ukončení konfliktu.

Hlavním pramenem práce byly lübecké městské knihy smíšeného obsahu, zvané *Niederstadtbücher* z let 1363–1465. Byly do nich zapisovány mimo jiné různé závazky a záznamy o urovnání sporů. Během 15. století se postupně proměňovaly v knihy nálezů městské rady. Vedle *Niederstadtbücher* využil autor i další dobové písemnosti diplomatického charakteru, a to nejen lübecké provenience. V této souvislosti Höhn klade velký důraz na písemný charakter (*Schriftlichkeit*) řešení konfliktů. Písemná fixace toho, jak byl spor uzavřen,

bránila budoucímu „zapomenutí“ takového aktu a vytvářela též dojem větší závaznosti. V některých případech byl pořizován písemný záznam o řešení konfliktu (a to i mimosoudním) přímo z nařízení městské rady.

V dalším výkladu autor přibližuje konkrétní postupy a praktiky při řešení konfliktů v oblasti, kam sahaly obchodní aktivity hanzy, tj. v Pobaltí až po Tartu/Dorpat a Novgorod a v oblasti Severního moře, včetně Anglie a Skotska. Přestože se konflikty Lübeckých obchodníků odehrávaly na různých místech, před různými fóry a u rozličných institucí, Lübecká městská rada se pokoušela výsledek řešení konfliktu ovlivňovat, pokud to bylo možné a pokud to zároveň bylo v jejím zájmu. Lübeck a jeho měšťané tak naráželi na různá soudní fóra, počínaje justičními orgány Římskoněmecké říše přes soud univerzity v Rostocku až po nižší a eximované soudy ve městech, které byly vybaveny různými pravomocemi a privilegii a jichž bylo např. v pozdně středověkém Kolíně nad Rýnem přes padesát. Řada okrsků se soudní imunitou, vyňatých z pravomoci městské rady, se ostatně nacházela i v Lübecku. V této souvislosti autor ukazuje, jak se tento právní pluralismus odrážel ve skladbě rozsáhlé právnické knihovny Lübeckého městského písaře a učeného právníka Simona Batze (+ 1464). V reakci na existující pluralismus justičních fór si Lübeck pořizoval sbírky rozhodnutí holandských a flanderských soudů. Soubor norem, který by bylo možné označit jako „hanzovní právo“, však Höhn označuje za badatelskou fikci.

Zajímavým způsobem se autor vyrovnává se zdůrazňovaným významem znovuobnovení míru a jednoty při urovnávání sporů v Lübecku. Právo a přátelství figurovaly v autostylizaci tamější rady jako komplementární pojmy. To někdy vedlo až k hybriditě smírů (urovnání) a rozsudků. Navzdory tomu Höhn zdůrazňuje, že Lübecká rada rozhodně nebyla soukromou mimosoudní institucí k řešení ekonomických konfliktů mezi obchodníky („...eine private und außergerichtliche Institution kaufmannsnaher ökonomischer Konfliktlösung“, s. 125). Mimosoudní urovnávání sporů za zprostředkování městské rady se vyznačovalo vysokou mírou formalizace a institucionalizace. K takovýmto urovnáváním delegovala rada ad hoc zpravidla dva své členy. Delegáty rady byli většinou její zkušenější členové, od poloviny 15. století pak stále častěji vystudovaní

právníci. Tímto způsobem si lübecká rada udržovala kontrolu i nad mimosoudním urovnáváním konfliktů. Celkově autor dospívá k závěru, že souzení a urovnávání představovala v pozdně středověkém Lübecku nikoli dva alternativní způsoby řešení konfliktů, nýbrž komplementární praktiky.

Zvláštní pozornost Höhn věnuje působení církevního soudnictví. Většina významnějších hanzovních měst byla sídly biskupství či arcibiskupství. Vedle arcibiskupství v Brémách, do jehož působnosti spadalo i biskupství v Lübecku, a v Rize bylo pro hanzovní města významné také kolínské arcibiskupství. Někteří lübeckí radní a měšťané disponovali ve zkoumané době přímými kontakty s papežskou kurií v Římě. Tyto kontakty město využívalo především k urovnávání konfliktů s místním biskupem a kapitulou. Již před polovinou 13. století získal Lübeck papežská privilegia *de non evocando* ve vztahu k místnímu biskupovi a jemu podřízeným soudům. Privilegiem z roku 1249 ustanovil papež Inocenc IV. papežským soudcem pro Lübeck opata nedalekého kláštera v Reinfeldu (nikoli tedy místního sídelního biskupa). Úzký právní vztah mezi Lübeckem a reinfeldským klášteřem přetrvával až do konce středověku. Höhn dále dokládá, že hanzovní města, v první řadě Lübeck a Hamburk, výrazně preferovala církevní soudy a kanonické právo ve sporech týkajících se tzv. „pobřežního práva“ (*Strandrecht*, lat. *ius litoris*, nebo též *ius naufragii*). To upravovalo majetková práva k věcem vyplaveným na pobřeží a k vrakům lodí, včetně zboží a předmětů, které se v nich nacházely. Církevní koncily a kanonické právo totiž již od 12. století považovaly za lupiče ty, kteří se s odvoláním na pobřežní právo zmocňovali zbožím ze ztroskotaných obchodních plavidel. Definitivního osvobození z působnosti pobřežního práva dosáhl Lübeck nicméně teprve roku 1374 privilegiem císaře Karla IV. Kromě toho byly v pozdně středověkém Lübecku právě církevní budovy, zejména kostelní vrata, nejčastějšími místy, kam byly vyvěšovány opovědní listy (*Fehdebrieffe*).

Lübecká rada si dokázala ve zkoumané době zjednat v případě potřeby přístup i k říšskému dvorskému soudu. Höhn to dokládá na několika konkrétních příkladech, mj. na komunikaci rady s kancléřem Kašparem Šlikem ve čtyřicátých letech 15. století. Věcné a peněžité dary směřující z Lübecku do říšské kanceláře výměnou za informace a vstřícnost se značně blížily úplatkům.

V další části práce Höhn sleduje úlohu cti, práva a kreditu (ve smyslu důvěryhodnosti i dobré pověsti) při řešení obchodních sporů a konfliktů. Připomíná, že soudy představovaly pro aktéry sporů významná fóra k řešení konfliktů, a to do značné míry bez ohledu na to, zda jednání před soudem dospělo až k vynesení konečného verdiktu. Právo se stávalo prostředkem sociální komunikace umožňujícím vyjadřovat a prosazovat vlastní zájmy. Formulace obsahující pojmy čest, právo a kredit se ve sporech Lübeckých měšťanů vyskytovaly nejčastěji. Čest Höhn charakterizuje s odkazem na G. Simmela jako „sociální/společenskou reputaci osoby“. Zdůrazňuje význam cti ve středověké a raně novověké společnosti. Nedospívá nicméně k pojetí cti jako konstitutivní součásti právní způsobilosti a subjektivity. Čest spíše vnímá v Bourdieuově duchu jako sociální kapitál. Upozorňuje nicméně také na její vztah k ekonomickému kapitálu daný tím, že společenské ztroskotání nepříznivě ovlivňovalo kredit postižené osoby.

Kredit a důvěryhodnost, resp. ekonomická bonita (*Kreditwürdigkeit*) zaujímaly v jednání hanzovních obchodníků klíčové postavení. To bylo podle Höhna dáno zdánlivě paradoxní skutečností, že hanzovní obchodníci byli sice bohatí, ale nevlastnili (téměř) žádné peníze (s. 230). Na kreditu a důvěryhodnosti závisel přístup nejen ke kapitálu, ale také k hospodářským vazbám. Kredit se tak částečně překrýval se ctí. Jedním z primárních cílů urovnávání konfliktů bylo proto zajištění kreditu sporným stranám. Potřeba důvěryhodnosti zároveň vytvářela tlak na sporné strany s cílem, aby byl konflikt vyřešen co možná nejrychleji. Svě teze o kreditu a jeho vztahu ke cti dokládá autor rozsáhlým a velice detailním rozbořem mnohaletého vleklého konkurzu Lübeckého mincmistra z počátku 15. století. Höhn poukazuje na to, že i v tomto případě směřovalo řešení konfliktu primárně k obnovení, resp. potvrzení cti a kreditu, nesestávalo však nevyhnutelně jen z takovýchto inkluzivních praktik.

V závěrečné části se Höhn zabývá kriminalizací jako konfliktní praktikou. Kriminalizace se ve zkoumané době stávala nástrojem k řešení konfliktů zvláště v případech, kdy došlo k obstavení a zabavení zboží, a přirozeně také v případech loupeží, tj. zejména pirátství. Höhn v souvislosti s tím popírá tradiční, do značné míry ideologizovanou představu o ústřední roli měst při vytváření moderního

státu a o jejich hospodářském zájmu na potlačování šlechty a venkovského obyvatelstva. Kromě toho autor důrazně oponuje tradované představě, že potírání pirátů (vnímaných v Ciceronově duchu jako *hostes omnium*, nepřátel obecného blaha) představovalo jeden z konstitutivních rysů hanzy již od poloviny 13. století. Podle Höhna bylo označení za piráta či obvinění z podílu na pirátství v době, kdy námořní lupičství v Pobaltí kulminovalo, tj. v poslední třetině 14. a v první polovině 15. století, především politickým instrumentem. Poměrně běžné bylo např. hanlivé označování menších pobřežních měst, která obchodně konkurovala Lübecku, jako „pirátských hnízd“ či „překupnických přístavů“. Během válečných konfliktů pobaltští piráti (*Vitalienbrüder*) i severomořští korzáři velmi často operovali na jedné z bojujících stran, nebo alespoň v její prospěch. Násilné zabavování zboží a námořní lupičství byla proto podle Höhna „... nicht nur exogen verursachte Störungen des entstehenden Frühkapitalismus (...), sondern Gewalthandeln [war] fester Bestandteil der Konfliktregulierung und des ökonomischen Handelns“ (s. 293). Svou tezi o násilí jako postupu vědomě používaném v průběhu konfliktu dokládá autor podrobným rozborem konkrétního případu z přelomu 14. a 15. století, do jehož řešení byli involvováni postupně i angličtí králové Richard II. a Jindřich IV. Höhn přitom sleduje narativy používané k ospravedlnění různých typů násilí, embargem počínaje a pirátstvím konče. Upozorňuje i na to, že jakkoli se v mnoha případech podařilo dosáhnout přiznání odškodnění za zabavené, zničené či uloupené zboží, reálně šlo vždy jen o zlomek utrpěné škody. Relativně nejvýhodnějším způsobem náhrady škody byla už na počátku 15. století komodifikace.

Na druhé straně autor připouští, že přibližně od roku 1400 začaly rady větších hanzovních měst, mezi něž patřil i Lübeck, projevovat vzrůstající zájem o boj proti pirátství. Cílem tohoto boje však nebyla stabilizace poměrů na moři, nýbrž především monopolizace obchodu v okolí města. V závěru autor sleduje zajímavou otázku, odkdy byl v Lübecku znám spis proslulého italského právního učenice a glosátora Bartola des Saxoferrato (1313/1314–1357) *Tractatus de repressaliis*. Dílo bylo komentářem ke 49. knize justiniánských Digest a přebíralo Ciceronovo pojetí pirátů. Bartolův spis se podle Höhnova zjištění sice nenacházel v knihovně písaře Batze, nicméně

v Lübecku byl znám nejpozději v sedmdesátých letech 15. století. Právě tento spis přispěl k vytvoření ospravedlňujícího narativu odlišujícího legitimní a nelegitimní násilí, což Lübecku na jedné straně umožnilo potírat pirátství, na druhé straně pak legitimizovat zesilující kontrolu okolí města a omezování konkurentů.

Hlavním závěrem recenzované monografie je nepochybně poznatek, že konflikty je třeba vnímat „jako strukturálně podmíněné znaky“ ekonomického jednání ve středověku a v raném novověku, tedy nikoli jako externí poruchy (s. 352). Vedle toho autor zformuloval dalších pět zásadních zjištění: 1) Existovala široká škála různých komplementárních postupů a praktik užívaných v konfliktech. 2) Tyto postupy a praktiky byly využívány velmi situativně. 3) V oblasti hanzy existoval pluralismus fór i norem k řešení konfliktů. Jednalo se tedy o prostředí, jež bylo formováno právním pluralismem, resp. multinormativitou. Tomu se přizpůsobovali všichni aktéři konfliktů, včetně zeměpánů a příslušníků církve. 4) Konflikty se vyznačovaly sledováním ekonomických zájmů aktérů na straně jedné a rétorikou znovuoživení míru, cti a kreditu při jejich urovnávání na straně druhé. 5) Hrozba násilného postupu měla především zabránit eskalaci konfliktu. Tento poznatek podle autora zároveň popírá badatelský narativ o pokrokových a mírumilovných měšťanech a zaostalých sedlácích a nastoluje otázku skutečného charakteru takových konfliktních praktik, jakými byly opovědi či pirátství. Autor kromě toho poukazuje na některé podněty, které jeho práce přináší k dalšímu studiu dějin hanzy. Přitakává názoru, že v souvislosti s hanzovním právem je „otázka [...], co byla hanza, [...] nesprávně položená“ (s. 357). Z pohledu předkládané syntézy představovala hanza především komunikační fórum. Hanza by podle autora neměla být napříště vykládána „im Rahmen einer Fortschrittsgeschichte oder [...] einer die Alterität beschwörenden Konsensromantik“ (s. 361).

Následuje rozsáhlý přehled archivních a tištěných pramenů. Seznam použité literatury zahrnuje více než 500 publikací většinou k dějinám hanzy, v němž převažují tituly vydané během posledních dvaceti let. Publikaci uzavírá rejstřík osobních a místních jmen.

Monografie Philippa Höhna je bezesporu vynikajícím dílem nejen o dějinách mediace konfliktů, nýbrž i o sociálních a právních dějinách Lübecku a hanzy ve vrcholné fázi jejich dějin. Dílo přináší

mnoho cenných obecnějších podnětů k otázkám ze sféry právních a sociálních dějin, jakož i nespočet originálních dílčích postřehů o postupech a praktikách používaných při mediaci různých typů sporů vedených městem Lübeckem a jeho měšťany. Höhn při zpracování práce prokazuje obdivuhodně rozsáhlou znalost výsledků dosavadního bádání nejen k otázkám mediace konfliktů a obchodních sporů, nýbrž i k dějinám města Lübecku a hanzy jako celku v pozdním středověku a v raném novověku. Neváhá na základě svého výzkumu velmi zásadně kriticky zrevidovat některé tradované názory, představy, badatelské legendy a klišé. To se týká jak problematiky urovnávání konfliktů, tak i dějin hanzy. Velmi záslužně přitom upozorňuje též na ideologické kořeny některých z těchto představ, ať už v německém nacionálním a nacistickém dějepisectví či v marxismu.

Faktografická přesnost a bezchybnost je pro Höhna samozřejmostí. Velmi působivé jsou autorovy velice podrobné rozборы jednotlivých sporů, jimiž dokládá a ilustruje své závěry. S podobně detailními rozborů a soudně, resp. úředně projednávaných kauz z pozdního středověku jsem se doposud nesetkal. Jakkoli autor reprodukuje průběh popisovaných a analyzovaných sporů přehledně, přece jen četba těchto popisů a analýz vyžaduje i od odborného čtenáře značné a soustavné soustředění.

Recenzované dílo nemá žádné slabiny, na které by bylo třeba výslovně upozornit.

Na závěr lze tedy pouze zopakovat, že monografie P. Höhna představuje závažný a velmi cenný příspěvek nejen k sociálním dějinám a k dějinám práva, nýbrž nepřehlédnutelně obohacuje i dosavadní poznání dějin města Lübecku, hanzy a širší oblasti severní Evropy v pozdním středověku.

Petr Kreuz

EXTRA MUROS. VORSTÄDTISCHE RÄUME IN SPÄTMITTELALTER UND FRÜHER NEUZEIT. ESPACES SUBURBAINS AU BAS MOYEN ÂGE ET À L'ÉPOQUE MODERNE, (Hrsg.) Guy Thewes – Martin Uhrmacher, Böhlau, Wien – Köln – Weimar 2019 (Städteforschung, Reihe A – Darstellungen 91), 522 stran.

Devadesátý první svazek ediční řady Städteforschungen obsahuje příspěvky z konference konané v Luxemburku v roce 2013, jejímž tématem byla problematika předměstských prostorů v pozdním středověku a v raném novověku. Skladba devatenácti statí je velice pestrá, a to jak z hlediska tematického, tak z hlediska časového i prostorového. Největší pozornost je věnována vztahům město–venkov, město – městské zázemí, jež patří ze strukturálního hlediska v soudobém urbánním bádání k nejčastěji zkoumaným tématům. Naopak problematika předměstí, vymezených právně, funkčně, sociálně, etnicky, migračně apod., zaujímá v příspěvcích spíše okrajové postavení. To ovšem plně odpovídá badatelským trendům, neboť předměstí, ať již právně samostatná, nebo naopak jako správní součást vnitřního města, předměstí, v nichž žilo v pozdním středověku v průměru kolem 40 % veškerého městského obyvatelstva, obecně stojí zcela na okraji badatelského zájmu. V západní i středoevropské historiografii dodnes existuje pouze několik málo speciálních monografií, které se z archeologického či sociálního hlediska věnují středověkým předměstím (Basilej, Toruň, Chełmno, krakovská předměstí Garbary a Kazimierz, Sezimovo Ústí). A ani pro města raně novověká není situace o mnoho lepší. Přestože od konání konference do vydání sborníku uplynulo dlouhých šest let (mnohé texty tím zastaraly, resp. byly antikvovány novějšími studii příspěvkatelů), ani jeden z badatelů či badatelek, pokud je mi známo, nepublikoval po roce 2013 monografii věnovanou speciálně předměstím.

Tematicky je sborník rozdělen na osm částí. V první se studie věnují předměstským prostorům v kartografickém materiálu pozdního středověku a raného novověku. Pozornost si zde zaslouží především stať Nielse Petersena *Die Konstituierung des extramuralen Raums. Lüneburg im 15. und 16. Jahrhundert*, jež předcházela autorově

vskutku vynikající monografii o ekonomických, sociálních, ale i politických aspektech ovládnutí a využití rozsáhlého předměstského prostoru v okolí Lüneburgu (předměstím jako takovým se však věnuje jen okrajově), a text Ézéchiela Jean-Courreta věnovaný okolí Bordeaux mezi 16. a 19. stoletím. Druhá část knihy reprezentuje klasické téma opevnění města, resp. předměstských prostor, třetí, lakonicky nazvaná *Předměstí*, překvapivě zahrnuje jedinou studii Erica Hasslera o začleňování vídeňských předměstí a šlechtických rezidencí do města v průběhu 18. století. Čtvrtý oddíl obsahuje studie sociotopografické. Zde toruňský historik Roman Czaja využil dnes velmi rozvinutá polská bádání o sociotopografii předměstí především v řádoých městech pozdního středověku. V pátém oddílu, nazvaném *Inkluze, exkluze a kontrola*, se dostalo pozornosti prostorům za hradbami užívaným jako izolační hygienické prostory: takto zpracovali lüneburská leprosária ve středověku Alexandra Druzynski a Marie Ulrike Jaros a augsburská v 16. a 17. století Fritz Drosse, zatímco Catherine Denys zkoumala podoby policejního dohledu na bruselských předměstích v 18. věku. Sedmá část je věnována politickému vlivu měst v širším regionu. Vedle studie Francesky Bocchi *Suburbs and suburban areas in medieval Italy* se zde nachází spíše přehledový text Bernharda Kreutze o porýnském městském spolku a hierarchizaci jeho členů v letech 1381–1389 a stať Dominique Adriana o nesnadném prosazování zájmů augsburských měšťanů v městském okolí, resp. o podobě měšťanské pozemkové držby, jež se v mnohém podobala situaci v okolí Prahy před husitskou revolucí. Do sedmé části byly zahrnuty dvě studie francouzských medievalistů (Jean-Luc Fray a Julien Foltran) věnované předměstským prostorům malých francouzských měst ve středověku, a to jak z terminologického hlediska, tak na příkladu poddanského klášterního města Lagrasse. V osmé, zbytkové části se nacházejí dva přehledové texty: stať Katalin Szende o mlýnech v okolí uherských měst pozdního středověku a raného novověku a příspěvek Jeana-Jacqua Schwiena a Catherine Xandry o proměnách štrasburských předměstí mezi 13. a 18. stoletím.

Záměr editorů sborníku a pořadatelů konference obrátit pozornost od centrálních částí města k prostorům za městskými hradbami, a to jak k prostorům bezprostředně se k nim přimykajícím, tak k prostorům vzdáleným i desítky kilometrů, je záslužný, neboť

překračuje ono někdy příliš izolované vnímání města jako svébytného sídlení, ekonomické či politické jednotky. V mnoha statích je trefně zdůrazněna provázanost vnitřního města s prostory za hradbami. Někdy měla ona provázanost negativní podobu (izolace leprosárií, izolace nebezpečných či zapáchajících řemesel, sociální segregace chudých apod.), jindy naopak ona provázanost města a prostor za hradbami představovala nezbytnou nutnost: obranou, hospodářskou, politickou z hlediska širších sfér vlivu. Z oněch devatenácti příspěvků velmi zřetelně plyne, že v každém městě probíhal velmi specifický vývoj z hlediska vztahu města a předměstí/městského zázemí. Někde došlo téměř ke splynutí, jinde se rozdíly naopak prohlubovaly. Existovala však i města, kde v období dlouhé vlny několika staletí nenastala žádná výraznější změna. Toto konstatování je velmi důležité pro otázku, jaké představy mohl mít člověk, který se přistěhoval na předměstí. A odpověď je snadná. Pokud postrádal na nové místo předměstského bydliště starší, příbuzenské či přátelské vazby, mohl být nastalou situací překvapen. Otázkám migrace na předměstí, resp. problémům přestěhování se do vnitřního města z území za hradbami či z blízkého okolí města, se bohužel žádná ze studií publikovaných ve sborníku nevěnuje. To ale nic nemění na tom, že mnohá témata, zpracovávaná v devatenácti statích, mohou být velmi inspirativní pro české urbánní bádání, jemuž se pozornosti v knize samozřejmě nedostalo vůbec.

Martin Nodl

**DAS ZWEITE KOLBERGER STADTBUCH
1373–1436, (Hrsg.) Dietrich W. Poeck, Böhlau,
Wien – Köln – Weimar 2021 (= Quellen zur
Pommerschen Geschichte, Bd. 17), 892 stran.**

Zájem o městské dějiny, ediční zpřístupňování nejstarších městských knih či městských listinářů u našich západních sousedů v posledních letech tzv. nabírá na obrátkách. Stačí jen připomenout několiksvazkovou edici městských knih Drážďan a Starých Drážďan

z období pozdního středověku a raného novověku,¹ pozdně středověkých městských knih výmarských,² edici tří svazků lipských radních protokolů z druhé poloviny 15. a počátku 16. století³ či dvou svazků listináře severoněmeckého Kielu z let 1442–1600 vydaných v roce 2020.⁴ Jedním z nejnovějších edičních výstupů je edice druhé městské knihy kolobřežské z let 1373–1436. Rukopis, který je v současnosti uložen v zemském archivu v Greifswaldu, byl dlouho považován za nejstarší městskou knihu severoněmeckého Kolbergu – Kolobřehu. Na základě obsahové analýzy (podle záznamů, které odkazovaly na zápisy v jiné knize) byla však potvrzena existence již starší městské knihy z let 1277–1372, na niž tato druhá kniha bezprostředně navazovala.

Knihy obsahuje úctyhodných 5 727 chronologicky vedených záznamů (u většiny převládá latina, menší část je psána německy). Vzhledem k šedesáti třem letům, po které do ní bylo zapisováno, tak připadá na každý rok v průměru 91 záznamů, ve skutečnosti vychází průměrný počet na 95. Poslední zápisy končí totiž již

-
- 1 V ediční řadě *Die Stadtbücher Dresdens (1404–1535) und Altendresdens (1412–1528)*, vydané v lipském univerzitním nakladatelství, vyšlo zatím celkem šest svazků, přehled viz webové stránky Leipziger Universitätsverlag, *Quelleneditionen zur Geschichte Dresdens* [online], [cit. 19. listopadu 2021], <https://www.univerlag-leipzig.de/catalog/bookstore/category/133-Quelleneditionen_zur_Geschichte_Dresdens>. Viz recenze autorky v *Editionen in der Kritik VI. Editions wissenschaftliches Rezensionsorgan*, (Hrsg.) ALFRED NOE, Berlin 2013, s. 143–150; *Editionen in der Kritik VIII. Editions wissenschaftliches Rezensionsorgan*, (Hrsg.) ALFRED NOE, Berlin 2016, s. 123–126. Viz i LUDMILA SULITKOVÁ, *Drážďanské městské knihy*, Pražský sborník historický 46, 2018, s. 383–392.
 - 2 HENNING STEINFÜHRER, *Die Weimarer Stadtbücher des späten Mittelalters. Edition und Kommentar*, Köln 2005 (= Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Thüringen, Grosse Reihe, Bd. 11).
 - 3 *Die Leipziger Ratsbücher 1466–1500. Forschung und Edition*, 2 Bände, (Hrsg.) HENNING STEINFÜHRER, Leipzig 2003; *Das dritte Leipziger Ratsbuch 1501–1512. Edition*, (Hrsg.) JENS KUNZE, Leipzig 2020. Viz recenze 3. svazku v tomto čísle Pražského sborníku historického.
 - 4 *Kieler Urkundenbuch 1442–1600*, 2 Bände, bearb. v. HENNING UNVERHAU, (Hrsg.) GESELLSCHAFT FÜR KIELER STADTGESCHICHTE, Kiel – Hamburg 2020, doi: 10.23797/9783529050152 [cit. 19. listopadu 2021].

rokem 1433, k roku 1436 se vztahuje pouze závěrečná poznámka tehdejšího protonotáře, týkající se ukončení knihy a jejího svázání v daném roce. Jak editor uvádí, skutečný počet zápisů připadajících na jednotlivé roky se však liší, jejich počet v rámci jednotlivých roků narůstá směrem ke konci století a v letech následujících. Ačkoli autor uvádí několik údajů o počtech záznamů v některých letech, bylo by v této souvislosti nejen praktické, ale především užitečné připojení přehledné tabulky s počty záznamů pro jednotlivá léta, případně ilustrativního grafu, jak bývá u prací tohoto typu obvyklé. Cokoli z toho však, žel, chybí.

Vzhledem k nevyhraněnosti zápisů, jejich obsahové variabilitě, se z hlediska typologického jedná o knihu smíšeného charakteru. Přestože jsou záznamy obsahově velmi variabilní, většina z nich je právního charakteru (dědictví, kšafty, trhy, zástavy atd.). Současně se netýkají pouze obyvatel – měšťanů – Kolobřehu, ale i okolních vsí. Díky jejich vysokému počtu, dosahujícímu několika tisíc, se badatelům dostává do rukou neobyčejně cenný pramen nejen pro dějiny města, ale i jeho okolí na přelomu 14. a 15. století. Především se však jedná o zásadní pramen pro poznání městské topografie – v souvislosti s konkrétními právními pořízeními jsou zmiňovány velmi konkrétně (pokud jde o určení polohy) nejen městské brány, církevní stavby (kaple, kostely), radnice, měšťanské domy a d., ale velmi exaktního charakteru jsou i určení (situování) jednotlivých ulic, z nichž lze vyvodit podobu uliční sítě v dané době. Z uvedeného by se mohlo zdát, že uváděné záznamy budou obsáhlejší. Opak je však pravdou: až na výjimky se vyznačují zpravidla velmi stručnou formou. V předkládané edici jsou zpřístupněny všechny in extenso.

I při vědomí vysokých nároků kladených na editora rukopisu (rozsah, paleografická náročnost – ta je zřejmá i z několika málo připojených ukázek) se nelze ubránit určitému rozčarování – jako by byl primárním editorovým cílem především přepis rukopisu, kdy se v maximální možné míře přidržel předlohy, což znamená, že text je transliterován, zásahy podle určitých edičních zásad jsou minimální (ve formě minimalizovaných edičních poznámek pod čarou) a poznámky textového charakteru (byť by byly spojeny do jedné společné řady) prakticky nejsou připojeny. Úvodní komentář k vlastnímu

obsahu rukopisu je v maximální míře redukován. S ohledem na kvantitu záznamů to lze ještě pochopit právě u úvodní obsahové analýzy, méně akceptovatelná je ovšem úspornost týkající se vnějšího popisu rukopisu (ten se omezuje prakticky pouze na údaj o jeho rozměrech), včetně paleografické analýzy. I v tomto případě nezbývá než si povzdechnout, proč nebyly ukázky jednotlivých písářských rukou zařazeny alespoň v rámci obrazové přílohy. Co je však nejzákladnější, v podstatě zcela chybí ediční poznámka. Ta se prakticky omezuje pouze na zhruba deset řádků. Absence stanovení jasných edičních zásad, způsobu zpřístupnění rukopisu, se bohužel negativně odráží i ve vlastní edici, která je strukturována poněkud nepřehledně. Kromě průběžně číslovaných záznamů není jakkoli členěna – chybí jasné oddělení jednotlivých roků, během nichž se zapisovalo, rovněž není přehledně umístěn odkaz na příslušná folia.⁵

Vrátíme-li se k úvodem publikované obsahové analýze rukopisu, nelze než s politováním konstatovat, že se omezuje pouze na základní charakteristiku obsahu s uvedením několika málo příkladů. Jak již bylo uvedeno, při několika tisících záznamů to lze na jedné straně pochopit, na straně druhé si však nelze nepoložit otázku, proč autor rezignoval na podrobnější analýzu zápisů. Kdo jiný než editor má důkladnější přehled o obsahu zpřístupňovaného pramene? Stejně jako u výše zmíněné absence přehledu o frekvenci záznamů v jednotlivých letech, i zde by bývalo přinejmenším vhodné doplnění alespoň základního přehledu hlavních kategorií záznamů, ideálně s odkazy na jejich pořadová čísla v rámci edice. Co naopak naštěstí nechybí, je podrobně zpracovaný osobní rejstřík a rejstřík místních jmen.

Přestože zpřístupnění rukopisu zůstalo vzhledem k výše řečenému poněkud nedotažené, skýtá vlastní edice obrovské množství studijního materiálu k dějinám tohoto hanzovního města a jeho obyvatel, jak již bylo ostatně uvedeno výše. Současně nechť je způsob, jakým byl tento mimořádný pramen zpřístupněn, příkladem, jak (ne)přístupovat ke zpracování obdobných typů pramenů.

Ivana Ebelová

5 Snaha nalézt systém ve způsobu uvádění odkazů na foliaci při porovnání fotografie konkrétního folia s prepisem vyšla naprázdno, text v edici neodpovídal.

DAS DRITTE LEIPZIGER RATSBUCH 1501–1512. EDITION, (Hrsg.) Jens Kunze, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2020 (= Quellen und Forschungen zur Geschichte der Stadt Leipzig, Bd. 20), 565 stran.

Po vydání dvou nejstarších dochovaných radních protokolů Lipska z druhé poloviny 15. století¹ před bezmála deseti lety se samostatné edice dočkala i třetí radní kniha. Zásahu na jejím zpřístupnění má Jens Kunze, jenž je editorem i nejstarší lipské soudní knihy, současně jedné z nejstarších soudních knih Saska, vydané v roce 2013.²

Období 15. a počátku 16. století, do něhož spadá vedení všech uvedených knih, představuje zásadní mezník v dějinách Lipska, které bylo do roku 1439 součástí markrabství míšeňského, poté kurfiřtství saského. Stačí zmínit alespoň založení zdejší univerzity v roce 1409 (třetí nejstarší po Heidelbergu a Würzburgu na území Německa), na samém sklonku druhého desetiletí 16. století se Lipsko stalo dějištěm známých náboženských disputací mezi reformačními a katolickými teology. Nebývalý všestranný rozvoj města (v oblasti intelektuální, kulturní, ale i hospodářské) vyústil v roce 1497 v jeho povýšení na říšské veletržní město Maxmiliánem I.

Patnácté století a počátek století šestnáctého jsou ale současně i dobou spojenou s mocenskými ambicemi a politickou ctižádostí Wettinů (na něž přešel v roce 1423 spolu se ziskem území původního vévodství sasko-wittenberského i kurfiřtský titul), s upevněním nových správních struktur v rámci celého kurfiřtství saského. Je to doba, kdy se město postupně etablovalo na nejvýznamnější obchodní spojnici mezi východem a západem na území Německa.

Bezprostředním důsledkem uvedených změn (univerzita, rozmach řemesel a obchodu atd.) byl výrazný nárůst počtu obyvatel (na přelomu 15. a 16. století se bezmála zdvojnásobil oproti stavu z počátku 15. století). Připočteme-li k místním obyvatelům cizí

1 *Die Leipziger Ratsbücher 1466–1500. Forschung und Edition*, 2 Bände, (Hrsg.) HENNING STEINFÜHRER, Leipzig 2003.

2 *Das Leipziger Schöffnenbuch 1420–1478 (1491). Edition*, (Hrsg.) JENS KUNZE, Leipzig 2013 (= Quellen und Forschungen zur Geschichte der Stadt Leipzig, Bd. 4).

obchodníky na jedné straně a na straně druhé univerzitní studenty, je nasnadě, že vzájemné soužití ve městě se nemohlo obejít bez konfliktů. Po celých jedenáct let, kdy byla vedena třetí radní kniha, je ze záznamů zřejmé, že hlavním cílem lipských radních bylo zachování poklidného soužití všech a snahou při řešení sporů pak jejich smírné urovnávání, nejednou i za cenu ústupků, kompromisů.

Podívejme se nyní na předmětnou radní knihu blíže, a to nejen z hlediska obsahového, ale i z hlediska jejího edičního zpřístupnění. Po stručném uvedení do lipských městských reálií, zvláště poslední třetiny 15. a počátku 16. století, následuje základní vnější popis rukopisu, čítajícího 299 folií s 1 241 zápisy, které jsou až na výjimky chronologicky řazené. Ačkoli kniha zahrnuje pouze jedenáct let, vystřídalo se v jejím vedení vícero písařů, kteří jsou v knize konkrétně jmenováni v souvislosti se svým nástupem do úřadu. Primárně na základě těchto záznamů, doplněných o dílčí informace z dalších pramenů, přibližuje autor v hlavních bodech jejich profesní dráhu spojenou s výkonem funkce městského písaře. Nejedno badatel by v této souvislosti nepochybně uvítal přehlednou tabulku s vyznačením časového rozsahu jejich působení včetně odkazů na pořadová čísla příslušných zápisů v edici. Z uvedeného přehledu není totiž zřejmé, zda je výčet vyčerpávající. Není to ale konkrétní přehledová tabulka, co v dané souvislosti chybí, ale naprostá absence alespoň základního paleografického rozboru jednotlivých písařských rukou, včetně případných specifik písařů. Ačkoli je v souvislosti se základní charakteristikou rukopisu uvedeno, že je psán na papíru, měla by následovat i informace o filigránech. Pokud jde o zmiňovanou chybějící analýzu písařských rukou, bylo by vhodné alespoň připojení ilustrativních ukázek písma jednotlivých aktérů, jak je to naprostým standardem u edic městských knih vydávaných u nás.

Po představení písařů podílejících se na vzniku radní knihy následuje pasáž věnovaná jejímu obsahu. Ten se vyznačuje značnou rozmanitostí, vycházející z praktických potřeb úřadování v městské kanceláři v daném období. Kniha totiž sloužila jako pomůcka pro vedení agendy nejen právní a správní, ale i hospodářské, a také jako základ pro sledování sociálních vazeb uvnitř města. V dané souvislosti jsou to především záznamy týkající se finančních záležitostí či přesněji vzájemných pohledávek jednotlivých měšťanů, testamentární

a pozůstalostní praxe, poručnictví, záležitostí prodeje a převodu nemovitostí či pozemků. Vedle tohoto typu záznamů, týkajících se jednotlivých měšťanů, jsou v radní knize podchyceny i zápisy o řešení konfliktů mezi jednotlivými skupinami měšťanů – řemeslníků, kdy městská rada vydávala příslušná rozhodnutí. Svěbytnou skupinu záznamů pak představují fundace a dary kostelům, klášterům, špitálům a dalším církevním zařízením. Obdobně jako v části věnované písařům i v rámci obsahové analýzy rukopisu by bylo vhodné připojení tabulkového přehledu typologie zápisů z hlediska jejich obsahu, zvláště není-li zahrnut věcný rejstřík, nýbrž pouze rejstřík osobní a místní.

Největší část publikace zaujímá vlastní edice. Zatímco z hlediska paleografického snese ta nejpřísnější měřítko, pokud jde o vědecko-informační aparát, nelze se vyhnout určitému zklamání. Předně zcela chybí jakákoli úvodní ediční poznámka, informující o způsobu zpřístupnění radní knihy, nejen pokud jde o obecné zásady platné pro celou edici – její členění, užité ediční značky, způsob přepisu vsuvek, doplňků, textových korekcí, strukturování poznámkového aparátu, ale především o transkripční zásady. O těch si uživatel učiní rámcovou představu až po důkladném seznámení s vlastní edicí. Jak již bylo uvedeno výše, jednotlivé záznamy jsou v edici řazeny chronologicky. Každý zápis je uveden pořadovým číslem, v záhlaví je odkaz na příslušné folio v knize a dataci ve formě den – měsíc – rok, následuje záhlavní regist.

Text je transliterován s určitými úpravami oproti originálu. To, jaké úpravy v textu byly provedeny a v jakém rozsahu, lze do určité míry vyčíst na základě komparace přepisu s několika málo ilustrativními ukázkami připojenými v úvodní textové části. Je zřejmé, že editor doplnil interpunkci s ohledem na přehlednost a snazší porozumění textu. Rovněž je patrné, že byly provedeny úpravy psaní majuskul, dále bylo upraveno psaní číslovek u peněžních jednotek. Zatímco zde je evidentní, že všechny římské číslice byly nahrazeny arabskými, u psaní majuskul nelze prakticky stanovit, na základě jakého principu a do jaké míry byly upravovány (např. u některých substantiv s počáteční majuskulou je v edici uvedena minuskula a naopak). Zdá se však, že jména osob jsou v edici důsledně přepisována s majuskulou na začátku. Pokud jde o zkratky, jsou rozváděny bez jakéhokoli upozornění, respektive označení pomocí edičních

značek (v našem prostředí obvyklými hranatými závorkami). Zkratky pro měnové jednotky (florény, groše etc.) nejsou rozváděny. Poznámkový aparát, připojený samostatně za každým záznamem, odkazuje na marginální přípisky, škrty v textu (v našem prostředí vyznačovány lomenými závorkami) a některé písařské omyly (nejčastěji opakování slov). Jakkoli je zřejmé, že editor je nejen znalcem dobových reálií a zdatným paleografem, absenci exaktně formulované ediční poznámky (obvyklé součásti edic městských knih nejen v našem, ale i v německém prostředí) považují za zásadní nedostatek.

I přes uvedené výhrady představuje edice zásadní příspěvek k dějinám města a jeho obyvatel. Údaje týkající se zhruba dvou a půl tisíce osob zaznamenaných v knize umožňují sledovat jejich vzájemné vazby, jak rodinné, tak ty, jež byly utvářeny na profesním základě. Více než dvě stě lokalit, bezmála půl druhého sta ulic, církevních i světských objektů ve městě skýtají široké možnosti využití daného pramene.

Ivana Ebelová

Hana Jordánková – Ludmila Sulitková, PŘEDBĚLOHORSKÉ BRNO. HOSPODÁŘSKÝ POTENCIÁL MĚSTA A SOCIÁLNÍ SITUACE JEHO OBYVATEL, Archiv města Brna, Brno 2020, 358 stran.

Svou novou monografií nás (již tradiční) autorská dvojice Hana Jordánková a Ludmila Sulitková opět zve na návštěvu raně novověkého Brna. Kdo by si však myslel, že kniha *Předbělohorské Brno* je kompendiem dosavadního bádání obou autorek, a tedy že se bude jednat o shrnující pohled na tuto moravskou metropoli v 16. a 17. století, ten by se v mnoha ohledech mýlil. Stejně důležitý jako titul samotný je i podtitul publikace, a sice *Hospodářský potenciál města a sociální situace jeho obyvatel*. Ten totiž prozrazuje, na jaký segment urbánních dějin se autorky zaměřily tentokrát. Do zorného pole jejich pozornosti se dostaly hospodářské dějiny Brna, jež (stejně jako v případě většiny českých a moravských měst) jsou problematikou dosud nepracovanou. Přirozeně lze namítnout, že hospodářským a sociálním

dějinám českých a moravských měst ve středověku a raném novověku jsou věnovány stovky nejrůznějších studií i publikací. Připomeňme jen velký počet prací věnovaných dějinám cechů jednotlivých měst a městeček nebo publikace věnované jejich obchodu. Ano, tyto práce přináší fundamentální poznatky o hospodářském charakteru a tržních podmínkách mnoha lokalit, zaměřují se však pouze na určitý výsek celkového obrazu. Obdobně je tomu i v případě příspěvků k hospodaření měst. Prací, jejichž autoři by toto téma zpracovali v jeho celistvosti, je tak bohužel i nadále poskrovnu. Prezentovaná kniha proto zaplňuje velice důležitou mezeru tuzemské urbánní historiografie a je v mnoha ohledech návodem na zpracování této problematiky pro další města, v Čechách i na Moravě, případně ve Slezsku.

Jak už jsem předestřel, příspěvků k hospodářským dějinám českých a moravských měst je skutečně velké množství. Přehled těch nejvýznamnějších, jak po stránce obsahové, tak i po stránce metodické, přináší autorky v rozsáhlé úvodní kapitole. Byla by urážka obou autorek, kdybych tu vyzdvihoval skutečnost, že vedle tuzemského bádání je přehled obohacen také o výčet zahraničních prací. To je standard, kterým je tento autorský tandem proslulý a jenž tvoří nedílnou součást všech jeho příspěvků. Proto bych zde chtěl ocenit jinou věc. Ačkoliv těžištěm tohoto výčtu jsou práce zaměřené na moravská města, ty mají pro vedený výzkum přirozeně největší relevanci, nechybí zde ani velké množství prací o českých městech.

Samotný text knihy tvoří tři části, které podle mého názoru vhodným způsobem dělí meritum výzkumu do logických celků. Prvním z nich je popis města a jeho přilehlého okolí, tím jsou myšlena zejména předměstí a přírodní podmínky, v nichž se Brno nachází. Tato část, jakkoliv banální se může zdát, mi přijde velice důležitá, leč v mnoha pracích bohužel často opomíjená. Autorky podávají systematický popis říčních toků, pramenně doložených mlýnů, topografie města a městských trhů. To všechno jsou sice informace, které lze pro Brno snadno dohledat, je však zásadní a zároveň nesmírně cenné tyto „obecně známé“ poznatky nejen zopakovat, ale i zpřesnit a svým způsobem „aktualizovat“ pro dobu, o níž se pojednává.

Přirozeně se neubráním teď, ale ani na dalších místech této recenze komparaci s pražskými městy. Všichni „víme“, kde byly v pražských

městech soustavy mlýnů, případně víme, v jakých pracích tyto informace dohledat. Jak přesně ale vypadala situace v konkrétních obdobích vývoje těchto soustav, kolik z těchto mlýnů bylo např. v 16. století využíváno i k provozování dalších profesí (brusičství či jiná kovodělná výroba) a které mlýny mimo hradby města na přilehlých tocích rovněž zásobovaly pražské obyvatelstvo moukou, o tom už máme představu pouze mlhavou. K takovému výzkumu by samozřejmě bylo třeba projít velké množství pramenů, a přitom se stále jedná „jen“ o nastínění základních východisek hospodářské situace lokality. Vráťm-li se k prezentované publikaci, autorky ukazují důležitost této pasáže a zároveň její proveditelnost, a to i v případě velkých měst. Jejich proslulý pramenný výzkum brněnských městských knih předbělohorského období jim navíc umožnil tuto hospodářskou mapu Brna a přilehlého okolí vykreslit do nejmenších detailů.

V rámci této první části jsou „definováni“ (vedle města a jeho okolí) i další aktéři výzkumu, a sice měšťané. Zde obě autorky zúročily ve větší míře své dřívější práce, na které se ostatně hojně odkazují. Na základě počtu domů dovozují celkový počet obyvatel předbělohorského Brna i s předměstími, přičemž tyto údaje doplňuje i rozbor národnostní skladby obyvatelstva. V této části mi poněkud scházejí základní údaje o vývoji náboženských poměrů, byť je tato problematika dostatečně zpracovaná a autorky ji v textu lehce zmiňují. V každém případě by čtenář uvítal trochu větší vhléd do dobové reality, neboť i vyznání jednotlivých měšťanů (jak bude ukázáno dále) významně ovlivňovalo městské hospodářství, konkrétně výkon některých profesí. Výklad o jednotlivých skupinách městského obyvatelstva, který první část knihy uzavírá, je brilantní a je na něm vidět, že je to jedno ze stěžejních témat dlouhodobého výzkumu této autorské dvojice.

Druhá tematická část knihy je věnována možnostem obživy obyvatel Brna a jeho předměstí. Po krátkém úvodu o profesní struktuře tvoří gros této části výklad o cechovních organizacích a obchodu. S ohledem na dřívější práce autorek, které se těmto tématům věnují podrobně, nezabíhá výklad do přílišných podrobností a není tak zatížen výčtem velkého množství dat k jednotlivým cechům. O ceších je pojednáno přehledově, což je ku prospěchu věci. Opět bych

zde však ocenil více prostoru pro náboženskou otázku, neboť autorky čtenáře navnadí zmínkou o ceších, které se otevřeně hlásily k brněnské luteránské obci. Navíc se nemělo jednat o ojedinělý jev, nýbrž o běžnou součást předbělohorské praxe. Inklinaci cechovních organizací k utrakvistu (popřípadě k dalším nekatolickým církvím) přirozeně známe i z jiných měst (např. pražských). Na základě dokladů dokonce víme, že přijímání pod obojí bylo v pražských městech podmínkou vstupu mezi mistry některých profesí, čímž se možnost vykonávat dané profese po určitou dobu pro katolíky uzavřela. Na přelomu 16. a 17. století byly však tyto restriktce mírněny, a ještě před rokem 1620 byl vyvíjen značný tlak na to, aby do cechů mohly vstupovat i osoby katolického vyznání. Lze podobné procesy sledovat i v Brně u těchto „luteránských“ cechů? Dalším zajímavým aspektem je rovněž vztah cechů k židovským řemeslníkům. Situace v Brně patrně nebyla tak palčivá jako v případě neustálé konfrontace obyvatel pražského židovského města a staroměstských mistrů, nicméně objevovaly se zákazy prodeje židovských výrobků i ve statutách brněnských cechů? Tyto otázky nejsou myšleny ani tak jako výtka vůči prezentované knize, spíše zde naznačuji další možný směr bádání, který je o to důležitější právě v předbělohorském období. Odpovědi na položené otázky přitom mohou být banální, anebo prameny jejich zodpovězení ani neumožňují. V každém případě bych uvítal trochu více pozornosti věnované této problematice.

Na část věnovanou cechům navazuje výklad o obchodu, a to jak v rámci Moravy, tak i přes hranice markrabství. Významným pramenem pro tuto problematiku jsou tzv. mýtní rejstříky, které se v případě Brna dochovaly v devíti na sebe navazujících sešitech z období od roku 1546 až do druhé poloviny 17. století. Edice jednoho z nich – mýtního rejstříku z roku 1546 – tvoří i jednu z příloh publikace.

Od obecných poznatků o vývoji cechovních organizací a obchodu se výklad postupně dostává ke mzdám. Čtenář si může udělat představu o tom, jaké byly výdělky v jednotlivých skupinách městského obyvatelstva – od řemeslnického tovaryše přes mistra až po městské zaměstnance. Tyto údaje, jakkoliv jsou cenné samy o sobě, by nebyly tolik vypovídající, kdyby nebyly dány do širších dějinných souvislostí. Proto velice oceňuji pasáž věnovanou peněžním jednotkám používaným v Brně v průběhu sledovaného období a vzájemnému

poměru mezi nimi a rovněž obsáhlý výklad zabývající se cenami různých komodit, jež si měšťan mohl za svůj výdělek pořídit. Tento vzájemný poměr *ceny versus mzdy*, jak je kapitola přiléhavě nazvaná, je ještě doplněn o popis trhu s nemovitostmi. Důležitý je zejména poznatek, že ačkoliv i v Brně lze sledovat zvyšování cen, a to zejména vikuálíí a řemeslnických výrobků, nedošlo zde k vydávání drahotních řádů, jako tomu bylo ve stejné době v Čechách.

Popis trhu s nemovitostmi v předbělohorském Brně a nástin různých strategií měšťanů při nákupu či prodeji domu slouží autorům jako oslí můstek k výkladu o sociálním postavení městského obyvatelstva. K tomu byly vedle berních pramenů a zápisů o trzích v tzv. rychtářských knihách využity zejména testaments jednotlivých měšťanů. V této části knihy jsou ve větší míře představeni již konkrétní měšťané, kteří většinou patřili k městským elitám. Nacházíme mezi nimi nejen majetné obchodníky, ale rovněž přední městské úředníky. Velmi zajímavou pasáž tvoří výklad o ženských testátorkách a zemědělcích z brněnského předměstí. S osudy konkrétních měšťanů čtenáře seznamuje rovněž kapitola věnovaná deseti předbělohorským epitafům – jejich objednavatele máme možnost poznat blíže nejen prostřednictvím jejich životopisných údajů, ale rovněž z reprodukcí jejich portrétů (všech šesti dochovaných epitafních obrazů).

Závěrečná, třetí část knihy pojednává o hospodaření města jako celku. Pozornost je zde věnována zejména venkovským statkům v majetku Brna, které se v průběhu 16. století transformovaly v rozsáhlé kuřimské panství ve správě města. Tento městský velkostatek spravoval hejtman vybíraný zpravidla z okruhu brněnských radních. Třebaže význam tohoto panství nelze přeceňovat (výnosy z něj tvořily jen cca 10 % všech městských důchodů), tvoří i tato kapitola významnou složku v hospodářské strategii raně novověkého Brna. Základ dalšího výkladu o příjmech a výdajích města představuje důkladný rozbor účetních knih. Tato část představuje vedle samotného přínosu k poznání hospodářství města také velice cenný příspěvek k dějinám správy, neboť důkladně popisuje poměrně složitý systém správy městských financí. I když byl tento systém značně specifický, věřím, že se jedná o cenný materiál ke komparaci se situací v dalších moravských (a snad i některých českých) městech. Na tyto

kapitoly spíše teoretického charakteru navazuje výklad o hospodaření Brna v jednotlivých etapách sledovaného období. Autorky v něm nastínily poutavý příběh, který začíná u prosperujícího města s vyrovnanými příjmy a výdaji a končí u nevratného zadlužení této moravské metropole v počátečních dekadách 17. století.

Přečtení nové monografie Hany Jordánkové a Ludmily Sulitkové mne pohnulo k zamyšlení, zda by bylo možné obdobným způsobem zpracovat hospodářské dějiny pražských měst a proč už se někdo o něco takového nepokusil. Jak už bylo řečeno v úvodu této recenze, studií, knih a dalších příspěvků k hospodářským dějinám pražského souměstí lze nalézt velké množství. Problém je v určité roztříštěnosti a nesystematičnosti jednotlivých výzkumných projektů. Jejich autoři se buď zaměřili pouze na jeden fragment městského hospodářství, nebo zpracovali i více fragmentů této mozaiky, ale pro různá období. Je neod diskutovatelné, že syntéze by musel předcházet důsledný pramenný výzkum, který je v případě pražských měst asi těžko realizovatelný. Na druhou stranu by se potenciální badatel mohl opřít o již zmíněné střípkovité práce dosavadních urbánních historiků. Ostatně řada pramenů, které ke své práci využily autorky v případě Brna, byla již zpracována, a tak lze na těchto dílčích analýzách stavět další výzkum.

Dalším inspirativním prvkem předkládané práce je jeho poměrně úzké časové vymezení, které umožňuje zpracovat zvolené téma v jeho komplexnosti. Protože komplexnost je zcela zásadním požadavkem pro podobný výzkum pražských nebo kterýchkoliv jiných českých či moravských měst. Doufejme proto, že tato velice poctivě odvedená práce (vedle textu samotného bych velmi rád ocenil i výběr doprovodných vyobrazení i celkové grafické zpracování knihy) nezůstane na dlouho osamocena. Snad i další urbánní a regionální badatelé přijmou tuto „hozenou rukavici“ a lze se tak těšit na další předbělohorská města, a jednou snad i na *předbělohorskou Prahu*. Autorská dvojice Jordánková–Sulitková nám svou prací ukázala, že takový výzkum je proveditelný i v případě větších a významných měst, a navíc nám k tomu dala i velice inspirativní návod.

Jiří Smrž

**Josef Kadeřábek, NEROVNÝ BOJ O VÍRU. PÁNI
Z MARTINIC A REKATOLIZACE MĚSTA SLANÝ
(1600–1665), Nakladatelství Karolinum, Praha 2018,
286 stran.**

Josef Kadeřábek završil své mnohaleté studium historie města Slaný v období první poloviny 17. století monografií, která se soustřeďuje na linii náboženského vývoje ve složité předbělohorské i pobělohorské etapě a na jeho reflexi v první řadě v privátní i kolektivní identitě městské komunity. Základní cézurou tohoto vývoje je sice dle očekávání bělohorská porážka českého stavovského povstání, ale současně také následující, pro město minimálně stejně zásadní ztráta statutu královského města a jeho „propad“ do poddanského postavení. Pro Slaný moment fatální tím více, že novým pánem města, v době předbělohorské dominantně protestantského, se stal jeden z nejvýznamnějších představitelů rekatolizační politiky Jaroslav Bořita z Martinic. Tento „správný“ vývoj tvoří základní rámec práce, v níž autor sleduje vývoj města a ve městě jako střet dvou základních konfesijních okruhů, jejichž představitele definuje na jedné straně jako většinu slánské měšťanské společnosti a na straně druhé jako nového pána města i jeho nástupce spolu s celým úředním aparátem. Z hlediska metodologického zkoumá oba tyto konfesijní okruhy jako dva oddělené světy s vlastním hodnotovým systémem, který se manifestoval v jejich kolektivní identitě a byl významně definován právě konfesijní příslušností. Komunikace obou „okruhů“ pak měla přinášet zásadní konfliktní potenciál a i s ohledem na tuto premisu prezentuje Kadeřábek jako základní problém, který zamýšlel sledovat, proces přijímání katolické víry městským, respektive měšťanským obyvatelstvem původně protestantského města. To vše s oporou v rešerších opravdu rozsáhlé archivní materie městské, zemské i zeměpanské úřední provenience, ale i písemností privátního charakteru.

V úvodu monografie se autor věnuje problematice metodologie, z níž vycházely české a střeoevropské výzkumy raně novověkého náboženského vývoje, které od osmdesátých let minulého století

reflektují zejména koncept konfesionalizace.¹ Kadeřábek podává nástin vývoje názorů na jeho využití v zahraniční i domácí literatuře a bez jednoznačného vlastního kritického rozboru paradigmatu zakončuje uvedený výklad konstatováním, že se ve výkladu přidrží „tradičních“ pojmů „protireformace“ – termínu, který použil v souvislosti s „postupem proti nekatolickým vyznáním“ – a „rekatolizace“, termínu využitého pro popis činnosti zaměřené na „úplné přijetí katolického souboru hodnot, jeho prohlubování a zniternění“ (s. 39). Zejména v souvislosti s druhým ze dvou uvedených výrazů a s jeho pojetím překvapí odmítání pojmu katolická reforma v souvislosti s potridentským vývojem a katolickou obnovou, která v obecné rovině zahrnuje i výše uvedené aktivity.

Aktéry své publikace Kadeřábek představuje především právě na základě jejich hodnotového systému, v jehož rámci pro identifikaci měšťanů královského města sehrávala konfese vedle příslušnosti k městské obci, eventuálně vedle stavovské příslušnosti podstatnou roli. Konstatuje, že v případě předbělohorských slánských měšťanů, kteří se patrně většinou hlásili k utrakvistu, šlo často o identifikaci založenou spíše na tradici a formálních znacích věroučné praxe. Pro uchování této tradice měly sehrávat dominantní roli měšťanské elity spojené s výkonem funkce radních, která měla být ve Slaném na rozdíl např. od situace v předbělohorských městech pražských vnímána jako prestižní funkce. Už popis konfliktů v městském prostředí dokládá pracovní metodu autora, který výsledky svých pramenných rešerší představuje na jednotlivých příkladech, jež jsou předloženy jako typové. Nicméně bez zachycení dalších dokladů, alespoň v souhrnné formě, mohou závěry předkládané autorem na základě uvedených jednotlivých izolovaných příkladů budit pochybnosti. Jako příklad může posloužit kapitola věnovaná konfliktům s konfesioním pozadím uvnitř měšťanské obce v době předbělohorské, která představuje tuto komunitu jako společnost naplněnou neustále se přiostrhujícími náboženskými spory. Předbělohorská česká města jako prostředí masivně eskalujících náboženských konfliktů prezentoval

1 Srovnej shrnutí tématu OLGA FEJTOVÁ, *Německá diskuse ke konfesionalizaci v evropském kontextu*, Český časopis historický 109, 2011, s. 739–785.

ve svém díle už Zikmund Winter, ale podrobnější pohled na dochovanou soudní agendu např. pro města pražská tuto skutečnost nepotvrzuje. Situace ve Slaném samozřejmě mohla odpovídat Wintrově tezi, ale pak by bylo třeba doložit ji nikoliv pouze jednotlivou zmínkou, či – jak autor činí na řadě dalších míst – komparací a příklady z jiných českých měst.

Uvedená připomínka metody práce, či spíše způsobu prezentace výsledků bádání do jisté míry souvisí i s otázkou, proč autor více nezohlednil závěry rozsáhlého prosopografického výzkumu Romany Kmochové z roku 2015,² v jehož rámci se podařilo mimo jiné rekonstruovat slánskou městskou správu pro stejné období, které sledoval i Kadeřábek. Kmochová ve své diplomové práci, prioritně zaměřené na život ve městě v době třicetileté války, přinesla řadu cenných dat, která mohla jeho výzkumy významně doplnit, nebo být východiskem odborné diskuse. Dle výsledků její kritiky pramenů např. došlo ve Slaném mezi měšťany k zásadní změně akceptace katolické víry až v šedesátých letech 17. století, do té doby mělo jít v řadě ohledů o výsledek rekatolizace pouze vnější – formální.³ Kadeřábkovy závěry však naznačují, že podstatná změna hodnotového systému měšťanů měla proběhnout dříve (viz s. 190, 205, 213, 241, 244). Podobných námětů k diskusi, na něž mohla recenzovaná monografie reagovat, by se našlo mnohem více, mimo jiné i proto, že Kmochová se na rozdíl od Kadeřábka staví do jisté míry kriticky ke konceptům historiografické metodologie a jejich aplikaci, v prvé řadě k využití komparačních postupů (s. 22–23), které jako východisko aplikuje řada historiografických regionálních sond, včetně Kadeřábkovy monografie.

Jistě by se dala připojit i řada dalších dílčích připomínek k jednotlivým kapitolám knihy. Např. rozsáhlé pasáže věnované pobělohorské měšťanské emigraci by bylo třeba zasadit do kontextu zeměpanské rekatolizační politiky, hlavně s ohledem na oficiální status osob, které se od roku 1627 ocitly v emigraci na základě oficiálně

2 ROMANA KMOCHOVÁ, „*I přišli k nám tito soldáti... Město Slaný za třicetileté války optikou pramenů městské kanceláře*“, Diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2015.

3 Tamtéž, s. 373.

deklarovaného práva na emigraci (*ius emigrandi*). Používání termínů „exulant“ a „emigrant“ tak jistě nebylo jen otázkou sémantického posunu v důsledku úspěšné rekatolizační politiky v jednom poddanském městě, jak naznačuje text publikace (s. 145–146). Problematická je také interpretace obrany města před švédskými vojsky jako příklad loajality již katolických měšťanů k vrchnosti (s. 204), bez zohlednění role prosté negativní zkušenosti měšťanů s důsledky pobytu jakéhokoliv vojska v prostoru měst. Stejně diskutabilní je i zjednodušující vysvětlení, že mimořádná rezistence žen (měšťanek) vůči rekatolizačnímu tlaku představuje důsledek skutečnosti, že „k ženám obecně přistupovali nositelé protireformace s větší shovívavostí“ (s. 223). Jaroslava Mendelová už v devadesátých letech minulého století doložila, že v případě žen z tohoto prostředí je nutno počítat s jejich konfesijní individualitou, jejímž důsledkem bylo – a to nikoliv výjimečně – aktivní samostatné jednání, k němuž rekatolizační politika v městském prostředí rozhodně nepřistupovala s větší mírou tolerance.⁴ Navzdory uvedeným skutečnostem však Kadeřábkova monografie zejména v pasážích, které se věnují samotnému pobělohorskému vývoji města, nepochybně přináší komplexní pohled na postup rekatolizace ve městě s oporou a reflexí širokého spektra aktuálních metodologických přístupů ke zkoumanému tématu. Přibližuje uplatňované metody rekatolizace provázané s disciplinací městské společnosti ze strany nové katolické vrchnosti, roli církve v tomto procesu, způsob obrany měšťanů i jejich radniční reprezentace proti rekatolizačnímu tlaku, problematiku emigrace nekatolických obyvatel a její proměnlivé vnímání v městské společnosti, důsledky rekatolizační politiky v transformaci sociální i ekonomické struktury města a v konečném důsledku změny individuální i kolektivní konfesijní identity obyvatel – to vše v prostoru města, které se stalo součástí šlechtického panství a které je dle záměru autora představeno jako prostor konfliktní, v němž se střetávají dva konfesijní hodnotové systémy.

Olga Fejtová

4 JAROSLAVA MENDELOVÁ, *Novoměstské měštky a protireformace*, Documenta Pragensia 13, 1996, s. 145–151, zde s. 149–151.

Jaroslav Šůla – Ondřej Tikovský, VE MĚSTĚ A NA ZÁMKU. DOBRUŠTÍ MĚŠŤANÉ KONTRA OPOČENSKÁ VRCHNOST ZA TŘICETILETÉ VÁLKY, Univerzita Hradec Králové – Veduta, Hradec Králové – České Budějovice 2019, 416 stran.

Společná monografie zástupců dvou různých generací východočeské historiografie představuje svébytně pojatou kombinaci syntetického pojednání o dějinách urbánní lokality a její vrchnosti v turbulentním období třicetileté války, biografický slovník protagonistů místního dění té doby a výběrovou edici nejdůležitějších, resp. nejtypičtějších archiválií. Již v úvodních odstavcích autoři čtenářům rámcově představují zásadní pramen, z něhož vycházejí – radní manuály, dochované pro město Dobrušku s jistými mezerami pro druhou polovinu let dvacátých, počátek třicátých a skoro celá čtyřicátá léta 17. století. Jedná se přitom o typ úřední knihy odpovídající svou povahou hlavně menším urbánním lokalitám: zatímco ve větších městech obsahovaly radní manuály primárně záznamy (protokoly) ze zasedání městské rady, v menších městech či městečkách se obvykle jednalo o úřední knihy smíšené povahy, kdy uvedený typ záznamů doplňovala širší paleta zápisů, pro které byly ve větších městech vedeny samostatné, specializované knihy. Dobrušské radní manuály tak „propojují zejména funkci kopiáře městské korespondence, pamětní knihy, v poměrně omezené míře a stručné podobě radního protokolu a účetních knih, objevují se též příležitostné překryvy se smolnými knihami“ (s. 8). Autoři píší také o „právních manuálech“ (s. 8, 36 a jinde), což je místní dobové označení pro tento typ knih, ale vzhledem k jejich obsahu a obecně zavedené diplomatické terminologii je v současnosti nepochybně přesnější označení radní manuály.

Úvodní část výkladu podává v podstatě přehledné starší dějiny města, jejichž osu představují jednak osobnosti majitelů panství, jednak správní a hospodářský vývoj až do konce 15. století, kdy se Dobruška dostává do rukou Trčků z Lípy. Tam, kde je to nutné, je kriticky komentována dosavadní literatura v sevrěných exkurzech, např. v otázce datace vzniku tkalcovského cechu, která hraje vzhledem k významné roli textilních řemesel v rámci regionu zásadní

úlohu (s. 18). Cechovním záležitostí je v knize obecně věnována značná pozornost, přičemž autoři mohli čerpat z řady starších studií J. Šůly. Dějiny Dobrušky v předbělohorském období jsou vylíčeny podrobněji, včetně hospodářského vývoje, proměn orgánů městské samosprávy, otázek městské kultury a vzdělanosti, ale také stavebního rozvoje následujícího po ničujícím požáru ze srpna 1565 a vnímaného jako jeden z vnějších projevů předbělohorské prosperity. S pobělohorskými desetiletími kontrastuje relativně vstřícný postoj vrchnosti vůči potřebám městské obce, vyjádřený navenek také vydáním privilegií na vaření piva a šenk vína, resp. kořalky (1582, 1616), bohoslužebného řádu (1616) a pomocí při získání nových privilegií na trhy od panovníka (1608, 1616). Rozpaky u mě během čtyřby budilo jen opakované užití termínu „patriciát“ a „patriciové“ (s. 25, 42, 57, 71), které k dané době a typu lokality vůbec nepřísluší.¹

Podkapitola zachycující osudy města za třicetileté války vzhledem k nedostatku pramenů takřka úplně pomíjí dobu stavovského povstání a věnuje se o trochu podrobněji až následujícím jevům, společným většině českých měst první poloviny dvacátých let – dosud nebyvalému finančnímu zatížení spojenému s opakovanou přítomností císařských jednotek a odchodem části obyvatelstva, souvisejícím i s následujícími počátky rekatolizace. Od roku 1625 je pak situace ve městě díky dochovaným radním manuálům sledována podrobně, pravidelnými událostmi, jako jsou obnovy správních orgánů města a cechů, počínaje a mimořádnými záležitostmi, jako byl i na svou dobu kuriózní pokus využít služby jasnovidce při pátrání po penězích ukradených z radnice (s. 43, 234–235), konče. Zatímco některé další jevy v případě Dobrušky sledovatelné – v první řadě omezování práva várečného a dalších privilegií doprovázené přímusem k výkupu některých potravin ze strany vrchnosti – jsou pro česká vrchnostenská města pojednáváné doby opět typické, místním specifíkem je rozsáhlá vzpoura proti rekatolizačnímu tlaku

¹ Jedná se o termín vhodný primárně pro prostředí velkých říšských měst, jehož užití je i pro středověká česká města, natož pro menší raně novověké město velmi ošidné. Starší diskuse shrnuje přehledně MARTIN NODL, *Elity v českých a moravských pozdně středověkých městech jako badatelský a interpretační problém*, Documenta Pragensia 22, 2004, s. 23–49.

na počátku roku 1628, jíž se zúčastnila i radikálnější část dobrušské městské obce a přes dvě desítky sousedů v souvisejících násilnostech přišly o život. Pokuta ve výši 10 000 kop grošů českých uvalená na obec trčkovskou vrchností a rozložená na splátky do pěti let ovšem naprosto přesahovala reálné možnosti obce a i přes tvrdý postoj Marie Magdaleny Trčkové z Lobkovic musela být podstatně snížena (s. 71–73).

Další vlnu násilností zažili Dobrušští ve čtyřicátých letech, kdy se ve městě i v jeho okolí opakovaně objevovala švédská vojska. Jak se zdá vyplývat z dochovaných radních manuálů pro léta 1640–1648, na rozdíl od některých měst a městeček například ve středních Čechách v Dobrušce nedošlo k dlouhodobému přerušení činnosti ústředních orgánů městské správy. Hospodářská situace byla ovšem po roce 1646 natolik špatná, že už nezbyly prostředky ani na dosud vždy prokazovaný základní akt křesťanského milosrdenství: alespoň symbolické částky pro pohořelé (s. 95). Z textu, jehož tok sleduje převážně chronologickou linku, může čtenář získat celkem plastickou představu o každodennosti podhorského města, jeho sociálně-ekonomické struktury – poměrně zarážející je převaha ševcovského cechu nad textilními řemesly (s. 69–71, 97) – i utužování vazeb k vrchnosti, zvláště když po Valdštejnově pádu získal opočenské panství Rudolf Colloredo z Wallsee.

Právě rodům, s nimiž byla Dobruška před třicetiletou válkou a v jejím průběhu spojená, je věnován samostatný oddíl. Už před stavovským povstáním to byli Trčkové, vlastníci od počátku 16. století panství s několika desítkami měst v severovýchodních Čechách, ale nejen tam. Pasáže věnované Trčkům v líčení vzestupu tohoto rodu zahrnují i přehled jejich pražského majetku, tvořeného tzv. Saským domem (v letech 1580–1588), domem na Staroměstském náměstí (dnes palác Goltz-Kinských), palácem na Hradčanech (dnešní Trauttmannsdorfský palác) a od dvacátých let 17. století domem na Pohořelci (dnes Trčkovský palác). Nedlouho předtím se nejvýznamnější z trčkovských malostranských objektů stal „předmětem prozíravé investice Marie Magdaleny Trčkové do vztahů s Albrechtem z Valdštejna“, který po získání obrovského areálu nechal vystavět proslulý komplex, jehož součástí se stal i původní palác Trčků nedaleko kostela sv. Tomáše (s. 122–124). Marie Magdalena Trčková

z Lobkovic, jejíž pobělohorské transakce týkající se i Prahy jsou v textu přehledně shrnuty (s. 144–145), byla v pozoruhodném a vzájemně se doplňujícím páru s Janem Rudolfem Trčkou z Lípy nepochybně tou dominantnější částí, Dobruška byla však vázána na jejího manžela. A nejen Dobruška, také panství Kounice (dnes okr. Nymburk) ve vzdálenosti dojezdu od Prahy, představující bezprostřední venkovské zázemí pro pražské aktivity Trčků a samozřejmě také dějiště proslulé „kounické schůzky“, která odehrála významnou roli ve valdštejském spiknutí (s. 129).

Spojení s Albrechtem z Valdštejna bylo pro Trčky osudné, a to při jeho vzestupu i pádu. Po rychle po sobě jdoucích úmrtích posledních tří mužských příslušníků rodu a konfiskaci jejich majetku přešlo opočenské panství na jednoho z císařských generálů, příslušníka původně furlánské šlechtické rodiny, která v té době díky dřívějším úzkým vazbám na dvůr Rudolfa II. již v Čechách částečně zdomácněla. Rudolf Collaredo bojoval se střídavými úspěchy v habsburském táboře po celou dobu třicetileté války. Na počátku byla účast ve válce proti Benátkám v roce 1617, na konce vedení hrdinné obrany Prahy proti Švédům v roce 1648, které jej pozvedlo mezi nejvýznamnější příslušníky zemské šlechty. Autoři stejně jako u Trčků tematizují také jeho další vazby na Prahu. V případě tohoto bezdětného vojáka a duchovního přitom nezahrnovaly jenom jeho vlastní majetek na Malé Straně, ale také funkci velkopřevora maltézských rytířů (johanitů). Rudolf Collaredo byl vedle toho zakladatelem rodového fideikomisu a podobně jako Trčkové vlastnil rovněž statek v blízkosti Prahy – u něho se jednalo o ves Dolní Počernice (s. 178–179).

Po hlavních textových oddílech knihy věnovaných městu Dobrušce a jejím vrchnostem následuje biografický oddíl, zahrnující stručné biogramy jednak představitelů místní vrchnostenské správy, jednak obyvatel města napříč sociálními vrstvami. Na něj navazuje edice dokumentů (v rozsahu více než čtvrtiny knihy) zpřístupňující obsahově nejzajímavější a rovněž po diplomatické stránce různorodé záznamy především ze tří dochovaných radních manuálů (resp. „právních knih“). Právě dochování limituje rovnoměrné chronologické rozvrstvení dokumentů, protože ostatní dochované úřední knihy (knihy kšaftů, purkrechtní knihy, knihy svatebních smluv) oproti tomu obsahují tematicky jen velmi omezené spektrum písemností.

Velmi slabě je tak v edici pokryta první polovina dvacátých a druhá polovina třicátých let.

Monografie představuje důležitý počín pro lepší poznání pobělohorského vývoje v menších lokalitách urbánního typu. Má svůj nepochybně velmi dobře zacílený regionální rozměr, ale zároveň přináší obrovské množství zpracovaných údajů pro potenciální komparativní využití. Se jmenným a místním rejstříkem by bylo takové využití jistě snadnější, ale většině čtenářů asi jejich absence radost z četby příliš nezkalí. Naopak jistě ocení kvalitní grafické a redakční zpracování této záslužné a originálně pojaté knihy.

Marek Ďurčanský

Christina Schmitz, BUCHBESITZ UND BUCHBEWEGUNGEN IM MAINZ DER FRÜHEN NEUZEIT. EINE EXEMPLARISCHE STUDIE ZU AKADEMIKERBIBLIOTHEKEN AUS DEN JAHRZEHNTE UM 1600, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2020 (= *Buchwissenschaftliche Beiträge*, Bd. 100), 451 stran.

Ambiciózní disertační projekt Christiny Schmitz, absolventky mohučského institutu knihovědy na univerzitě Johanna Gutenberga, si navzdory titulu, který avizuje přiblížit téma knihoven intelektuálů, klade za cíl předložit čtenáři plastický obraz knižní kultury v Mohuči v období raného novověku. Východiska autorky silně ovlivnilo její „knihovnické“ školení, neboť její postupy se prioritně opírají o dochované tituly uchovávané dnes zejména v knihovnách s historickými knižními sbírkami na území zmíněného města. K rekonstrukci a analýze privátních a institucionálních knihoven formovaných v období raného novověku na teritoriu Mohuče přivedlo autorku téma její magisterské práce,¹ v níž se zaměřením na sociálně-historické aspekty

1 CHRISTINA SCHMITZ, *Die Bibliothek des Christoph Mötzing. Eine bildungs- und sozialgeschichtliche Studie zur frühen Neuzeit*, Magisterarbeit der Johannes Gutenberg-Universität Mainz, Mainz 2007.

rekonstruovala knihovnu mohučského učitele Christopha Mötzinga, která vznikala na přelomu 16./17. století a jejíž provenienční znaky umožnily analyzovat vedle obvyklé struktury čtenářských zájmů i způsob četby, estetické vnímání knih a zejména postupy při jejich získávání, včetně konkrétních finančních nákladů na vytváření knihovny. Podstatným výsledkem rozboru této sbírky s dochovanými údaji o provenienci bylo i rekonstruování „sítí“ předchozích i budoucích majitelů jednotlivých titulů, které prošly Mötzingovou knihovnou.

Provenienční znaky dochovaných reziduí raně novověkých mohučských knihoven představovaly základní východisko a nejvýznamnější zdroj informací pro disertační projekt Christiny Schmitz. Autorka ovšem v úvodu své práce nevyklučuje ani rešerše v dobových archivních materiálech, které charakterizuje jako sekundární prameny. Jedná se o katalogy institucionálních knihoven a v případě soukromých knižních sbírek hlavně o prameny pozůstalostních inventářů či testamentů nebo o písemnosti odkazující na vzdělání majitelů knihoven, případně umožňující odhalit jejich rodinné, profesní či další soukromé vazby. S odkazem na omezený výskyt zmíněných archiválií se ovšem autorka rozsáhlejší archivní rešerše k nalezeným majitelům soukromých knihoven v naprosté většině vzdala a proklamovaným základním postupem se pro ni stal detailní „archeologický“ (bucharchäologisch) výzkum dochovaných knih. Pozornost soustředila v první řadě na ty, které jsou dnes uloženy v městské knihovně v Mohuči v rámci tzv. vědecké knihovny uchovávací v historické části fondy mohučské univerzity, do nichž byly postupně zahrnuty i sbírky většiny mohučských klášterních knihoven. Bývalá univerzitní knihovna postupně převzala i řadu soukromých knižních sbírek, které se po smrti svých majitelů často stávaly součástí institucionálních, většinou zmíněných klášterních knihoven, mezi nimiž nejvýznamnější postavení zaujímal knihovna jezuitské koleje.

V úvodu publikace autorka nabízí velmi podrobný přehled o vývoji metodiky výzkumů historických knihoven s důrazem zejména na německé bádání posledních tří desetiletí. Zmiňuje především kulturněhistorické studie, ať už ve formě mikrohistorických analýz, či v intencích kulturní i sociální antropologie, opírající se zejména o výzkumy pozůstalostní agendy či dobových soupisů knihoven. V této souvislosti oceňuje v první řadě studie, které vznikaly na základě

souběžné analýzy dobových soupisů knihoven a jejich dochovaných exemplářů. V tomto případě se ale vždy jednalo výhradně o mimořádně rozsáhlé a kvalitní intelektuální sbírky, které obecně patřily a stále patří k nejlépe zpracovanému okruhu historických knižních sbírek. Jen takový přístup ovšem dle autorky postupuje od prosté evidence obsahu a rozsahu knihoven, kterou nabízejí dobové písemné prameny zachycující stav knižní sbírky „staticky ad hoc“, k otázce jejich aktivního vytváření a zejména využívání. S ohledem na uvedený typ výzkumů intelektuálních knihoven jsou pak připomenuta aktuálně aplikovaná paradigma (genderové výzkumy, kulturní transfer atd.), která nepochybně přinesla významnou inspiraci pro další rozvoj výzkumů raně novověkých knihoven. Autorka ovšem zdůrazňuje zejména tzv. kulturní obrat (cultural turn) a navazující materiální obrat (material turn), které v posledních letech posunuly výzkumy v oblasti knižní kultury k analýze knih jako „hmotných artefaktů“ v nejširších souvislostech, tj. k prezentaci knihoven jako součásti historie „interpretace světa“. Nikoliv tedy historie knihoven, ale samotné knihovny jako historie (Library as History) – koncept, který v posledním období zpropagoval zejména německý badatel Elmar Mittler – představují pro Christinu Schmitz základní východisko výzkumu. V její interpretaci to znamená dominantní soustředění na všestranný exemplářový rozbor dochovaných titulů z historických knihoven a analýzu souboru charakteristik zahrnovaných pod knihovnický termín provenience. Autorka na knihy vždy nahlíží v kontextu jejich existence v knihovních souborech s přihlédnutím ke způsobu, jakým čtenáři knihy získávali. Pozornost při tom věnuje zejména knihám, které do knihoven doputovaly jako dary, což zvláště v intelektuálních knihovnách nebyl zcela výjimečný způsob „pohybu“ knižních titulů.

Výsledná analýza pak přináší rozbor provenienčních znaků mohučských soukromých intelektuálních knižních sbírek z období raného novověku, v kontextu jejich dalšího „sekundárního“ života v knihovnách místních církevních institucí, o nichž se však čtenář dozví jen základní údaje bez bližšího rozboru jejich obsahu, a to navzdory okolnosti, že pro některé z nich jsou dochovány dobové katalogy. Rozbor provenience autorka využila zejména pro bližší analýzu způsobu získávání knih jak v prostředí jednotlivců, tak u mohučských knihoven církevních, resp. klášterních.

Závěry monografie však budí spíše rozpaky. Velkoryse rozvržená koncepce slibující nahlízet na knihy v kontextu konceptu kulturního a materiálního obratu ve výsledku jistě přináší řadu zajímavých údajů o vztahu raně novověkého intelektuálního prostředí ke knize či o pohybu knižních titulů mezi knihovnami intelektuálů a církevních institucí. Autorka ale současně zcela rezignovala na možnosti rekonstrukce zmíněných institucionálních knihoven a v mnoha ohledech i knižních sbírek jednotlivců – intelektuálů, kterými se zabývala. Do svého výzkumu navíc nezařadila nejpočetnější vrstvu mohučských čtenářů – měšťany, pokud se jejich knihovny zcela mimořádným rozsahem nezařadily mezi „intelektuálské sbírky“, ačkoliv i o jejich knižních kolekcích podávají dobové písemné prameny informace, byť nikoliv masivně. Obraz knižní kultury raně novověké Mohuče tak zůstává redukován na poměrně nepočetné intelektuální prostředí, jak avizuje titul knihy, a prezentaci pouze některých aspektů vztahu těchto čtenářů ke knize, byť proklamované ambice Christiny Schmitz byly rozhodně větší. Důvodem je nepochybně i rezignace autorky na „sekundární“, tedy archivní prameny, které sice zmiňuje, a dokonce oceňuje jejich vypovídací hodnotu u výzkumů jiných autorů, ovšem pouze v případě, že tyto prameny kombinovali s výzkumem dochovaných knihoven. Monografii věnovanou vlastnictví knih v intelektuálním prostředí a jejich oběhu v Mohuči kolem roku 1600 tak lze vnímat zejména jako inspirativní přehled aktuálních a inovativních konceptů výzkumu historických knižních sbírek a současně jako metodický návod široké aplikace bádání o provenienčních znacích tisků z raně novověkých knihoven. Její závěry pak doplňují, či v řadě ohledů spíše potvrzují stávající znalosti o kvalitě raně novověkých intelektuálních knihoven i vztahu této čtenářské vrstvy ke knize.

Olga Fejtová

TELČ A JEZUITÉ. ŘÁD A JEHO MECENÁŠI.
KATALOG VÝSTAVY, (edd.) Kateřina Bobková-
-Valentová – Petra Hnilicová, Historický ústav
Akademie věd ČR – Ústav teoretické a aplikované
mechaniky Akademie věd ČR – Národní památkový
ústav, Praha – Telč 2020, 439 stran.

KNIHOVNA JEZUITSKÉ KOLEJE V TELČI.
KATALOG VÝSTAVY, (edd.) Kateřina Bobková-
-Valentová – Jarmila Hlaváčková – Hedvika
Kuchařová, Historický ústav Akademie věd ČR –
Ústav teoretické a aplikované mechaniky Akademie
věd ČR – Národní památkový ústav, Praha – Telč 2020,
171 stran.

První ze dvou recenzovaných publikací je katalog stejnojmenné výstavy, která se konala od 10. června do 13. září 2020 v bývalé jezuitské koleji (dnes Univerzitním centru Masarykovy univerzity) v Telči. Výstava a doprovodná publikace byly jedním z výstupů pětiletého projektu, financovaného Ministerstvem kultury ČR z Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI II), na němž spolupracoval Historický ústav Akademie věd České republiky, Národní památkový ústav a Ústav teoretické a aplikované mechaniky Akademie věd České republiky. Snahou tohoto projektu bylo představit význam jezuitů v životě barokní Telče a přiblížit dosud nepříliš probádané období, v němž se toto město stalo střediskem kulturního a duchovního života regionu. Autorkami koncepce výstavy a editorkami katalogu jsou Kateřina Bobková-Valentová z Historického ústavu AV ČR a Petra Hnilicová z Národního památkového ústavu v Telči.

Odborné studie, které čtenáře seznamují s dějinami Tovaryšstva Ježíšova v Telči, uvádějí rozsáhlou heslovou část katalogu. 162 hesel představuje jednotlivé exponáty, které zdejší působení jezuitů dokládají: portréty, písemné dokumenty, liturgické předměty a textilie, dochované vybavení lékárny, devocionálie, plány a fotografie nemovitých památek a jejich mobiliáře. Provázanost obou částí je vyjádřena formou vnitřních odkazů.

Obě části jsou rozděleny do tří tematických celků. A) Jezuité v Telči; B) Dům třetí probace v Telči a jeho obyvatelé; C) Řád ve službě městu a jeho obyvatelům.

V prvním oddílu (A) představují Josef Hrdlička a Jiří M. Havlík dějiny probačního domu v Telči. Jezuité sem přišli na pozvání Františky Slavatové z Meggau, která se rozhodla podpořit založení domu třetí probace pro českou řádovou provincii. Pro umístění domu, který měl sloužit formaci mladých jezuitských kněží, nabízelo menší klidné město se zámeckou rezidencí a sídlem mecenášky vhodné podmínky. Okolnosti vzniku a vývoj koleje, jejíž funkci probační dům po zřízení gymnázia přijal, od poloviny 17. století až do roku 1773, kdy byl jezuitský řád rozpuštěn, je sledován v souvislosti s podporou vrchnosti i telčských měšťanů. Vedle zajištění stavby, výbavy a provozu koleje či kostela Nejsvětějšího Jména Ježíš umožnily dary a odkazy uskutečnit i další jezuitské projekty – seminář sv. Andělů, který sloužil výchově a ubytování dvanácti hudebně nadaných chlapců, gymnázium či například nadaci pro českého kazatele v řádovém kostele.

Další stati prvního tematického okruhu se zabývají architekturou koleje a sakrálních objektů v Telči a okolí, na jejichž duchovní správě se jezuité podíleli. Ondřej Hnilica zasazuje architektonické počiny jezuitů do kontextu dosavadního stavebního vývoje v Telči a objasňuje specifické „jezuitské“ pojetí stavební činnosti. Protože kolej se v původní podobě nezachovala a podrobná dobová stavební dokumentace schází, autor rekonstruuje její stavební dispozice na základě komparace s jinými studii tohoto stavebního typu, jež vycházejí ze způsobu života a potřeb řeholního společenství. Zachycuje jednotlivé etapy a finanční zajištění stavby komplexu koleje s řádovým kostelem, objektu semináře a gymnázia. Stavbu kostela sleduje od původních koncepcí a plánů až k rekonstruované historické podobě, představené vyobrazeným modelem. Anna Hamrlová a Adam Sekanina se v samostatné podkapitole věnují výzdobě a výbavě chrámových interiérů v Telči. Proměny kostelního mobiliáře autoři spojují zejména s obdobím po založení jezuitské koleje v druhé polovině 17. století, s modernizací o sto let později a s aktivitami mecenášů i uměleckých osobností. Dokládají mimo jiné i jezuitskou zvyklost, že k provedení výzdoby byli vedle věhlasných osobností zvaní také umělci místní a členové řádu. Případně také reflektují

proměny kultu, které se do výzdoby promítají, což by mohlo být zajímavé i jako samostatné téma. Petra Hnilicová se zabývá drobnou sakrální architekturou, která duchovně dotvářela barokní krajinu, a podílem jezuitů na jejím vzniku.

V poslední kapitole sledují Jarmila Hlaváčková, Hedvika Kuchařová a Kateřina Bobková-Valentová zapojení Tovaryšstva Ježíšova do „duchovní sítě ve městě a okolí“, zejména jeho vztah k řeholním komunitám, které v oblasti působily (novoríšským premonstrátům, brtnickým paulánům, františkánům z Dačic či Jemnice), s ohledem na osobitou spiritualitu těchto řádů, místní poměry a pastorační potřeby, a účast řeholníků na farní správě a jejím formování.

Třetí probaci jako zvláštní etapě jezuitské řeholní formace a tím, jak probíhala v řádovém domě v Telči, je věnován prostřední oddíl (B) katalogu. S řádovými instrukcemi ohledně terciátu a jejich vývojem i situací v české provincii, s životem v řádovém domě i postavami instruktorů nás seznamuje Petr Havlíček SJ ve spolupráci s Kateřinou Bobkovou-Valentovou a Jiřím M. Havlíkem. Grafy přináší srovnání počtu terciářů v jednotlivých domech české provincie v různých obdobích. Protože k posláni jezuitského řádu neodmyslitelně patří misijní činnost, tvořil „misijní experiment“ i důležitou součást třetí řádové formace. Jak probíhal a v kterých lokalitách telčští terciáni misijně působili, popisuje Michaela Ramešová se Štěpánem Valeckým na základě řádových pramenů, zejména výroční zpráv či zpráv misijních skupin.

O hospodářském zázemí, které zajišťovalo fungování řádového domu v Telči, vypovídá stať Jarmily Hlaváčkové. Mezi základní zdroje příjmů patřily výnosy z uloženého kapitálu či statků a z peněžních darů a odkazů. Dozvídáme se, odkud pocházelo základní jmění a jaká byla výše kapitálu, jaké příjmy i výdaje byly spojeny s provozem vlastních hospodářství, jaké investice umožňovaly, jaké byly roční rozpočty a účty koleje. Jejich přehled nabízejí tabulky a graf. K finančním prostředkům, které spravoval rektor koleje, patřily také příspěvky na zbožné účely. Představu o výši a účelu nadací a darů poskytuje například kniha účtů kostela Nejsvětějšího Jména Ježíš.

V závěrečné stati tohoto oddílu informuje Kateřina Bobková-Valentová o životě místní jezuitské komunity. Její složení a počet členů odpovídaly specifickému zaměření telčské koleje. Vedle kněží

v duchovní službě zde působili také magistři vyučující na gymnáziu, koadjutoři, tedy laičtí bratři pečující o dům i chrám, a duchovní, kteří zde procházeli třetí probací. Jednalo se tedy o komunitu s nízkým věkovým průměrem, která se z větší části často měnila. Údaje o proměnách početního stavu jsou zpracovány na základě personálních katalogů a představeny v přehledných grafech. Ukazují, jak byl dům řízen a spravován, a představují osoby, které v řídicích i služebných funkcích komunitě sloužily.

Stati třetího, posledního oddílu (C) se věnují přínosům Tovaryšstva pro město a okolí. Duchovní službou, v níž jezuité vystupovali jako kazatelé, konverzátoři, operáři a zpovědníci, se zabývá Jiří M. Havlík. Jezuitský důraz na kulturu náboženského života a pozornost, kterou věnovali provádění liturgie, dosvědčuje kvalita liturgických textilií a předmětů z chrámového vybavení. Nejen samotné artefakty a jejich původ, ale i jejich liturgickou funkci přibližují Hedvika Kuchařová, Anna Hamrlová a Andrea Husseiniová. Působivost náboženských slavností, poutí a procesí za účasti telčské veřejnosti byla umocněna různými uměleckými prostředky, dramatickými a hudebními produkcemi. K zajištění vysoké úrovně chrámové hudby měl sloužit jezuitský seminář, který poskytoval hudební průpravu nadaným chlapcům. Duchovními slavnostmi a hudebním provozem se zabývají Michaela Ramešová a Vladimír Maňas. Studie Vladimíra Maňase a Zdeňka Orlity pojednává o činnosti tří náboženských bratrstev, která v Telči působila pod jezuitským vedením. Historii a podoby mariánského kultu v Telči i způsoby, kterým Tovaryšstvo Ježíšovo tuto tradici rozvíjelo, sleduje Michaela Ramešová.

Další oblastí, v níž jezuité úspěšně naplňovali své poslání, bylo vzdělávání a výchova mládeže. V Telči došlo v souvislosti se založením hudebního semináře svatých Andělů k rozšíření funkce řádového domu o gymnázium. Vzniku a rozvoji těchto institucí je věnována jedna ze dvou následujících statí Kateřiny Bobkové-Valentové, která v úvodu představuje i řád a pedagogické principy jezuitského školství. Na ni pak navazuje samostatné pojednání o další aktivitě spojené se školním vzděláváním, jezuitském školském divadle. Přestože dochované prameny (synopse her, výroční zprávy, deníky rektorů pro léta 1736–1747) podle konstatování autorky konkrétnější představu o repertoáru či fungování divadla neumožňují, vypovídají

o účasti dětí na náboženských slavnostech a příležitostných akcích, zvláště výstupech pro členy slavatovského rodu i o námětech předváděných představení.

Péči jezuitů o tělesné i duchovní zdraví jsou věnovány závěrečné tři stati. Nejen vlastní koleji, ale i širší veřejnosti sloužila lékárna, která zároveň s místností pro nemocné, infirmářiemi, tvořila zdravotní zázemí koleje. Anna Hamrlová přibližuje její podobu, způsob i systém uchovávání léčiv na základě dochovaných artefaktů z vybavení kolejní apatyky a inventáře lékárny z roku 1774, který poskytuje soupis základních surovin i hotových medikamentů. O přístupu jezuitů ke zdravotní péči a náplni funkcí, které ji v rámci komunity zajišťovaly (zdravotní prefekt, infirmář a lékárník), pojednává stať Markéty Holubové, představující i životní osudy několika osobností, jež obvykle spojenou funkci lékárníka a infirmáře v telčské koleji vykonávaly. Duchovní pomocí a ochrannými prostředky zprostředkujícími Boží milost při léčení nemocí a ochraně zdraví, jež odrážely barokní chápání nemoci i pojetí zbožnosti a které věřícím v Telči poskytovala přítomnost místních jezuitů, se v poslední stati zabývají Markéta Holubová spolu s Kateřinou Bobkovou-Valentovou. Autorky vycházejí z výročních zpráv telčské koleje a provinčních análů, jež zachycují zázračnou pomoc jezuitských světců, i z dochovaných devocionálií.

Jedním z přínosů tohoto katalogu i celého projektu – neboť výstava a její katalog nejsou jediným jeho výstupem – je, že obrací pozornost k oblastem dosud málo probádaným. Interdisciplinární výzkum pak přibližuje nejen různé aspekty života uvnitř telčského řádového společenství, ale díky promyšlené koncepci můžeme sledovat i provázanost jezuitské komunity s okolím, s vrchností a obyvateli města. Jejich podpora působení a činnosti jezuitů, která přispívala k rozvoji a duchovnímu a kulturnímu obohacení města, umožňovala. Katalog je tedy zároveň cenným příspěvkem k poznání barokní Telče i jejích památek.

Současně s katalogem Telč a jezuité vyšel i katalog druhé výstavy spojené s tímto projektem pod názvem Knihovna telčské jezuitské koleje. Výstava se konala od 21. června do 4. října 2020 v prostorách premonstrátské kanonie v Nové Říši, kde se od roku 1776 nachází

nejen více než 600 knih ze zrušené koleje v Telči, ale také nábytek z jejího vybavení. Oba katalogy se doplňují a jsou propojeny vzájemnými odkazy. Autorky koncepce výstavy, Kateřina Bobková-Valentová a Hedvika Kuchařová, jsou spolu s Jarmilou Hlaváčkovou také editorkami a redaktorkami katalogu. I tento katalog je rozdělen na dvě části, textovou a heslovou, které na sebe odkazují.

Význam, jaký připisuje Tovaryšstvo Ježíšovo vzdělání a knihám, se projevil v pozornosti, kterou řádové předpisy věnují komunitním knihovnám a jejich správě. V první kapitole Kateřina Bobková-Valentová představuje směrnice týkající se zřízení knihovny a jejího vedení, složení a zaměření knihovního fondu, povinností knihovníka a výpůjčního řádu. V následující stati se Hedvika Kuchařová věnuje dějinám knihovny koleje a domu třetí probace v Telči. Zabývá se i problematikou finančního zajištění pomocí fundací, darů a odkazů. Rozšiřování fondu a jeho členění sleduje zejména na podkladě dochovaných katalogů. Kateřina Bobková-Valentová se dále zaměřuje na kritéria výběru knihovníků a na některé pozoruhodné postavy, zpravidla instruktory třetí probace, kterým bylo vedení telčské kolejní knihovny svěřeno a jejichž činnost v ní bylo možné vysledovat. (Seznam telčských knihovníků na s. 146 pak zahrnuje všechny knihovníky doložené výročními katalogy spolu s dalšími funkcemi, které v Telči zastávali.) Obě autorky pak průzkumem tematických skupin telčských katalogů v komparaci zvyklostí třídění v jiných kolejích rozkrývají obsahovou strukturu a vývoj knihovního fondu. Petr Havlíček SJ ve stati *Duchovní četba ve třetí formaci* objasňuje úlohu četby mezi ostatními složkami formace a její zaměření na duchovní rozvoj mladých jezuitských kněží. Srovnává řádové instrukce a doporučení ohledně duchovní literatury se skladbou telčské knihovny, zjišťuje, nakolik jim tato knihovna odpovídala a jaké tituly měli místní terciáři skutečně k dispozici. Na základě rukopisu konferencí Mathiase Sensta SJ zjišťuje vedle témat formačních přednášek také, kteří jezuitští autoři byli instruktory třetí probace preferováni.

Otázkami prostor a vybavení telčské knihovny se zabývá Ondřej Hnilica a Dominik Matus. Protože dobových dokladů pro budování knihovny je málo a budova koleje prošla přestavbami, které jednoznačnou představu o umístění knihovny znemožňují, zvažují

dvě hypotézy s přihlédnutím k stavebním úpravám koleje. Pokud jde o mobiliář knihovny, pokoušejí se na základě analýzy nábytku z premonstrátské klášterní knihovny v Nové Říši, pro kterou bylo vybavení telčské knihovny po zrušení koleje zakoupeno a adaptováno, rekonstruovat jeho podobu, určit jeho styl, dataci a autorství a interpretovat ikonografický význam jeho výzdoby, kterou tvoří vyřezávané hlavy na konzolách knihovnických skříní.

Závěrečná kapitola Hedviky Kuchařové se věnuje osudům knihovny po zrušení řádu a nastiňuje možnosti rekonstrukce fondu na základě identifikace svazků dochovaných především v knihovně Kanonie premonstrátů v Nové Říši, ve Vědecké knihovně v Olomouci, v Moravské zemské knihovně v Brně či dále dosud rozptýlených v různých regionálních muzeích, archivech a církevních institucích. Během projektu se podařilo identifikovat asi pětinu knih pocházejících z knihovny telčské koleje.

V heslové části jsou pod označením písmenem A představeny některé tisky, které z knihovny jezuitské koleje v Telči pocházejí, písmenem B jsou označeny představované archiválie, např. katalogy, nákresy knihovnických úprav, rukopisy či portrét premonstrátského opata Pelikána.

Značnou překážku při výzkumu jezuitských kolejních knihoven představuje rozptýlení knihovnických fondů po zrušení Tovaryšstva Ježíšova v roce 1773. O to vzácnější příležitost nabízí knihovna probačního řádového domu v Telči s několika dochovanými katalogy a poměrně velkou částí identifikovaného původního fondu. Shromážděné poznatky o jejích osudech, o obsahu a složení knihovnického fondu i jejím významu v řádové formaci jsou nejen cenným příspěvkem v rámci projektu Telč a jezuité, ale otevírají i možnost dalšího bádání.

Markéta Krejčová

**Lucie Rychnová, FRANTIŠEK JOSEF ŠLIK
A ČESKÁ BAROKNÍ KRAJINA. ŽIVOT
ŠLECHTICE NA VÝCHODOČESKÉM VENKOVĚ,
Scriptorium, Dolní Břežany 2020, 300 stran.**

Elegantně vypravená kniha s titulem odkazujícím na venkovský život šlechtice obsahuje řadu zajímavých pasáží souvisejících s urbánními dějinami raného novověku a s dějinami pražských měst. S ohledem na osobnost aristokrata, jehož stavitelská a hospodářská činnost je v textu sledována, to vlastně není příliš překvapivé. František Josef Šlik (1656–1740), vnuk vojevůdce a zakladatele pobělohorské katolické větve rodu Jindřicha Šlika, byl exponovanou osobností. Od roku 1692 až do roku 1715, kdy se víceméně stáhl z veřejného života, zastával post prezidenta české komory, a teprve nedlouho před svou smrtí se vzdal místa přisedícího zemského soudu. Podstatnou část svého času tak v produktivním věku trávil v zemské metropoli. V knize ale rezonuje ještě jedno výsostně urbánní téma: problematika menších vrchnostenských měst a městeček a jejich místa v rámci panství a jeho hospodářské a administrativní struktury.

Ústředním tématem knihy je „historická kulturní krajina existující za určitých okolností a podmínek v určitém časovém rámci a na určitém, poměrně přesně vymežitelném prostoru“ (s. 12). Tímto prostorem jsou panství Kopidlno, Staré Hrady a Velíš (respektive Velíš – Vokšice) ležící jihozápadně od Jičína. První dvě spadala do rodového fideikomisu, jehož se jako nejstarší potomek ujal právě F. J. Šlik, zbývající panství bylo alodiální. Region představoval v době vrcholného baroka (přínejmenším v některých svých částech) komponovanou krajinu, podobně jako sousední jičínské panství spojené s velkorysími plány Albrechta z Valdštejna. Autorka v úvodu nastiňuje, jak velký potenciál mají výrazně urbánnější a v obecném povědomí silněji rezonující valdštejnské državy pro utváření regionální identity v posledních desetiletích – s tím souvisí i množství odborné literatury (s. 16–20). Oblasti někdejších šlikovských panství jsou tak i v tomto ohledu ve stínu sousedního regionu.

Kapitolám zaměřeným na hlavního protagonistu knihy, jeho předky a vznik šlikovské domény předchází oddíl přibližující ideová východiska tvůrců barokní komponované krajiny: během renesance

znovuobjevenou antickou literaturu opěvující život na venkově (Cato, Varro, Columella a Palladius), její recepci raně novověkou šlechtou a pro středoevropský prostor klíčový fenomén kavalírských cest, během nichž se vlastníci panství měli možnost seznámit s italskou venkovskou a příměstskou krajinou. Tyto vlivy L. Rychnová přesvědčivě dokládá také pro samotného F. J. Šlika, i když jsou prameny související s jeho kavalírskou cestou značně torzovité. Je ale nepochybné, že navštívil Sienu a Řím i jejich bezprostřední okolí (s. 31, 53–54). Italský venkov je v této souvislosti tedy nutné vnímat také jako zázemí urbánních center. Rozbor knihoven zámků ve Vokšicích a Jičíněvsi připojený v samostatném exkurzu na konci knihy zase ukazuje, že F. J. Šlik mohl být s významnou částí antické i soudobé literatury, zabývající se architekturou, zahradní architekturou nebo praktickými návody k životu šlechtice na venkově, dobře obeznámen.

Následně autorka rekonstruuje postupné budování šlikovských panství v severovýchodní části středních Čech, jejichž základ tvořily konfiskáty, získané po smrti Albrechta z Valdštejna Jindřichem Šlikem. Podrobně je sledována životní dráha Jindřichova syna Františka Arnošta, tvůrce rodového fideikomisu, včetně jeho sňatku s Marií Markétou Ungnad von Weissenwolff v Praze za přítomnosti císařského dvora v září 1652 (s. 41, 44). Nejen tyto pasáže přitom dokládají, jak skvělým pramenem pro dějiny pobělohorských Čech, jejich aristokracie a jejich sídel jsou deníkové záznamy kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu.¹ Ty přitom přibližují nejen osobní kontakty pražského arcibiskupa v nejvyšších společenských kruzích a u císařského dvora, ale také každodennost – dopravu, stravování, dobové zvyklosti apod. Takto je v kardinálových denících zachycena i Harrachova návštěva v kopidlenské rezidenci Františka Arnošta Šlika (s. 177) a množství detailů z jeho pobytů v Praze a v Plané u Mariánských Lázní náležející do starších šlikovských rodových držav (s. 40–50). Pokud jde o zázemí v pražských městech, vlastnil

1 *Die Diarien und Tageszettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667) I–VII*, (Hrsg.) KATRIN KELLER – ALESSANDRO CATALANO – MARION ROMBERG, Wien 2010.

František Arnošt dům na Pohořelci, k němuž jeho syn František Josef v roce 1725 přikoupil ještě dům na Loretánském náměstí (dnešní č. p. 111 a 108) (s. 70). V areálu hradčanského kapucínského kláštera byl posledně jmenovaný ostatně také pochován (s. 71–72).

Podrobná pozornost je samozřejmě věnována právě samotnému Františku Josefu Šlikovi a jeho životním osudům. Čtenáři z těchto pasáží poměrně plasticky vystupuje portrét bezdětného aristokrata a jeho dvou manželek, Sylvie Kateřiny Kinské a Anny Josefy Krakovské z Kolovrat, přičemž oba manželské svazky mají také své spojitosti s konkrétními stavebními aktivitami sledovanými v dalších částech knihy. Šlika poznáváme jako dlouholetého výkonného zemského úředníka i jako cílevědomého hospodáře na vlastních panstvích a prvorozeného představitele rodu, jehož v kariéře nakonec předstihl mladší bratr Leopold Antonín, císařský generál a od roku 1713 nejvyšší kancléř Českého království. Špatné vztahy s ním byly nepochybně jedním z důvodů, ne-li důvodem rozhodujícím, proč se František Josef v téže době stáhl z veřejného působení a soustředil se hlavně na péči o svá panství.

O nich pojednávají dvě samostatné kapitoly, zaměřené jednak na jejich hospodářský profil, jednak na náboženskou situaci. Pro šlikovský fideikomis a s ním související alodiální panství byla typická hustá rybniční síť, intenzivní pivovarnictví a na svou dobu velmi moderně pojaté hospodaření se zalesněnými plochami, které nebyly pouhým objektem bezhlavé těžby dřeva. Jednalo se přitom o primárně venkovský prostor, kde jediná větší urbánní centra představovala města Kopidlno a Libáň², jejichž populace o mnoho nepřesahovala 400 obyvatel a která byla zároveň také centry církevní správy. Na alodiálních panstvích byla jen dvě městečka – Podhradí a Střevač.³ Z řemeslníků

2 Postrádám jen informaci, kdy se Libáň stala městem – v souvislosti s vývojem ve středověku je zmiňována pouze jako městečko (s. 36).

3 Autorka přitom vcelku důvodně předpokládá, že „absence výrazného sídla na velišsko-vokšickém panství mohla spolu s příhodnými geomorfologickými podmínkami vybižet ke strukturování krajiny jiným způsobem, než tomu bylo u panství s výraznými urbanistickými centry, či jinak řečeno vést k úpravám, které by pointovaly krajinu jiným způsobem“ (s. 97). Do protikladu lze přitom postavit panství Kopidlno, které jako jediné mělo výrazné

byli v Kopidlně a Libáni zdaleka nejpočetnější zástupci textilních řemesel – tkalci, krejčí a ševci, jejichž počet byl několikanásobný v porovnání se zástupci potravinářských řemesel (s. 97–98). Co do náboženského života byla šlikovská panství silně ovlivněna blízkou přítomností významné jezuitské koleje v Jičíně, k níž měl blízko i sám majitel panství, mimo jiné vzhledem k vazbám na Antonína Koniáše a členství v jičínské mariánské sodalitě. I tak na šlikovských panstvích žilo ještě v době přípravy Soupisu poddaných podle víry na přelomu čtyřicátých a padesátých let 17. století významné množství nekatolíků, kteří se v menším počtu a v tajnosti udrželi až do následujícího století, kdy se pro podporu tajného nekatolictví stala zásadní role Pruska. Do této doby také spadá známý, i beletristicky opakovaně využitý případ pro víru popraveného myslivce z Kopidlenska Tomáše Svobody (s. 107–111). Autorka ale kauzu sleduje rovněž na základě dochovaných úředních pramenů a zaměřuje se i na roli samotného Františka Josefa Šlika.

Následující rozsáhlá kapitola tvoří samotné jádro knihy. V ní jsou sledovány jednak Šlikovy stavební aktivity na jeho panstvích víceméně v chronologickém sledu, jednak umístění nových objektů v kontextu krajiny a jejich využívání. Zatímco na kopidlenském panství a zejména z krajinného hlediska členitým velišsko-vokšickém panství vzniklo několik pozoruhodných církevních staveb, včetně kostela sv. Jakuba Většího v Kopidlně, lorety v Podhradí a Božího hrobu v Drahorazi, na panství Staré Hrady majitel investoval zejména do hospodářské infrastruktury. Z konkrétních stavitelů, s nimiž byly Šlikem financované (a v neposlední řadě co do výsledné podoby aktivně ovlivňované) stavby spojeny, jsou nejdůležitější zejména francouzský architekt Jean-Baptiste Mathey (1630–1696) a ze Salcburska pocházející stavitel Filip Spannbrucker (1672–1729). Zatímco první byl špičkovým architektem, jemuž František Josef Šlik jakožto prezident české komory zadal i výstavbu nové jízďárny na Pražském hradě v roce 1694 (s. 123–125), malostranský měšťan Spannbrucker byl

urbánní centrum s vrchnostenskou rezidencí, ležící navíc na frekventované cestě z Prahy do Jičína (s. 170–177), zatímco panství Staré Hrady mělo centra dvě – město Libaň a vrchnostenské sídlo ve Starých Hradech (s. 186).

takřka jakými stálým šlikovským zaměstnancem. Aristokrat si jej vybral „jako vhodný kompromis mezi stavitelskou špičkou a venkovskými, méně zdatnými stavebními mistry [...], byl technicky zručný, nejspíš dokázal naplnit stavebníkovy představy a přizpůsobit se jim, a zároveň, což jistě nebylo zanedbatelné, nebyl příliš drahý“ (s. 159).

Monografie Lucie Rychnové je přepracovanou disertací – je třeba ocenit, jak citlivě byla původně kvalifikační práce upravena s ohledem na čtenáře, mezi nimiž nepochybně dominují zájemci o dějiny a historickou krajinu širšího Jičínska. Velmi vyvážený je poměr mezi textovou a obrazovou stránkou knihy, jejichž provázanost umocňují odkazy na čísla konkrétních ilustrací přímo v textu. O čtenářské atraktivitě knihy ostatně svědčí zanedlouho vydaný dotisk. Vedle toho lze vyzdvihnout nikoli jen proklamovanou (s. 12), ale skutečně využitou interdisciplinaritu, propojující umělecko-historický přístup s využitím směrů moderní historiografie a pomocných věd historických (hospodářské dějiny, dějiny správy, epigrafika, genealogie). Samozřejmostí je potom rozsáhlý archivní výzkum v českých a rakouských archivech. Co ale považuji za nejdůležitější: Lucii Rychnové se podařilo při dodržení vysokého odborného standardu připravit monografii, která přímo vybízí k aktivnímu kontaktu s barokní historickou krajinou, k putování po méně známých místech Kopidlenska, Libáňska a jihozápadního Jičínska.

Marek Ďurčanský

Josef Grulich, MIGRAČNÍ STRATEGIE. MĚSTO, PŘEDMĚSTÍ A VESNICE NA PANSTVÍ ČESKÉ BUDĚJOVICE VE DRUHÉ POLOVINĚ 18. STOLETÍ, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2018, 286 stran.

Knihu Josefa Grulicha můžeme číst dvěma způsoby – jako samostatné dílo vypovídající o zajímavém fenoménu migrací ve venkovském a městském prostředí, ale také jako metodologickou polemiku, kterou je třeba zasadit do širší diskuse o studiu raně novověkého venkova. V následujícím textu jsem se snažil zohlednit oba pohledy.

V první řadě kniha představuje na základě výzkumu více než tisícovky tzv. zhostních listů, známých též jako listy propouštěcí, jakým způsobem probíhala v mikroregionu českobudějovického panství migrace poddaných. Díky charakterizaci různých migračních strategií poddaného obyvatelstva, kdy Grulich vhodným způsobem akcentuje i genderovou složku migračních strategií (ženy ve sledovaném období migrovaly nejčastěji za sňatkem, muži za prací či zajištěním výměnkářů, resp. gruntu; u mužů pak můžeme objevit zcela genderově specifickou složku migrace spojenou s vojenskou službou), vyvrací dlouho tradované tvrzení o pevném připoutání poddaných k panstvím svých pánů. Vedle zhostních listů neopomíná ani roli listů fedrovních, které zaručovaly možnost krátkodobého pohybu poddaných, aniž je však vyvazovaly z poddanství ke konkrétní vrchnosti – zhostní listy přitom počítaly se stěhováním poddaných na panství nové, přičemž Grulich si všímá i velmi rozšířené reciprocit takového jednání (výměny poddaných). Jednotlivé případy pak mají tendenci přesahovat i do dalších oblastí výzkumu a otevírají i nové směry bádání směrem k „disability studies“ – migrační strategii tělesně a duševně postižených –, které jsou v české historiografii raného novověku opomíjeny, či k novým vojenským dějinám – již zmiňovaná migrace související s vojenskou službou, ať již ve snaze nechat se naverbovat k vojákům, či se naopak vojenské službě vyhnout. Výzkum vedený na základě zhostů pak autor vhodně doplňuje doprovodnou spisovou agendou (předávací listy, žádosti o propuštění na svobodu), matrikami a městskými knihami. Neopomíná ani vliv předměstí na usazování poddaných v blízkosti Českých Budějovic a konstatuje, že migrace probíhala jak směrem z venkova do města, tak i naopak.

Za zvláštní zmínku přitom stojí základ Grulichovy práce – rozsáhlá a sofistikovaným způsobem vedená databáze, která mu umožňuje výše uvedené otázky klást a nalézat k nim adekvátní odpovědi. Výčet všech oblastí, které v ní pilný badatel zohlednil, široce přesahuje rozsah této recenze. Působivá je ale i prostá řeč čísel: českobudějovická farnost zasahovala do území královského města České Budějovice, panství Hluboká a panství Třeboň. Grulich v tomto geografickém rámci analyzuje 36 lokalit, u kterých vedle zhostních listů (jen jednotlivých případů je 1 037, přičemž řízení mnohdy

probíhalo ve více stupních) analyzuje také matriky sňatků, městskou agendu a doprovodnou administrativu vrchnostenských kanceláří. Databáze je však vedena natolik podrobně, že v ní autor může operovat až na půdorysu jednotlivých domácností. Sledujeme tak migrace nejen na úrovni panství, ale i jednotlivých lokalit či rodin a lze zohlednit i dopady různých událostí „velkých dějin“ – zde např. jasně viditelné dopady sedmileté války. Kniha tak ukazuje nesmírně pracnou a sofistikovanou cestu k poznání historické skutečnosti, o to cennější, že je podložena tvrdými daty. Tolik k prvnímu pohledu na knihu.

Budeme-li se na Grulichovu knihu dívat jako na polemický spis, postřehneme jeho dva hlavní cíle. Především obhájit pozici kvantitativních metod ve střetu s „nejnovějšími“ historiografickými proudy, v druhém sledu pak ukázat, že mikrohistorická metoda se dá s odpovídajícím výsledkem aplikovat i na člověka nevyčnávajícího z obrazu běžného jedince doby. V obou případech stojí proti Grulichovi jeden z „nejvýznamnějš[ích] současn[ých] česk[ých] představitel[ů] mikrohistorie“,¹ tedy Jaroslav Čechura. Budiž Grulichovi ke cti, že při své obhajobě vlastních metodologických postupů nesklouzává do osobní roviny, diskusi vede věcně, s pevnou oporou v pramenech² a na oponentovy práce odkazuje na pouhých dvou místech v celém textu. Objektivně souzeno pak v obou případech Grulich dává šach i mat prvním tahem. V první části práce ukazuje jednak svou bezpečnou orientaci v současných trendech kvalitativního výzkumu, včetně uvedení stěžejních světových demografických databází. Přímo navazuje výzkumy podloženými svou databází českobudějovické farnosti. Ukazuje přitom, že bez vhodného doplnění kvantitativními podklady by se informace obsažené ve zkoumaných pramenech rozmělnily v jednotlivé popisy střípků osobních příběhů; postup sice zajímavý a čtivý, ovšem vyčítaný již Čenku Zíbrtovi.

1 Viz životopis Jaroslava Čechury [online], [cit. 19. února 2022], <<http://jaroslav-cechura.cz/zivotopis/>>.

2 Stejným způsobem i JOSEF GRULICH, viz jeho recenzi na knihu *Jaroslav Čechura, Sex v době temna, Praha 2015, Český časopis historický (dále ČČH) 113, 2015, s. 826–834. Srovnej odpověď JAROSLAVA ČECHURY, Je zbytečné psát o sexu v době temna? (Na okraj recenze Josefa Grulicha), ČČH 114, 2016, s. 146–158.*

Grulich přitom kvalitativní přístup nezavrhuje, ale svá „tvrdá“ data jím vhodně doplňuje. Právě ve splynutí kvalitativních a kvantitativních metod, dle mého názoru zcela oprávněně, spatřuje žádaný trend dalšího výzkumu. V druhém případě ukazuje na případu Alžběty Griesshuberové, že vynikající mikrohistorickou sondu lze vytvořit kombinací pramenů městské a vrchnostenské provenience (trhové knihy, zhostní listy, soupisy sirotků apod.) i u osoby, která nebyla kriminalizována a ani jinak nestála mimo soudobou společnost tak, aby jí bylo věnováno větší množství pozornosti např. v rámci soudní agendy. I zde je jeho vklad nadstandardní. Grulich má přitom jednu jistotu, a to že jeho vítězství ani v nejmenším nebude uznáno.³ Troufal bych si ale tvrdit, že recenzovaná kniha bude odolávat prověření zubu času poněkud delší dobu než spisy konkurenční.

Josef Kadeřábek

**DĚJINY BRNA IV. MODERNIZACE MĚSTA
1790–1918, (edd.) Lukáš Fasora – Jiří Malír,
Statutární město Brno – Archiv města Brna, Brno 2020,
1283 stran.**

Nově zpracované sedmisvazkové *Dějiny Brna* vycházejí již od roku 2011, kdy se v knihupectvích objevil úvodní díl řady věnovaný pravěku a ranému středověku. Vzhledem k tomu, že jednotlivé díly nejsou vydávány ve striktně chronologickém pořadí, nýbrž podle stupně zpracování historických pramenů k daným epochám, představuje recenzovaný čtvrtý díl pátý dosud vydaný svazek.¹ Ambiciózní

-
- 3 JAROSLAV ČECHURA, *Mikrosvěty jihočeského venkova: Bošilec 1600–1750. Tradiční společnost raného novověku v Čechách*, Praha 2021, poznámky č. 16, 23, 28 a dále v textu.
 - 1 Dosud vyšly svazky: *I. Od pravěku k ranému středověku*, (ed.) RUDOLF PROCHÁZKA, Brno 2011; *II. Středověké město*, (ed.) LIBOR JAN, Brno 2013 (viz recenze Kateřiny Jíšové v Pražském sborníku historickém /dále PSH/ 45, 2017, s. 465–467); *VI. Předměstské obce*, (edd.) LUKÁŠ FASORA – VÁCLAV ŠTĚPÁNEK, Brno 2017 (viz recenze Marka Ďurčanského v PSH 48, 2020,

projekt měl být původně završen v roce 2018. Kvůli náročné heuristice však muselo být vydání dílů tři a pět, zachycujících osudy města v raném novověku a ve 20. století, odsunuto na později.

Zde recenzovaná kniha mapuje dlouhé 19. století, které editoři v souladu s velkými politickými dějinami vymezili smrtí Josefa II. a vznikem Československa. V případě dolní časové hranice tak byl místo tradičně preferovaného mezníku v podobě zavedení tzv. regulovaného magistrátu (1. 7. 1784)² překvapivě upřednostněn symbolický konec osvícenských reforem v habsburské monarchii. Stejně jako tomu bylo v případě předchozích dílů, i na tomto svazku pracovali odborníci z řady brněnských institucí v čele s Historickým ústavem Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Jejich práci koordinovali historici Lukáš Fasora a Jiří Malíř, kteří se také – s výjimkou oddílů věnovaných kultuře – autorsky podíleli na většině kapitol.

Devatenáctičlenný kolektiv sleduje dějiny Brna v době, kdy došlo k proměně dosud spíše malého provinčního města v moderní a rychle se rozvíjející moravskou metropoli. Oproti starším *Dějinám města Brna*, vzniklým pod vedením Jaroslava Dřímala a Václava Peši,³ přitom nové zpracování klade větší důraz na zachycení každodenního života a vnitřní fungování města samotného. Díky širokému autorskému týmu složenému z odborníků na nejrůznější témata vznikl rozsáhlý text, který na Brno 19. století nahlíží ze všech možných úhlů. V knize je tak vedle tradičního výkladu politických, hospodářských a kulturních dějin věnována pozornost také urbanizaci, demografickým trendům, trhu práce, životnímu stylu různých společenských vrstev, dobové publicistice, kinematografii, sportu nebo místům spojeným s kolektivní pamětí. Brno tak na stránkách publikace vystupuje jako různorodý, pulzující organismus.

s. 493–499); VII. *Uměleckohistorické památky, historické jádro*, (ed.) JIŘÍ KROUPA, Brno 2015.

- 2 Ačkoli josefínské reformy městské a soudní správy časově spadají do závěru III. svazku, jsou jejich výsledky v knize stručně tematizovány v úvodu 2. oddílu.
- 3 *Srovnaj Dějiny města Brna I. (pravěk – 1848/1849), II. (1850–1965)*, (edd.) JAROSLAV DŘÍMAL – VÁCLAV PEŠA, Brno 1969, 1973.

Hlavní linii výkladu tvoří tradičně pojatá chronologická osa, v níž zásadní mezník představuje revoluční rok 1848, dělicí svazek na dva samostatné úseky. Na počátku každé části uvádějí autoři čtenáře do problematiky krátkým vhladem do dějin Brna – konkrétně v době koaličních válek (s. 21–51), jara národů a období neoabsolutismu (s. 365–417) –, po němž následuje vylíčení územně správních poměrů ve městě (s. 53–76, 419–489). Kdo by však čekal vyčerpávající přehled klíčových událostí daného období a detailní popis fungování místní správy, bude především v části věnované době předbřeznové zklamán. Úkolem úvodních pasáží je pouze stručně nastínit, jaké v té době v moravské metropoli panovaly podmínky, a připravit tak půdu pro následující kapitoly popisující hospodářské (s. 77–138, 491–554), sociální (s. 139–308, 555–890) a kulturní procesy (s. 309–361, 891–1000) ve městě, které tvoří těžiště publikace.

Samostatný oddíl je věnován období první světové války a jejím dramatickým dopadům na každodenní život obyvatel brněnské aglomerace (s. 1001–1071). Výkladovou část symbolicky uzavírá kapitola pojednávající o dosud opomíjeném tématu kolektivní paměti. Místa definující identitu Brňanů v dlouhém 19. století, počínaje zbořenými hradbami přes pomníky a pamětní desky až po opakované přejmenovávání veřejných prostranství, jsou traktována s ohledem na jejich vazbu na různé kulturně-sociální skupiny (s. 1073–1097).

S ohledem na mimořádné tempo a hloubku demografických a společenských procesů souvisejících s prudkým nástupem industrializace označují autoři svazku Brno za laboratoř moderny. V knize popisované jevy přitom nabízejí řadu srovnání s děním v Praze, počínaje samotným vznikem tzv. regulovaného magistrátu. Ten začal v Brně fungovat o více než měsíc dříve než v české metropoli (9. 8. 1784). Josefské reformy městské a soudní správy zde však nepřinesly takovou koncentraci moci. Působnost brněnského magistrátu se tak vztahovala na mnohem menší počet obyvatel a patrimoniálních práv, což přinášelo komplikace nejen v administrativě, ale i v každodenním životě. Ke splnutí celé aglomerace v jeden správní celek došlo až na základě vydání obecního statutu v roce 1850, kdy město připojením okolních předměstí více než zdesetinásobilo svou plochu. O dva roky později pak následovalo zrušení dosud uzavřeného vojenského prostoru, což Brnu umožnilo vystoupit z hradeb. Tyto dvě

události stály na počátku přerodu dosud nesourodé brněnské aglomerace v sídlo velkoměstského charakteru, které se z pozice průmyslového „předměstí“ Vídně posunulo do role reprezentativního zemského centra.

Významnou roli v tomto procesu sehrálo zrušení bastionového opevnění (1860–1864), na jehož místě vznikla okružní třída s pásem zeleně inspirovaná vídeňskou Ringstraße. V osmdesátých letech 19. století se začal kolem vnitřního Brna formovat plynulý prstenec nových obytných čtvrtí, které navázaly na josefínská předměstí. Jako silný integrační faktor přitom zapůsobilo postupné propojování jednotlivých městských částí prostřednictvím nově budované infrastruktury (pouliční dráha, vodovod, kanalizace, veřejné osvětlení, plynofikace, elektrifikace), která přispěla k modernizaci a zkvalitnění života ve městě. Proměnu Brna v metropoli moderního stříhu posléze završila jeho velkorysá přestavba včetně asanace historického jádra (1896–1916), která byla svým rozsahem i rozporuplným přijetím srovnatelná s asanací židovského Josefova v Praze.

Dalším významným faktorem, který zásadně ovlivnil nejen formování brněnské aglomerace, ale také všechny další sféry života jejích obyvatel, byla industrializace, která ve městě proběhla velmi časně a na poměry v habsburské říši nadmíru překotným způsobem. V Brně byl tento proces spojen především s textilní výrobou, která čerpala impulzy ze západní Evropy, a na ni navázaným strojírenstvím produkujícím přádelní a parní stroje. V průběhu 19. století město zaznamenalo nevídaný rozvoj průmyslu, s nímž bylo kromě vzniku desítek továren a rozsáhlých dělnických sídlišť za městskými hradbami spojeno i několik dnes pozapomenutých prvenství. Již na samotném počátku konjunktury brněnského vlnářství tak v Brně vyrostla tzv. Červená ulička, považovaná za nejstarší dělnickou kolonii v monarchii (1785–1786), v roce 1814 byl na předměstí Jircháře poprvé na území Rakouského císařství využit parní stroj v průmyslové výrobě a v roce 1905 byla na Radlase uvedena do provozu tzv. smetárna, jedna z nejstarších moderních spaloven odpadu v Evropě.

Ruku v ruce s překotným hospodářským rozvojem kráčela masová migrace, která měla vliv nejen na podobu městského prostoru, ale také na sociální a národnostní složení obyvatelstva. Nově zakládané výrobní provozy lákaly do města odborníky z významných

soukenických středisek tehdejší Evropy a velké množství nekvalifikovaných pracovních sil přicházejících především z českých oblastí Moravy. Na území někdejšího zemědělského zázemí Brna vznikala již v průběhu první poloviny 19. století nová monofunkční předměstí obydlená dělníky zaměstnanými v blízkých továrnách. Jádrem města si sice udrželo svůj německý ráz, tradiční měšťanské vrstvy, tvořené řemeslníky a obchodníky, ale v jejich roli městske honorace záhy vystřídalo podnikatelské a vzdělané měšťanstvo (tzv. buržoazie). Postupující přerod od měšťanské k občanské společnosti a utváření etnicko-nacionálního vědomí vedly k eskalaci sociálních konfliktů a silicimu antagonismu mezi většinově německými měšťany a česky hovořícími obyvateli dělnických předměstí.

Popisované jevy jsou bohatě ilustrovány dobovými grafikami, portréty, dokumenty, plány, fotografiemi a tabulkami nezřídko doprovobenými obsáhlou legendou. Díky skutečnosti, že syntézu finančně zaštitil brněnský magistrát, a celá kniha tak mohla být vytištěna na křídovém papíře, jsou přitom reprodukce zařazeny přímo do textu. V případě obrazového doprovodu, který na křídovém papíře lépe vynikne, lze tuto skutečnost chápat jako jednoznačný klad. Zvolený materiál v kombinaci se značným stránkovým rozsahem knihy však čtenáři zároveň přináší určitý diskomfort v podobě její nezanedbatelné váhy. Naopak je třeba ocenit, že autoři na rozdíl od syntéz vycházejících v Nakladatelství Lidové noviny v jeho starší řadě Dějiny českých měst nerezignovali na standardní poznámkový aparát, který je otištěn v závěru jednotlivých tematických oddílů.

Využití knihy usnadňuje jmenný a místní rejstřík, které spolu se soupisem použitých pramenů a literatury (s. 1105–1211) a seznamem vyobrazení (s. 1213–1226) čítají více než 150 stran. Škoda že editoři nepřidali také věcný rejstřík. Dobře by posloužil především čtenářům, kteří v knize hledají informace k tématům procházejícím napříč různými kapitolami, což není nijak výjimečný jev. Svazek je vybaven také anglickým a německým shrnutím, jejichž délka (s. 1099–1103) je ovšem v očividném nesouladu se stránkovým rozsahem svazku. Vzhledem k výše nastíněnému členění by vhodnějším řešením byla spíše resumé k jednotlivým tematickým oddílům, která by jistě ocenili nejen zahraniční zájemci o dějiny Brna.

Čtvrtý díl syntézy *Dějiny Brna* představuje svou koncepcí a důrazem kladeným na každodennost ojedinelý nakladatelský a badatelský počin, jehož vznik umožnila velkorysá finanční záštita města Brna. Mezi oběma hlavními částmi knihy je sice patrná jistá disproporce, což se týká jak celkového rozsahu, tak prostoru věnovaného konkrétním tématům. Jako ilustrativní příklad lze uvést komunální správu a městskou infrastrukturu, které jsou v předbřeznovém období pouze velmi stručně načrtnuty. Tuto skutečnost je ovšem třeba přičíst na vrub stavu výzkumu daného období. Celkově lze konstatovat, že editorům svazku se podařilo udržet vysoko nastavenou laťku předchozích dílů. Kniha nepředstavuje pouze souhrn stávajícího poznání o moravské metropoli v dlouhém 19. století. Díky tomu, že významná část textů vznikala na základě primárního badatelského výzkumu, přináší publikace také množství nových poznatků, na nichž bude moci stavět další generace brněnských historiků. Hodnoceným dílem se ambiciózní projekt přehoupnul do své závěrečné třetiny a lze si jen přát, aby byl v dohledné době úspěšně završen.

Martina Maříková

Sönke Friedrich, MONUMENTE (IN) DER REGION. DENKMÄLER ALS ZEUGNISSE STÄDTISCHER ERINNERUNGSKULTUR IN SACHSEN (1871–1914), Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2020 (= Bausteine aus dem Institut für sächsische Geschichte und Volkskunde, Bd. 39), 310 stran.

Německé bádání o pomnících se už stalo bezmála samostatnou subdisciplínou paměťových studií. Nabízí dnes širokou škálu speciálních témat (*Denkmalsturz* [bourání pomníků], pomníkový nacionalismus, pomníkové restituice a reinterpretace aj.), zpracovává konkrétní pomníky i typy pomníků (např. válečný pomník), jeho záběr sahá od lokálních studií přes regiony až po mapování „pomníkové krajiny“ na úrovni zemí, států či dokonce „mezinárodní“ komparace. Toto badatelské zaměření zároveň nutí k mezioborovému přístupu, takže vedle *memory studies*, které jsou zpravidla základem

takového výzkumu, se tu uplatňují další obory: politická a sociální historie, dějiny umění, památková péče, etnologie, kulturní antropologie. Vždy se však tyto práce dotýkají urbánních dějin, neboť pomník je především městským fenoménem.

Recenzovaná práce Sönke Friedreicha vzešla z výzkumného projektu „Kontroverzní paměť. Doba pomníková“ v Sasku, 1871–1933“ řešeného v Ústavu pro saské dějiny a etnografii (Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde) v Drážďanech. Na rozdíl od tohoto projektu se ale omezuje jen na období císařského Německa, což byla nejen v „druhé říši“ éra největšího pomníkového boomu. Teritoriální vymezení je dané dnešní spolkovou zemí Sasko, kde se autor soustředil výhradně na malá a střední města a naopak nechal stranou ta tři největší: Lipsko, Drážďany a Saskou Kamenici. Protože se však jedná o jeden z nejvíce urbanizovaných evropských regionů, nebylo by možné ani účelné badatelsky pokrýt celé území, aniž by se výsledek stal slovníkovou příručkou. Friedreich si z asi 170 tehdejších saských měst a městeček vybral 35 lokalit, což je i tak úctyhodný vzorek. Svůj pramenný materiál sbíral samozřejmě v příslušných městských archivech, k tomu navíc v některých okresních archivech (Aue, Oelsnitz, Žitava) a v Saském státním archivu v Drážďanech; bohatě těžil rovněž z lokálního tisku. Autor pracoval, jak lze v pomníkových studiích očekávat, exemplifikační metodou. Neomezil se však na ni. Jeho práci činí mimořádnou strukturální otázkou, které si položil.

Po rozsáhlé úvodní stati *Regionální pomníkové kultury jako paměťová a kulturní praxe* následují dva hlavní oddíly. V prvním z nich, nazvaném *Práce na pomníku*, Friedreich sleduje proces vzniku městských i maloměstských monumentů. V pěti kapitolách se postupně věnuje pomníkovým spolkům a výborům, slavnostem odhalování (zasvěcování) pomníků, diskusím o jejich umístění, roli mecenášů a nadací a konečně složitým vztahům mezi zadavateli a tvůrci. Jádrem knihy je ovšem druhý oddíl: *Obrisy saské pomníkové krajiny*. Opět je rozdělen do pěti kapitol, ve kterých autor postupně zkoumá pomníky „mezi dynastickým kultem a sociálním konfliktem“, intervence saského státu a zejména jeho Akademické rady, konkurenční či naopak kooperativní vztahy mezi městy, sasko-pruskou pomníkovou rivalitu, a nakonec pomníky jako nástroj vytváření

lokální identity. Velmi zajímavý je pak epilóg, který by si zasloužil více místa. Friedreich v něm bohužel jen velmi stručně glosuje další osudy pomníků císařského Německa po roce 1918 na škále: zachování, zánik (destrukce), rekonstrukce.

Myšlenkově hutný úvod svědčí o autorově velmi dobré teoretické průpravě, místy je však psán dost těžkopádným stylem. Nejblíží má Friedreich k pojetí pomníku (v podmínkách občanské společnosti), které dnes v paměťových studiích převládá a chápe pomník na jedné straně jako výsledek dobového konsenzu o sebe prezentaci společenských elit, na druhé straně ale také jako výchovný, apelační nástroj k prosazování dominantního společného narativu a posilování kolektivní identity. Pod dojmem aktuální vlny ničení koloniálních nebo jižanských pomníků (nejen) v anglosaském světě v letech 2017–2020, ale také například stále nekončící debaty o osudu pomníků z bývalé NDR zdůrazňuje autor nestálost pomníků starší doby, které jako „monumentální symbolické markanty kolektivní paměti budou muset být stále znovu vyjednávány a diskutovány,“ neboť mohou být náhle vnímány jako „pohoršlivé“. Postřeh o proměnlivé recepci pomníků v čase je samozřejmě správný, dodávám ale, že je třeba rozlišovat, kdy je nová interpretace jen výsledkem menšinového aktivismu, a kdy je naopak projevem hlubší proměny převládajícího historického narativu. Navíc se onen interpretační posun nemusí projevit jen odmítnutím či přímo destrukcí pomníků, ale naopak i jejich rehabilitací a obnovou. Jak ostatně autor sám dokazuje v epilogu své knihy na příkladu restituce některých pomníků císařské doby v Sasku po roce 1990.

V prvním oddílu knihy Friedreich představuje pomníky v saských městech a městečkách jako výsledek dynamického procesu, jehož se účastnila celá řada aktérů. Klíčovou roli mezi nimi hrály pomníkové spolky či komitety, v jejichž složení se zřetelně odráželo měšťanské sociální zázemí pomníkových iniciativ. V kapitole jim věnované vidím jeden z velkých přínosů této práce; zde autor vyhmátl nové a důležité téma. Jak důležité bylo vyvážené složení takového spolku i z hlediska ekonomického zajištění příslušného pomníkového podniku, zachycuje výborně jedna ze slok žertovné písně neznámého autora složené na počest odhalení válečného pomníku v Johannegeorgenstadtu roku 1896:

*Allererst ein Komitee
Aus bewährten Männern,
Das steht auf der Zeiten Höh'
Und ‚fei‘ aus Sachkennern
Ehrenhalber sitzt auch drin
Mancher mit Goldwährungssinn –
Das macht niemals Schaden!*

Druhý oddíl knihy zaslouží poněkud delší zastavení. Začíná kapitolou o dynastických pomnících, kterých vznikaly nejen v Sasku doslova desítky. Oproti „absolutistickým“ pomníkům vladařů konstatuje Friedreich výrazný posun. Knížecí pomník v konstituční monarchii kladl na první místo zásluhy portrétovaného, což se projevilo v nápisech, oslavných projevech apod. Pozoruhodné je také jisté napětí mezi pomníky saských Wettinů a pruských Hohenzollernů, reprezentujících zde tak jako v celém Německu sjednocenou říši. Oslava domácí dynastie byla výrazem regionálního patriotismu, přičemž poslední Wettinové, fakticky už nevládnoucí, byli vnímáni jako „lidoví“ panovníci, stali se jakýmsi „referenčním bodem“ okleštěného Saska. Zejména populární král Albert (vládl v letech 1873–1902) byl oslaven desítkami okázalých i skromnějších pamětních realizací. Tou nejokázalejší byl výšinný pomník (*Bergdenkmal*) na Windbergu nad městečkem Freital nedaleko Drážďan (odhalen 1904), jenž téměř plnil roli saského národního pomníku.

Mezi jednotlivými městy a městečky se časem rozvinul jakýsi závod o pomníky, přičemž ovšem jejich konkurence nevedla k originálním řešením, nýbrž naopak k větší uniformitě. Určitý vliv na podobu pomníků měla specificky saská instituce, Akademická rada v Drážďanech, která schvalovala žádosti o finanční podporu ze státního uměleckého fondu, důležitou zejména pro menší města, a vyjadřovala se přitom i k umělecké úrovni navrhovaných řešení. Protože však estetické stránce pomníků nevěnuje Friedreich prakticky žádnou pozornost (ani v kapitole o vztahu mezi tvůrci a zadavatelem v první části knihy), nelze na základě jím zvolených příkladů vystopovat obrysy nějaké programové „kulturní politiky“ saského státu. Připouštím ovšem, že neexistovala.

Nesporně originálním projevem lokálního patriotismu byly pomníky saských vévodů z albertinské linie Wettinů – zakladatelů krušnohorských horních měst Annabergu a Marienbergu, totiž Jiřího Vousatého a Jindřicha Zbožného; ve spojení s druhým jmenovaným bylo akcentováno i téma reformace. Jinak je ovšem pozoruhodné, jak malou roli hrál – dle Friedreichových výsledků soudě – v saské „pomníkové krajině“ historismus. Historické legitimizaci pomníkových projektů autor ani nevěnuje soustavnější pozornost. Považuji to za jednu ze slabín jeho práce.

Kapitola o sasko-pruské pomníkové rivalitě by zdánlivě mohla obsahovat jistý konfliktní potenciál. Sasko bezpochyby disponovalo vědomím vlastní svébytnosti s antipruskými sentimenty, pochopitelnými zejména po porážce ve válce roku 1866, v níž saské regimenty bojovaly na rakouské straně. S pruskou nadvládou se nechtěly smířit ani některé části historického Saska, jež připadly Prusku po Vídeňském míru roku 1815, mimo jiné hornolužický Zhořelec! Právě zhořelecký příběh však ukazuje, že ani krotké pokusy o spojení loajálně říšské a lužické regionální myšlenky v jediné pamětní síni neskončily úspěchem, mimo jiné kvůli nemožnosti získat podporu okolních, navzájem si konkurujících měst pro společný regionální projekt. Zhořelecká *Ruhmeshalle*, Síň slávy (dnes *Dom kultury* v polské části Zhořelce) otevřená roku 1904 tak nenaplnila ideu spojené připomínky německých panovníků (Viléma I. a Fridricha III.) a vynikajících Hornolužičanů. Z původního záměru zůstal jen monument věrnosti německému impériu, významní mužové z Horní Lužice se objevili pouze v téměř současně otevřeném městském muzeu.

Rozpaky budí takzvaný epilóg knihy. Další osudy pomníků císařské éry jsou či měly by být samozřejmou součástí „příběhu“ saských městských pomníků a zasloužily by důkladnou analýzu. Zdá se však, jako by se autor cítil příliš svázán horní časovou hranicí své práce. Do epilógu tak zařadil jen pár náhodně vybraných příkladů, které by jinak takřikajíc „spadly pod stůl“. Je to tím větší škoda, že i to málo, co v epilógu najdeme, napovídá, jak velký potenciál by toto téma mohlo mít. Pozoruhodné jsou například obhajoby pomníků po roce 1918 a v nich použité argumenty. Proti odstraňování památek na bývalou monarchii se tu ozývaly ani ne tak poukazy

na kulturní hodnotu pomníků, jak bychom očekávali, ale spíše důvody morální a majetkoprávní: měšťané si pomníky „zaplatili“ ve sbírkách, města převzala pomníky po jejich odhalení do péče a nesla tak za ně odpovědnost. Autor tu důkladněji rozpracovává vlastně jen případ tří pomníků, kterými se honosil Reichenbach ve Vogtlandu, ale z jen nepatrných změn, které saská „pomníková krajina“ doznala po první světové válce, lze soudit, že podobně konzervativní postoj se prosadil i jinde (pokud vůbec byla vedena nějaká debata). Hlubokou cézuru v osudu pomníků vilémovského Německa znamenal tak teprve rok 1945, kdy se v rámci denacifikace a demilitarizace Německa plošně odstraňovaly i pomníky „císařské“ a většinou i „saskokrálovské“.

Závěrem lze konstatovat, že Friedreichova kniha zanechává ve čtenáři mírně ambivalentní pocit. Autorovým cílem bylo prozkoumat kulturu paměti v Sasku, jak se projevovala ve specifickém médiu, tedy v pomnících. Záměr to byl ambiciózní, i s přihlédnutím k velmi malému počtu takto regionálně založených pomníkových studií. Sasko je přitom nepochybně pro takový výzkum velmi vhodným teritoriem. Jedná se o jeden z nejhustěji osídlených a nejvíce urbanizovaných evropských regionů, díky čemuž se tu vyvinula bohatě strukturovaná měšťanská kultura, která zahrnovala i celou škálu pomníkových forem (od pamětního kamene až po *Ruhmeshalle*). Tyto pomníky byly přitom vnímány jako symbolická reprezentace (měšťanských elit, městských obcí), jen okrajově hrála nějakou roli také jejich estetická stránka. To snad může omluvit minimální až nulovou pozornost, kterou autor uměleckému provedení pomníků věnoval. Kniha má nepochybně promyšlenou koncepci a Friedreich si klade zajímavé a občas i netradiční otázky. Problém ale je, že závěry, jež by shrnovaly velmi disparátní materii, nechává vlastně na čtenáři a sám je neformuluje. Podstatnou vadou na kráse zůstává i výše zmíněný epilog. Postrádám rovněž osobní rejstřík (je tu jen rejstřík míst) a zvláště seznam excerpovaných novin a časopisů. Ambiciózní pokus postoupit od obvyklé pomníkové „kasuistiky“ ke strukturovanějšímu pohledu na pomník jako zásadní fenomén městské kultury „dlouhého“ 19. století tak zůstal trochu nedotažený.

Zdeněk Hojda

Aleksandra Nadkierniczna-Stasik, THEATERPRAXIS IM SPIEGEL DER PRESSE. EINE FALLSTUDIE ZUR REZEPTION DES BresLAUER THEATERS ZWISCHEN 1890 UND 1913, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2020, 250 stran.

Pod názvem *Divadelní praxe v zrcadle tisku, s podtitulem Případová studie k recepci divadla ve Vratislavi mezi lety 1890 a 1913*, vyšla v Lipsku disertace obhájená na Filozofické fakultě Univerzity ve Vratislavi. Byla vydána s finanční podporou vratislavského univerzitního Institutu pro germanistiku. Má dvě části, které se liší způsobem zpracování i badatelským přínosem. Jádrem práce leží ve třetí a čtvrté kapitole (3. *Der Alltag der Sprechbühne – zwischen Kunst und Komerz*; 4. *Das Theater im Dienste seines Publikums*). Tyto dvě kapitoly tvoří více než polovinu obsahu knihy, prezentují výsledky autorčina samostatného studia a zejména třetí kapitola s repertoárovými statistikami přináší poznatky, jež mohou být inspirativní i v českém prostředí.

První a druhá část byly zjevně doplněny později jako kompilační texty, jejichž cílem bylo dodat knize historický rozměr: 1. *Die ökonomische und kulturelle Lage der Provinzhauptstadt Breslau um die Jahrhundertwende des 19. zum 20. Jahrhundert*; 2. *Der Breslauer Theaterbetrieb während der Direktionszeit Dr. Theodor Loewes 1892–1913*. Záměr to byl záslužný, ale nebyl dobře proveden.

Vstupní ohlédnutí v desetistránkové první kapitole (Ekonomická a kulturní situace provinčního hlavního města Vratislavi na přelomu 19. a 20. století) začíná ustavením Německé říše v roce 1870. Připomíná historii Německa a obrací se pouze k Berlínu jako srovnávací autoritě. Divadlo ve Vratislavi vzniklo ovšem dříve a trvale neslo stopy minulosti, zejména vazby na rakouský prostor včetně českých zemí. Spojení pokračovalo i po roce 1870. Divadelní tvorba, herci, zpěváci, režiséři, ředitelé, tanečníci, dekoratéri a další lidé od divadla stále cestovali z jihu na sever a ze severu na jih. Nebylo náhodou, že první soukromé divadlo založené ve Vratislavi po vzniku Německé říše (1872) mířilo svým názvem *Concordia* přímo do Vídně k tamnímu spolku tohoto jména, případně do Prahy, kde

Concordia sdružovala od roku 1871 německé umělce, vydávala jejich drobné publikace a hájila jejich profesní práva.¹

Živým dokladem slezsko-rakouských vztahů po roce 1870 je ostatně sám předmět druhé kapitoly – Theodor Loewe, ředitel divadla ve Vratislavi v letech 1892–1913. Vídeňský rodák z židovské rodiny (nar. 1855), absolvent filozofické fakulty vídeňské univerzity, nastoupil v roce 1891 ve Vratislavi jako dramaturg. Záhy se stal ředitelem a v letech 1892–1913 vedl (s malou subvencí) místní městské divadlo. Koupil další dvě divadla – jedno hudební a jedno smíšené, z jejichž výnosů zadluženou městskou scénu dotoval. Ve Vratislavi ho pomlouvali jako „monopolistu“, který ovládl celý divadelní život, naopak ve Vídni ho provázeli pozitivními komentáři a srovnávali kvalitu jeho souboru s dvorními scénami. Rok 1913, jímž autorka končí své pojednání, neznamenal konec Loeweho působení ve Vratislavi. Jako ředitel úspěšného operetního divadla tam Loewe prožil ještě dvaadvacet let a zemřel v roce 1935, tedy v době, kdy přítomnost člena židovské rodiny začala být společensky nevhodná.

Tato druhá kapitola je silně ochuzena tím, že se celý výklad opírá pouze o činoherní provoz a vynechává hudební divadlo. O Loeweho hudebních aktivitách od jeho příchodu do Vratislavi až do jeho smrti jsou zde sotva zmínky. Důvod autorka nikde neuvádí. Přitom Loeweho ctizádost v hudebním oboru mířila vysoko. Vyvinul velké úsilí, aby uvedl v dobré kvalitě Wagnerovy opery. V roce 1896 si splnil svůj sen a uspořádal cyklus Wagnerových děl ve Vratislavi. Dokázal svůj orchestr rozšířit o dvacet hráčů, získal několik prvotřídních zpěváků a roku 1897 podnikl s Wagnerovými operami zájezd do Mariinského divadla v Petrohradu. Vynořuje se za ním silueta

1 Také pražské sdružení *Schlaraffia* ustavilo svou slezskou odnož (*Schlaraffia Wratislawiana*). Sdružení založil pro obecné pobavení v roce 1859 ředitel pražského německého divadla Franz Thomé, pobočky vznikly také v severních Čechách, ve Slezsku a Dolním Rakousku. Působily až do roku 1939. V posledních letech vzniklo na českých univerzitách několik kvalifikačních prací věnovaných zvl. Schlaraffii ve všech jejích geografických podobách. Viz např. KATEŘINA HLAVNIČKOVÁ, *Když se psalo Anno Uhui. Spolek Schlaraffia v českých zemích v letech 1859–1939*, Diplomová práce Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, České Budějovice 2012.

pražského německého ředitele Angela Neumanna (1838 Vídeň – 1910 Praha). Je pravděpodobné, že Loewe znal Neumanna už z Vídně jako zpěváka dvorní opery. Oba byli ctiteli Wagnerova díla. Neumann, který od roku 1885 působil v Praze, podnikl s pražskými zpěváky zájezd do Mariinského divadla v březnu 1889. Loewe ho napodobil v roce 1897, asi též s pomocí režiséra Johannessa Elmlada, Švéda, který byl v Neumannových službách jako zpěvák, s Neumannem absolvoval průkopnickou petrohradskou pouť a Loewemu nejspíš posloužil leccakou praktickou radou.

Vynechat hudební život ve Vratislavi, ať už k tomuto rozhodnutí vedly autorku jakékoli pohnutky, nebyl dobrý nápad. Hudební představení jsou nejenom číslem ve statistice, ale i svědectvím o vkusu publika, o němž napsala autorka celou čtvrtou kapitolu (*Das Theater im Dienste seines Publikums*).

Pro jádro své práce – třetí a čtvrtou část – formulovala autorka v předmluvě tento úkol: „Konec 19. století byl dobou velké společenské diferenciaci. Společenské vrstvy s různým vzděláním a různou hierarchií hodnot si vytvářely vlastní vztah k různým produktům moderního umění, včetně divadla. Vztah publika k repertoáru určitého typu se dosud zkoumal jen na příkladech velkých německých jevišť s vynikajícími interprety a vzdělaným obecnstvem. Jinak se vyvíjela situace v provinčních centrech, jimž je třeba věnovat samostatnou pozornost.“

Jako provinční prostředí si autorka zvolila právě Vratislav před první světovou válkou, město s více než půl milionem obyvatel, s velkými sociálními rozdíly: bohatá předměstí a vily majitelů průmyslových podniků se zde rozkládaly vedle čtvrtí městské chudiny; bylo zde několik divadel, univerzita, vysoké státní úřady, armáda. Žilo zde provinční publikum, které se znalo z divadla a respektovalo divadlo jako tradiční společenský prostor. Většinu publika tvořila střední a nižší vrstva měšťanstva, převážně dámská. Významnou roli hrálo vojsko, zejména manželky a dcery důstojníků. Chyběla vzdělaná vrstva šlechty a městský patriciát se zděděným samozřejmým kulturním zázemím; okruh univerzity byl příliš uzavřený na to, aby prostředí podstatně změnil. Především obecnstvo bylo provinční, píše autorka: „málo zkušené, nejisté ve svém názoru, snadno přístupné agresivním vlivům.“

Informace o činoherním repertoáru ve Vratislavi, které autorka sebrala pro třetí kapitolu, jsou přesné a dobře interpretované. Repertoár z let 1890–1913 je roztržiděn do skupin podle geografických kritérií: *Klasikové*, *Německé drama*, *Skandinávské drama*, *Ruské drama*, *Anglické drama*, *Francouzské a belgické drama*, *Zábavná dramatika*.² Cílem je vysledovat, jak publikum přijímá jednotlivé typy her a jak se historicky vyvíjí jeho vztah k uvedeným druhům repertoáru.³

Zdrojem informací byly divadelní komentáře sedmi regionálních listů. Byly to tiskoviny s různou politickou orientací, různým vztahem k uměleckým novinkám a s různě vyspělými referenty. Poskytovaly též obraz politických soubojů ve městě a komentovaly jejich vliv na místní kulturu. Referáty si někdy odporovaly a nenabízely vždy dostatečný podklad pro posouzení detailů, ale jako prameny byly nenahraditelné. Zachycovaly také životní podmínky herců a provozní podmínky divadel: sílící nápor průměrných a málo školených uměleckých sil, přesun literárního zájmu publika od náročnějších směrů literatury k bulváru, rostoucí dostupnost bulvární produkce všeho druhu, konkurenci levných biografů, ohromný prostor, který společnost postupně uvolňovala špatnému vkusu. Příčiny je možné hledat v divadle i v publiku.

Repertoárový okruh *Klasiků* byl ve Vratislavi zanedbáván, protože neměl publikum, a publikum neměl proto, že byl zanedbáván. Jeho největší slabinou byli po desetiletí herci. Během jedenadvacitiletého období ředitele Loeweho se nejčastěji hrál Schiller (241 představení, nejvíce 61 *Maria Stuart*), po něm Shakespeare (180 představení, z toho 29 *Othello*). Na jevišti byly stále tytéž špinavé a poškozené

-
- 2 Podobně zaměřená práce vyšla v roce 2008 ve Wiesbadenu: LUDWIKA GAJEK, *Das Breslauer Schauspiel im Spiegel der Tagespresse. Das Lobetheater im ersten Jahrfünft der Weimarer Republik (1918–1923)*, Wiesbaden 2008; viz též recenzi JENSE STÜBENA v *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 58, 2009, s. 245–246.
 - 3 Analytická kritéria byla v žurnalistice popsána už kolem první světové války, s materiálovými analýzami se pracovalo v padesátých letech, např. DAGMAR FAMBACH, *Das Gebrauchsstück um 1900. Ein Versuch zur Darstellung seiner Bühnenwirksamkeit und seiner Theatermittel*, Disertace, Berlin 1952. Autorka (19. 12. 1926 – 26. 2. 2021) byla producentkou, autorkou a editorkou řady televizních seriálů.

dekorace. V textech chyběly celé odstavce, jichž se režiséři raději vzdali, než by s herci vypracovávali klasickou deklamaci. Bolestně působilo srovnání pohostinského představení berlínského souboru Maxe Reinhardta (1906, Shakespeare: *Sommernachtstraum*), uvedené s přivezenou bohatou výpravou. Připomnělo, že s hereckými hvězdami chybí domácímu souboru i nezbytná premiérová atmosféra s květinami a drahými toaletami, jež také nejde ničím nahradit.

Na podobné překážky naráželo *Německé drama*. V něm byl nejúspěšnější Gerhardt Hauptmann (18 her, 322 představení), zatímco osmnáct her Schnitzlerových mělo pouze 112 představení. Počet repríz u Schnitzlera srážela ošumělá scéna a bezradná interpretace. Ze *Skandinávských dramát* se nejlépe uplatnily Ibsenovy přístupné rodinné příběhy (13 her, 246 představení); symbolistické texty ostatních severských autorů publikum nechtělo rozplétat a smálo se na nevhodných místech. *Ruské drama* (Tolstoj, Turgeněv, Čechov, Gorkij) mělo za dvě desetiletí Loeweho vedení pouhých 36 představení pěti her, které většina publika těžce snášela pro jeho neviditelné vnitřní drama; panovalo obecné přesvědčení, že „všichni víc mluví než jednají.“ *Anglické drama* reprezentovala pouze nezničitelná komedie Brandona Thomase *Charleys Tante* (29 představení), zatímco nastudování dvou her George Bernarda Shawa kritika vůbec nepostřehla. Tady už se sečtější publikum nevratně rozcházel s tou částí provinčního hlediště, která ani nechtěla uvažovat o tom, co se odehrává na jevišti, hledala zábavu a rozhodla se najít si ji v biografu a v zábavném divadle. *Francouzské a belgické drama* z přelomu století představilo ve Vratislavi 52 rozdílně přijatých autorů. Některé hry se dohrávaly před poloprázdným hledištěm (hostování berlínského souboru Maxe Reinhardta, mimo jiné Maeterlinck: *Pelléas und Mélisande*). Jiné texty měly úspěch a okamžitě rozmnožily kategorii zábavné dramatiky (A. Bisson: *Der Schlafwagen-Kontrolleur*, 32 představení; G. Feydeau: *Die Dame von Maxim*, 30 představení).

Kořeny kategorie *Zábavné dramatiky*, jež se od 20. století rozrostla do obludných rozměrů, klade literatura (a s ní autorka) na konec 18. století. Měšťanské drama (*Minna von Barnhelm*, *Emilia Galotti* a další), jež kritizovalo společenskou netoleranci, předpojatost a předsudky, mívalo tragický konec, často několikanásobný, který průměrný

divák špatně snášel. Už Lessing a Schiller (praví literatura) se mu pokusili občas vyjít vstříc a překročili smírlivým a optimistickým gestem některé zvláště tragické vrcholy svých příběhů. Takto vzniklý divadelní efekt publikum vždy mocně dojal. Byl to nový zážitek, který divák v pozdějších letech 19. století už očekával, vyhledával a vyžadoval. Kapitalistický divadelní Berlín před koncem století potřeboval plná hlediště. Pro jeho nesčetná divadla začali zruční literární řemeslníci psát hry, jež opustily zásady dramatické tvorby a zaměřily rovnou do těžiště divákovy sentimentu. Vznikl literární průmysl, jehož jediným měřítkem byl úspěch. Všechny schwanky, veselohry, žánrové scény, obrazy ze života a burlesky s dobrým koncem, ať už vydržely jednu sezonu, nebo se staly stálicemi, se nakonec sešly v kategorii *Gebrauchsstück*, která zahrnuje stále více typů divadla, připravovaných stále rafinovanějšími způsoby.

Čtvrtá a poslední kapitola (Divadlo ve službách svého publika) dovozuje, že v provinčních městech to byl právě *Gebrauchsstück*, co po celé 20. století zachraňovalo existenci divadel jako institucí. Stalo se tak i ve Vratislavi po přelomu století, po velké bitvě, v níž se utkali na jedné straně recenzenti spolu s vyspělou, menší částí publika a na druhé straně větší část publika, jež ztratila trpělivost. Větší část se prosadila. Publikum ve Vratislavi jako celek jevilo dlouhodobě málo zájmu o osud svého divadla a nevyjádřilo své mínění ani tehdy, když šlo o jeho bezprostřední ohrožení. Poměřovalo divadlo kinem: proč by člověk „chodil do divadla na Hauptmanna nebo Ibsena, když může vidět za 30 pfeníků za hodinu deset mrtvých, dvacet pověšených, třicet zaživa pohřbených, tři rozšrotovaná auta a početné vykolejené vlaky i s příslušnými mrtvolami“ (s. 204). Proti vkusu většiny diváků se divadla těžko prosazovala.

Pokusem o změnu situace byla tzv. lidová představení (*Die Volksvorstellungen*), jimiž se divadla snažila už od devadesátých let 19. století vychovat si nové diváky, zejména z řad dělnictva a málo placených zaměstnanců. Zde je popsána situace v sezonách 1894/1895 a 1895/1896. Následuje závěrečný přehled některých hostování významných herců. Spolu s nimi je v textu několik stovek jmen. Zajímavým pasáží by prospělo, kdyby zde byl i osobní rejstřík a čtenář nemusel neustále listovat.

Jitka Ludvová

Thomas Höpel, FRAUENWAHLRECHT UND DEMOKRATISIERUNG IN LEIPZIG 1900–1933,
Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2020, 190 stran.

Tato recenze vzniká přibližně měsíc po německých parlamentních volbách, ve kterých volily ženy stejně rovně a plnoprávně jako muži. Pasivního volebního práva, tedy práva být zvolena, využilo 256 žen, které usedly do lavic německého Bundestagu. V jeho historii se jedná o rekordní zastoupení žen, které budou pro příští čtyři roky tvořit téměř 35 % z celkového počtu.

Proto je velmi aktuální a poučné se začíst do představované publikace zpracované jako příspěvek k oslavě 100. výročí zavedení volebního práva pro ženy v Německu. Autorem knihy *Volební právo žen a demokratizace v Lipsku 1900–1933* je Thomas Höpel, historik primárně kulturních dějin působící na Institutu kulturní vědy v Lipsku. Jak naznačuje název, kniha se vedle volebního práva pro ženy soustředí zejména na konkrétní dopady této změny na lokální politiku saského Lipska v letech 1900–1933.

V informačně hutném úvodu, na kterém autor pracoval s dalšími dvěma kolegyněmi, získáváme vhled do stavu bádání o otázce ženského volebního práva v Německu. Za podpory širokého spektra literatury jsou zde sumarizovány pohledy historiček a historiků primárně německé provenience, jsou dány do protikladu vůči pohledům historiografie sedmdesátých a devadesátých let, je zahrnuto ideologické hledisko spojené s tím, v jakém německém státě daný autor nebo autorka působil(a). Přehledně jsou představeny argumenty a cíle měšťanského a sociálnědemokratického ženského hnutí. Podstatná část úvodu je věnována debatě o důvodech, které vedly k prosazení volebního práva pro ženy v Německu. Před rokem 1990 byla hlavní zásluha přisuzována první světové válce a zejména Listopadové revoluci, která zavedla všeobecné a rovné volební právo na všech úrovních státu a ukončila dlouhotrvající boj žen za volební právo. V posledních dvaceti letech se podle autora v německé historiografii prosazuje modernizační přístup, který zdůrazňuje snahy ženského hnutí v průběhu přelomu 19. a 20. století, jež společnost připravily na zavedení volebního práva pro ženy. Stejný vliv měla i nutnost větší emancipace žen v průběhu války v důsledku

absence mužské pracovní síly. První světová válka a následující události jsou v tomto pohledu brány jako katalyzátor, který průběh víceméně uspil.

V návazné části úvodu autor tematizuje, jak ke svým politickým přístupovaly jednotlivé politické strany a jakými tématy bylo politikům umožněno se zabývat. Aktivitám politikůk přelomu století na obecní úrovni bylo dosud věnováno jen málo vědeckých prací. Právě zkoumání, jak se političky podílely na městské politice v Lipsku první třetiny 20. století, je proto hlavním předmětem bádání autora v předkládané knize.

Vlastní práce je rozdělena do čtyř větších celků. První část se věnuje období před zavedením vlastního všeobecného volebního práva a představuje téma, kterému se ženy v Lipsku začaly více a více aktivně věnovat. Jednalo se o péči o chudé. Z dnešního pohledu zaměstnanosti na českém trhu práce v oblasti sociální práce je až neuvěřitelné, že pečovateli o chudé byli v Lipsku na přelomu století výhradně muži. Jako z jiného světa zní argumenty proti ženám pečovatelkám. Vedle argumentů, které lze na začátku 20. století očekávat, že žena patří zejména do vlastní rodiny a k rodinnému krbu, bylo ženám vyčítáno chybějící pochopení pro záležitosti druhých nebo nedostatek životních zkušeností. Jako oficiální pečovatelky byly ženy v některých chudinských čtvrtích Lipska vybrány až v roce 1909. Autor lipskou perspektivu vždy doplňuje celoněmeckým pohledem. Z něj vyplývá opět zajímavé zjištění, podle kterého bylo Lipsko jediným městem v Sasku, které v roce 1909 pečovatelky mělo. V Prusku bylo takových měst 84, v Bádensku pět, tři pak v Alsasku-Lotrinsku, Hesensku nebo Württembersku. Autor vychází ze zpráv a zápisů městské rady v Lipsku či direktoria pro záležitosti chudých nebo ze zpráv o činnosti sociálnědemokratické strany. Aktivní začleňování žen do oblasti péče o chudé představuje autor jako předstupeň jejich většího angažování ve veřejných záležitostech města. Autor dále navazuje popisem vstupu žen do obecních výborů a grémií (ženy mohly v Sasku spolky zakládat nebo do nich vstupovat již před rokem 1908, kdy to bylo umožněno v Prusku) a úsilí jednotlivých skupin ženského hnutí o zavedení volebního práva do obcí.

Pro české čtenáře a čtenářky je dobré uvést kontext českých zemí. Není bezesporu nezajímavé, že ženy nebyly v českých zemích

z obecních voleb výslovně vyloučeny. Dle volebního řádu z roku 1864 měly ženy aktivní volební právo, pokud byly „soběprávné“, platily stanovenou daň nebo příslušely k tzv. honoracím. Na rozdíl od mužů ale nemohly volit přímo, nýbrž prostřednictvím plnomocníka. Například učitelky si však právo volit napřímo vymohly v roce 1904. Při porovnávání situace v Lipsku a v Praze je však situace obdobně tristní. Pro pražské (a liberecké) ženy totiž platily zvláštní předpisy z roku 1850, které je z obecních voleb vylučovaly. Přes značné úsilí jak měšťanského, tak dělnického ženského hnutí a přes chabé reformní pokusy (např. Schafrova novela z roku 1908) zůstal volební řád z roku 1850 platný až do rozpadu habsburské monarchie. Debaty o volební reformě a přijetí žen mezi oprávněné voličstvo obecních zastupitelstev však byly vedeny časově téměř paralelně jak v Lipsku, tak v Praze.

Druhá část knihy se zabývá obdobím krátce před prvními volbami a po nich, kde mohly ženy uplatnit všeobecné, rovné, tajné a přímé volební právo. Občanky Lipska mohly tohoto práva využít ve třech krátce po sobě následujících volbách na začátku roku 1919. (Ženy v Praze v případě obecních zastupitelstev volily v červnu 1919, do parlamentních voleb poté v roce 1920.) Autor na základě obsáhlé rešerše dobového tisku rekonstruuje aktivity jednotlivých politických uskupení vedené snahou získat hlasy žen právě na svou stranu. Kapitola je doplněna ukázkami plakátů a výzev voličkám uveřejněných v lipském tisku. Podrobně je popsán třítydenní volební maraton, během kterého proběhly volby: do Německého Národního shromáždění, do městské rady a do Saského zemského parlamentu (Sächsische Volkskammer).

Třetí, poměrně krátká část publikace zaměřená na ženy, které byly zvoleny do městské rady (Stadtverordnetenkollegium), je spíše sumarizací toho, z jakého prostředí zvolené ženy pocházely, jaké strany zastupovaly, jak se vyvíjelo jejich zastoupení v městské radě v čase a jaká byla situace v Lipsku v celoněmeckém srovnání. Tabulky a grafy zvyšují přehlednost informací.

Nejobsáhlejší částí je část čtvrtá, jejíž těžiště představují biografie jednotlivých političek, rozdělených podle stran, které reprezentovaly. Autor pro popis pracovní náplně političek a pro představení témat, jimž se věnovaly, zpracoval velké množství zápisů z jednání

městské rady či různých výborů. Stěžejní ženské osobnosti jednotlivých stran jsou představeny rovněž doplňujícím obrazovým materiálem. Ze čtyřiceti stran nicméně vyplývá, že bez ohledu na politickou příslušnost bylo politikám umožněno se profilovat pouze v tradičně „ženských“ tématech. V kultuře, školství a sociální péči. Přestože zejména sociálnědemokratické političky poukazyvaly na nutnost zrovnoprávnění žen především na trhu práce a v oblasti mezd, nemohly v důsledku hospodářské krize a odporu měšťanských stran prosadit rovné příležitosti žen v zaměstnanecké oblasti.

Pátá, závěrečná část je věnována postupné marginalizaci žen na lokální lipské úrovni, stejně jako na úrovni celého Německa v důsledku nástupu nacionálněsocialistického režimu.

Autorovi se podařilo naplnit záměr představit působení prvních političek v řadách městské rady v Lipsku. Autor důsledně odděluje argumentační základnu pro rovné zastoupení žen v měšťanském a sociálnědemokratickém proudu ženského hnutí. Správně zdůrazňuje rozdílné sociální prostředí, z něhož pocházely političky obou táborů a které mělo zásadní vliv na jimi upřednostňovaná témata. Na konkrétních politických kauzách demonsturuje rozdílné přístupy obou táborů. Na příkladu Lipska pak autor dokazuje propojení otázky rovnoprávnosti žen a mužů s otázkou třídní příslušnosti.

Pro dokreslení celého tématu je vhodné uvést, že zatímco po prvních volbách do městské rady v roce 1919 získaly ženy celkem 10 ze 72 mandátů, po volbách o přesně 100 let později, v roce 2019, zasedá v městské radě 23 žen z celkového počtu 70 zastupitelů. Je na zvážení každé čtenářky a každého čtenáře, zda tento posun označit jako vítězství, nebo jako prohru ženského hnutí.

Johana Jonáková

**Steffi Brüning, PROSTITUTION IN DER DDR.
EINE UNTERSUCHUNG AM BEISPIEL DER
STÄDTE ROSTOCK, BERLIN UND LEIPZIG
VON 1968 BIS 1989, BeBra Verlag, Berlin 2020
(= Diktatur und Demokratie im 20. Jahrhundert, Bd. 7),
319 stran.**

Fenoménu prostituce v poválečném východním Německu, tj. v tzv. sovětské okupační zóně (SBZ) a v Německé demokratické republice (NDR), věnuje německá historiografie pozornost již od devadesátých let. V posledních dvou desetiletích badatelé zkoumají tento fenomén nejen v kontextu dějin prostituce či sexuality, nýbrž také jako součást dějin okrajových společenských skupin.

Recenzovaná publikace je přepracovanou verzí autorčiny disertační práce, kterou obhájila na Historickém institutu Univerzity Rostock pod vedením prof. Maria Niemanna. Časový záběr práce autorka vymezila léty 1968–1989. Jde o promyšlenou volbu: v roce 1968 vstoupil v platnost trestní zákoník NDR, který obsahoval také neblaze proslulý paragraf 249 „asocialita“ (Asozialität), umožňující trestat mj. osoby provozující prostituci. Sluší se asi poznamenat, že skutková podstata východoněmeckého trestného činu „asociality“ byla poněkud širší než skutková podstata „příživnictví“, které se stalo součástí platného československého trestního práva v roce 1957.

Svůj výzkum Brüningová zacílila na tři východoněmecká města – hlavní město Berlín, Lipsko a Rostock. Jde o města, kde v rámci NDR panoval největší cizinecký ruch, a bylo tedy možné ve zkoumaném období předpokládat nejvyšší výskyt prostituce a s ní spojených jevů. Východní Berlín byl od poloviny šedesátých let milionovou metropolí, kde se zdržoval relativně největší počet cizinců. V první polovině sedmdesátých let se kromě toho občanům Spolkové republiky Německo (SRN), včetně Západního Berlína, otevřela možnost pravidelně cestovat do NDR. Do Lipska, které mělo ve zkoumané době kolem 600 000 obyvatel, přijížděl velký počet cizinců ze Západu v době konání jarních a podzimních veletrhů. Ve východním Berlíně i v Lipsku bylo několik interhotelů a postupně se zde etabloval pestrý noční život. Čtvrtmilionový Rostock byl mezinárodním přístavem, kde trvale pobýval velký počet zahraničních námořníků.

V první kapitole Brüningová důkladně probírala hlavní metody, jimiž se vládnoucí Jednotná socialistická strana Německa (SED) pokoušela prosazovat své představy o sexuální morálce. Součástí těchto představ bylo také potírání prostituce a jevů, které s ní souvisely. Představy východoněmeckého režimu zprostředkovala autorka na základě velmi dobře zvolených pramenů s vysokou vypovídací hodnotou, a to dvou nejrozšířenějších východoněmeckých sexuálních příruček, které vyšly koncem šedesátých, resp. v polovině sedmdesátých let a udržely se na knihkupeckých pultech ve stále nových vydáních i v osmdesátých letech. Navzdory jisté otevřenosti jejich autoři považovali za ideál sexuálního vztahu monogamní (a heterosexuální) manželství. Odlišné sexuální chování označovali za perverzní. Ženy zde byly popisovány jako sexuálně pasivní a monogamní. Jedna z příruček výslovně upozorňovala na rizika vztahu či manželství s cizincem.

Již krátce po válce zrušila sovětská okupační správa ve východním Německu nevěstince a zavedla drastická opatření proti potenciálním šířitelům pohlavních chorob, včetně hrozby trestu vězení. Tato poválečná opatření byla posléze nahrazena východoněmeckým nařízením o zamezení a potírání pohlavních nemocí z roku 1961, jehož obsah autorka podrobně reprodukuje a komentuje. Nařízení dávalo možnost omezit osobní svobodu nakažených osob s promiskuitním způsobem života, a to nuceným umístěním do uzavřených venerologických léčeben. Průměrná doba zdejšího pobytu činila 20–28 dní. Počet žen umístěných do těchto léčeben od počátku šedesátých let do pádu diktatury SED Brüningová odhaduje na více než 100 000.

Kriminalita byla v NDR zpočátku označována pouze za rudiment či relikv kapitalismu, později také za důsledek infiltrace ze strany SRN. K poznání, že velká část kriminality je důsledkem strukturálních a jiných problémů samotné NDR, tamější kriminologové nikdy plně nedospěli. V roce 1968 se stal hlavním nástrojem boje s prostitucí a s ní související kriminalitou již zmíněný § 249 trestního zákoníku NDR. Třebaže ustanovení o trestání některých forem prostituce obsahoval již trestní zákoník z roku 1871 a v nacistickém Německu probíhala od konce třicátých let brutální perzekuce tzv. „práce se štítících osob“, byly hlavní inspirací § 249 sovětské zákony

proti parazitům z roku 1961. Odděleně bylo v trestním kodexu z roku 1968 upraveno kuplířství (§ 123). V prvních letech po nástupu Ericha Honeckera (1971) počet odsouzených pro § 249 enormně vzrostl a v některých letech dosáhl takřka čtvrtiny všech odsouzených v NDR. Během sedmdesátých let byl § 249 opakovaně zpřísněn a začal být užíván také k perzekuci žadatelů o vystěhování do SRN. Novela § 249 z roku 1979 znamenala absolutní zákaz prostituce. Ta měla být napříště trestná i tehdy, pokud prostitutka řádně pracovala. Přesto Brüningová dospívá k závěru, že u prostituce sledovala SED především cíle v oblasti pracovní politiky, nikoli ve sféře regulace sexuálního chování.

V dalším výkladu autorka detailně probírá a komentuje východoněmecké „Nařízení o úkolech místních rad a podniků při výchově kriminálně náchylných občanů“ z roku 1968. Cílem tohoto nařízení byla prevence kriminality u osob, které byly (nebo se mohly stát) jejich potenciálními pachateli. Na této prevenci se měly podílet místní správní úřady a podnikové pracovní kolektivy. Okruh osob vymezený tímto nařízením se fakticky částečně překrýval s pachateli podle § 249.

Druhá kapitola je věnována opatřením státu proti prostituci a jejím provozovatelkám ve zkoumaném období. Východoněmecké zdravotnictví považovalo prostitutky především za šířitelky pohlavních chorob. Počet nálezů těmito chorobami během sedmdesátých let opět postupně vzrůstal v situaci, kdy zdravotnictví v NDR trpělo prohlubujícím se nedostatkem lékařů a kvalifikovaného zdravotnického personálu. Dále Brüningová velmi podrobně líčí podmínky panující v uzavřených venerologických léčebnách v Lipsku a Rostocku, přičemž uvádí, že sem byly ojediněle umístovány i dvanáctileté nebo třináctileté dívky. Místní správy v NDR považovaly prostitutky v souladu s nařízením z roku 1968 za osoby náchylné ke kriminalitě, které bylo třeba kontrolovat a vychovávat. Na počtu odsouzených podle § 249 se naproti tomu – podle již provedených detailních výzkumů – podílely v první polovině sedmdesátých let osoby provozující prostituci méně než 10 %. Ze samotných východoněmeckých statistik kriminality nelze vyčíst, jaká konkrétní skutková podstata se skrývala za jednotlivými odsouzeními podle § 249. Při popisu stíhání prostitutek jako pachatelek trestných činů policií a státními zastupitelstvími

(prokuraturami) v NDR autorka proto do značné míry vycházela jen z orálních pramenů, především z výpovědí žen, které ve sledované době prostituci provozovaly. K zesílení perzekuce osob, jež byly spojeny s prostitucí, docházelo ve zkoumaných městech v době konání akcí doprovázených masivním přílivem cizinců, jako byly např. lipské veletrhy nebo světový festival mládeže ve východním Berlíně v létě 1973.

Ve třetí kapitole se Brüningová obsírně zabývá těmi prostitutkami, které se ve zkoumaných městech staly tajnými (neoficiálními) spolupracovnicemi tajné policie Stasi, nasazenými převážně na západní cizince. Zde vycházela jednak z písemností Stasi, jednak z vyprávění bývalých prostitutek. Verbování prostitutek do služeb Stasi probíhalo formálně nejčastěji na základě ideového přesvědčení, nebo za použití kompromitujících materiálů, tj. vydíráním. Skutečnou motivací pro spolupráci se Stasi byla však podle autorky u naprosté většiny sexuálních pracovníků buď snaha vyhnout se trestu odnětí svobody, nebo možnost udržet si nějaký čas nadstandardní příjmy, navíc zčásti ve volně směnitelných měnách. Kromě cizinců měly spolupracovnice Stasi z řad prostitutek informovat i o trestných činech, o nichž se dozvěděly ve vlastním prostředí (kuplířství, valutové spekulace, černý obchod). Zejména v osmdesátých letech pak měla Stasi zájem i o informace k osobám, které plánovaly opuštění republiky.

Zvláštní skupinu představovaly luxusní prostitutky, tzv. mucholapky (Honigfallen, doslova: medové pasti). Šlo o inteligentní a atraktivní prostitutky, které Stasi cíleně nasazovala na západní diplomaty, novináře a obchodníky. Z autorčina výzkumu nicméně vyplývá, že takováto spolupráce netrvala zpravidla příliš dlouhou dobu, neboť se časem ukázalo, že informátorka není osobně spolehlivá, nebo její zprávy přestaly být z nějakého důvodu hodnotné. Autorkou líčený případ prostitutky, která se Stasi spolupracovala řadu let a byla nasazována i v dalších státech sovětského bloku, v neposlední řadě v Praze (s. 212), byl zřejmě málo obvyklý. Naprosto ojedinělý byl pak případ z osmdesátých let, kdy se řídící důstojník Stasi zamiloval do prostitutky, která mu byla přidělena jako tajná spolupracovnice. Dotyčný důstojník, absolvent vysoké školy Stasi v Postupimi a otec dvou dětí, se svého záměru rozvést se a poté se oženit s prostitutkou vzdal až po tvrdém nátlaku svých nadřízených. Následně byl degradován a přeložen.

Ve čtvrté kapitole se autorka podrobně věnuje každodennosti prostitutek ve zkoumaných městech, strategiím jejich chování a obecně fungování prostituce v NDR. Strategie chování prostitutek byly zásadně ovlivněny jejich kriminalizací a působením ve specifickém prostředí komunistické diktatury. Prostituci provozovaly v NDR ženy pocházející ze všech sociálních vrstev. Velmi často se k prostituci uchýlovaly ženy propuštěné z vězení. Brüningová uvádí, že zkušené prostitutky často pomáhaly začátečnicím. Toto své tvrzení dokládá vyprávěním jedné prostitutky, která jí popsala, jak se zkušenější přítelkyně jezdila provozovat prostituci s cizinci do nejmenovaného pražského hotelu (s. 238–239 a 242). Výrazný materiální stimul východoněmeckých prostitutek představovala možnost získat volně směnitelné měny a kvalitnější západní spotřební zboží.

Dále autorka podává charakteristiku míst, kde ve zkoumaných městech prostitutky navazovaly kontakty s potenciálními zákazníky. V Rostocku šlo nejčastěji o bary v centru města a místní mezinárodní klub pro námořníky, v Berlíně a Lipsku také interhotely a kavárny. Pouliční prostitutky byly k vidění hlavně v Berlíně, na několika konkrétních místech v centru, např. v okolí nádraží Friedrichstraße, u Oranienburské brány a v blízkosti Alexandrova náměstí. Samotná prostituce se pak odehrávala většinou v soukromých bytech, vlastních nebo vypůjčených. Vytouženým, ale zpravidla nerealizovaným cílem mnoha východoněmeckých prostitutek bylo vystěhování do SRN, od něhož si slibovaly mj. únik z postavení kriminalizované osoby na okraji společnosti a možnost začít znovu. Jedinou reálnou únikovou strategií se ovšem ve východoněmeckých poměrech nakonec většinou ukázal sňatek a založení rodiny.

Podle zjištění Stasi z poloviny osmdesátých let se věk východoberlínských prostitutek pohyboval nejčastěji mezi 25–40 lety. Mladší ženy, ve věku 20–25 let, zde provozovaly většinou pouliční prostituci. Zřejmě jen v poměrně malé míře se východoněmecké prostitutky stávaly obětmi násilných trestných činů. Autorka zaznamenala pouze jednu vraždu prostitutky, jejíž obětí byla koncem roku 1985 v Lipsku osmačtyřicetiletá žena.

Brüningová vyslovuje názor, že prostitutky v NDR nebyly jen obětmi, ale z vlastní vůle byly i aktérkami, které se dokázaly pohybovat v rámci daných struktur. Prostituce v NDR do značné míry

odrážela dobové okolnosti rozděleného Německa. Poměrně rozmanité prostředí sexuální práce v NDR stimulovala z velké části touha po devizách a západním zboží na straně východoněmeckých prostitutek, k nimž postupně nacházeli cestu západoněmečtí zákazníci.

Knihu uzavírá seznam zkratk a přehled pramenů a literatury. Autorka využila archivní prameny uložené ve Spolkovém archivu v Berlíně, ve státních archivech v Berlíně, Lipsku a Greifswaldu, v městských archivech v Lipsku a v Rostocku a v úřadu spolkového pověřence pro písemnosti Stasi.

Recenzovanou práci je možné z kvalitativního hlediska rozdělit do dvou částí. První dvě kapitoly podávají pečlivě promyšlený a faktograficky takřka vyčerpávající přehled o podmínkách, za nichž byla v bývalé NDR prostituce provozována. Brüningová zde důkladně probírá postoj komunistické diktatury k sexualitě ve zkoumaném období, kontrolní opatření státu ve sféře zdravotnictví i dohled nad prostitutkami ze strany místních správních úřadů. Vynikajícím způsobem autorka zpracovává vývoj kriminalizace prostitutek v NDR od roku 1968, přičemž jej detailně sleduje jak v rovině trestního práva, zvláště na postupném zotřování ustanovení § 249, tak v rovině proměnlivé policejní, státobezpečnostní a justiční praxe. První dvě kapitoly jsou tak do značné míry metodickým vzorem, neboť v zásadě vytyčují základní okruhy otázek a problémů, na něž by se měl zaměřit historický výzkum prostituce i v dalších státech někdejšího východního bloku.

Citelným nedostatkem zbývajících dvou kapitol je podle mého názoru okolnost, že v nich Brüningová vychází převážně jen z písemností Stasi a z několika rozhovorů s bývalými východoněmeckými prostitutkami, které se jí podařilo shromáždit. Je nesporné, že písemnosti Stasi jsou velmi cenným úředním pramenem k poznání obtížně postižitelného fenoménu východoněmecké prostituce a jejich co nejširší využití pro zpracování zkoumaného tématu se nabízí a je velmi svůdné. Lze ostatně připustit, že rozsah spolupráce prostitutek ze všech tří zkoumaných měst se Stasi byl dosti vysoký (řádově desítky osob). Přesto se obávám, že na interakci sexuálních pracovníků a Stasi autorka klade přehnaný důraz a činí ji prakticky hlavním objektem a těžištěm rozsáhlé třetí kapitoly. To mi připadá poněkud nepřiměřené. Od autorky se, žel, nedozvídáme, jaký byl mezi

východoněmeckými prostitutkami přibližně podíl tajných spolupracovnic Stasi. V každém případě by bylo namístě autorčino pojetí, akcentující význam tajné policie ve vztahu k prostituci v NDR, v budoucnu ještě verifikovat, popřípadě ho srovnat se situací v jiných státech východního bloku a v jejich metropolích, v neposlední řadě také v Praze.

Z rozhovorů s (bývalými) prostitutkami, jichž získala pouze šest (!), Brüningová vyvozuje některé příliš dalekosáhlé obecné závěry, např. o vztahu prostitutek a kuplířů. Na některých místech autorka projevuje k těmto ženám až přílišnou sympatii. To ji připravuje o velmi potřebný kritický odstup. Není asi náhodou, že svou práci uzavírá výkladem o spolkovém zákonu na ochranu osob provozujících prostituci z roku 2017 (č. 50/2017 Bundesgesetzblatt, tzv. Prostituiertenschutzgesetz), který souvisí s jejím tématem jen okrajově.

Skutečnosti podle mého názoru neodpovídá autorčino tvrzení, že z relativního uvolnění východoněmecké sexuální politiky v šedesátých letech neprofitovali homosexuálové (s. 45): v roce 1968 došlo v NDR k dekriminálnímu homosexualitě.

Je škoda, že autorka mohla informace o prostituci v komunistickém Československu čerpat zatím pouze ze studie české, na univerzitě v Oxfordu působící právní vědkyně Barbary Havelkové z roku 2016. Tuto studii považuji za jednostrannou, ne-li tendenční.¹

1 BARBARA HAVELKOVÁ, *Blaming all Women. On Regulation of Prostitution in State Socialist Czechoslovakia*, *Journal of Legal Studies* 36/1, 2016, s. 165–191. Havelková pojednala pouze o pojetí prostitute v oficiální marx-leninské ideologii a v trestněprávní vědě a o úpravě jejího postihu v platném trestním právu. Represivní přístup československého komunistického režimu vůči prostituci Havelková interpretovala jako nástroj k prosazování a udržování tradičních genderových norem a „vzorců“ nejen vůči ženám provozujícím prostituci, nýbrž vůči všem (!) ženám ve společnosti. Podobná interpretace leží vskutku předaleko za myšlenkovým horizontem kohokoli, kdo měl možnost se blíže seznámit s konkrétními případy trestněprávního postihu prostitute u nás v období od druhé poloviny padesátých do konce osmdesátých let. Není překvapením, že Brüningová na základě rozsáhlého pramenného výzkumu, zahrnujícího velký počet písemností vzešlých z úřední, policejní a justiční praxe, k podobným dalekosáhlým hodnotícím, ve skutečnosti však apriorně tezovitým závěrům nedospěla. Nepochybují o tom, že budoucí seriózní historický výzkum justiční praxe při stíhání prostitute v komunistickém

Přes uvedené dílčí výhrady je nesporné, že monografie S. Brüningové je velmi přínosnou, informačně bohatou, metodicky podnětnou a pečlivě zpracovanou prací, která posunuje historické poznání fenoménu prostituce v bývalé NDR výrazně vpřed. V budoucnu může tato práce navíc posloužit i jako jistá tematická osnova pro výzkum prostituce v dalších státech a metropolích někdejšího sovětského bloku.

Petr Kreuz

**Aleš Vyskočil – Zbyněk Sviták, KŘENOVÁ. PŘÍBĚH
BRNĚNSKÉ ULICE, Archiv města Brna, Brno 2018,
200 stran a příloha.**

Existují ulice, jejichž dějiny jsou natolik bohaté, že je o nich možné napsat celou monografii. Jak ukázali ve své knize dva renomovaní brněnští historici, jednou z nich je také Křenová, ačkoli „nepatří mezi ulice, na které by město Brno mělo být hrdé“ (s. 7). Dnes je ulice součástí městské části Brno-střed a její ústí se nachází v blízkosti železniční stanice Brno hlavní nádraží.¹ Původně ulice ležela za hradbami středověkého a raně novověkého města a teprve industrializace 19. století z ní učinila významnou tepnu, lemovanou stavbami obytnými i průmyslovými. Autoři se proto zaměřili právě na období, které pro tuto proměnu považují za klíčové, konkrétně od josefínských reforem do vzniku velkého Brna v roce 1919.

Po kratších úvodních statích přibližujících koncepci knihy, využití prameny a obecný kontext „krajiny kolem Brna“ na počátku industriálního věku následují v chronologickém pořadí čtyři hlavní kapitoly rozčleněné přehledně do dalších dílčích podkapitol.

Československu nepotvrdí, resp. vyvrátí jednostranné a předpojaté teze B. Havelkové.

- 1 Cestující jedoucí z Brna do Prahy si při výjezdu z železniční stanice Brno hlavní nádraží po pravé straně nemůže nepovšimnout výrazné secesní budovy kostela Neposkvrněného početí Panny Marie nacházejícího se právě na Křenové.

Kapitola *Charakteristika prostoru* provádí čtenáře územím budoucího předměstí v době, kdy zde zástavba teprve vznikala, a nastiňuje přírodní i urbanistické podmínky, jež její vývoj ovlivňovaly. Vedle polohy na významné komunikaci směrem na Olomouc to byly zejména vodní toky (Svitava, Svitavský náhon, Ponávka), vyžadující existenci několika mostů a po technické stránce unikátního náspu, po němž vedla hlavní dopravní tepna této oblasti v délce více než sto metrů přímo středem řeky Svitavy (s. 24–25). Násep byl vybudován v první polovině 18. století v blízkosti dodnes dochované pozdně středověké památky, tzv. Zderadova sloupu. Autoři přibližují také správně-historický vývoj prostoru Křenové (něm. Kröna), která původně byla samostatnou vsí, a poté předměstím, od něhož získala název také pozdější ulice, respektive dvě ulice označované až do poloviny 19. století jako Malá a Velká Křenová. Velmi podrobně je zpracována místní topografie (zejména vývoj číslování domů) a komplikované poměry patrimoniální příslušnosti předměstí, jež leželo na hranici tří panství – zábrdovického, řeckovického (královopolského) a tzv. svatotomášského statku (s. 33).

Druhá kapitola je věnována významným proměnám, jimiž Křenová procházela na přelomu 18. a 19. století. V centru pozornosti jsou především tři významné stavby, jež se v předindustriálním období v prostoru Křenové nacházely: tzv. mýtný dům, v němž byla umístěna senná váha, špitál sv. Štěpána a zájezdní hostinec „Nový svět“. Zatímco senná váha byla v polovině 19. století zrušena, oba další objekty prodělaly zajímavý vývoj. Špitál byl v rámci josefínských reforem proměněn na chorobinec, kam byli soustředěni chudí těžce nemocní z celého Brna. „Nový svět“, v jehož areálu existovala privilegovaná vývařovna připravující košer jídla a kam se sjížděli židovští obchodníci, se stal významným místem pro budoucí emancipaci židovského obyvatelstva od konce 18. století. Paralelně s ní docházelo ke změnám v charakteru Křenové, kdy se v rozšiřující se zástavbě objevily první manufaktury a později továrny, konkrétně podnik Leopolda Schulze na výrobu harasových stuh a koželužna Karla Ignaze Lettmayera. Autoři alespoň rámcově sledují také osudy významných rodin usazených na Křenové, jejichž někteří členové zasáhli i do pomyslných velkých dějin. Na přelomu 18. a 19. století to byl zejména židovský rod Dobruschků, známý jednak svými

vazbami na sektu Jakoba Franka,² jednak díky osobnosti „jakobína“ Mosese Dobruschky alias Junia Freye popraveného společně s Georgesem Dantonem.³

Třetí kapitola líčí pomalé rozrůstání zástavby a vznik nového předměstí, jehož osou byla na Křenovou navazující Olomoucká ulice. Obytnou a zemědělskou zástavbu začaly stále více doplňovat průmyslové podniky, zejména textilní, přičemž největším rozmachem procházela koželužna Karla Ignaze Lettmayera, po jeho smrti úspěšně provozovaná vdovou Theresií Lettmayerovou. Impulzem pro rozvoj zdejších průmyslových podniků se vzhledem k blízkosti nádraží stalo napojení Brna na Severní dráhu císaře Ferdinanda v roce 1839 a později také na trať do České Třebové. Podobně významným momentem byla ve čtyřicátých letech regulace Svitavy, která přilehlé záplavové oblasti proměnila v potenciální stavební pozemky.

Nejobsáhlejší kapitola je věnována období intenzivního rozvoje Křenové a jejího okolí od poloviny 19. století do I. světové války. V roce 1852 ztratilo Brno statut pevnostního města, a jakmile došlo ke sloučení dosud samostatných předměstí s centrem, bylo možné přistoupit ke komplexnímu urbanistickému plánování, jehož hlavním výsledkem byl vznik okružní třídy inspirované vídeňskou Ringstraße. Předměstí byla zahrnuta do modernizačních procesů, jejichž součástí bylo vybudování rozvodů užitkové vody a kanalizace; pro Křenovou měly význam také další úpravy říčního koryta Svitavy, jejíž narovnaný tok byl přesunut ještě o něco dále směrem od centra. Vymoženosti moderní infrastruktury ale po většinu sledované doby zaostávaly za skutečnými potřebami, jak o tom svědčí například opakované výskyty břišního tyfu v důsledku kontaminace studní odpadními vodami. Pro samosprávu nepochybně nebylo snadné držet krok se zdejší rychle se měnící demografickou a sociální situací, když jen během padesátých let počet obyvatel, z velké části námezdních

2 V Brně se tak odehrávají i příslušné pasáže VI. kapitoly obsáhlého románu Olgy Tokarcukové o Jakubu Frankovi. OLGA TOKARCUKOVÁ, *Knihy Jakubovy*, Brno 2016, s. 194–226.

3 O něm DANIELA TINKOVÁ, *Jakobín z Moravy. Život a smrt Mosese Dobrušky*, Dějiny a současnost 31/1, 2009, s. 23–25.

sil s domovským právem v některé z obcí v širším okolí Brna, vzrostl několikanásobně.⁴

V Křenové a jejím okolí se nadále koncentrovalo brněnské židovské obyvatelstvo (na konci padesátých let jeho počet dosahoval až ke 40 %) a vzhledem k tomu rovněž související náboženské a vzdělávací instituce. Také největší průmyslové podniky – textilní továrna, která nahradila Lettmayerovu koželužnu, a cukrovar – byly ve druhé polovině 19. století v rukou židovské průmyslnické rodiny Strakoschů, původem z Bučovic. Vzdělávací a náboženské instituce si ale na Křenové budovalo i česko- a německojazyčné obyvatelstvo: sídlila zde nejstarší brněnská česká reálka a těsně před I. světovou válkou tu vyrostly dominantní a architektonicky hodnotné budovy měšťanské školy a farního kostela Neposkvrněného početí Panny Marie. V té době už byl sledovaný prostor zastavěn a propojen s centrem veřejnou dopravou, i když autoři v závěru konstatují, že výsledkem byl „urbanizační chaos, vlastně typický jev v silně urbanizovaných sídlech, kde se neorganizovaně a pro město a jeho obyvatele nevhodně mísí obytné a výrobní zóny“ (s. 155).

Samostatnou přílohou knihy je přehled majitelů domů na Křenové zpracovaný na základě 16 adresářů z let 1785–1919. Vyzdvihnout je třeba bohaté ikonografické vybavení monografie, které organicky doprovází text, ať už jsou reprodukovány původní mapy, veduty, fotografie, příslušné výřezy v detailu nebo rekonstrukční mapy. I v tomto ohledu stojí za knihou nepochybně rozsáhlá a skvěle zvládnutá heuristika.

Monografii o jedné významné brněnské ulici lze číst řadou způsobů. Předně jako obsažnou case study z moderních urbánních dějin, zaměřenou na urbanistické, hospodářské, demografické a sociální aspekty sledovaného tématu. Dále jakou součást momentálního intenzivního zájmu o dějiny moravské metropole souvisejícího se vznikem několikasvazkového monografického zpracování dějin, kdy jsou na konkrétní části města kriticky přezkoumávány některé obecnější teze. Knihu ale nepochybně rádi pročtou i laičtí zájemci o místní dějiny, jimž může evokovat proměnlivou tvář jedné ze živých městských tepen.

Marek Ďurčanský

4 Vývoj demografické situace a praktické problémy spojené s jeho rekonstrukcí jsou představeny v samostatném exkurzu na konci knihy (s. 165–168).